ISSN: 2149-7257

واریلیق

اوچ آیلیق تورک دیلی، ادبیاتی و کولتورو درگیسی
فصلنامه زبان، ادبیات و فرهنگ ترکی

ایکینجی دؤنم، سایی ۲، گوز ۱۳۹۴
دوره دوم، شماره ۲، پاییز ۱۳۹۴

وارلیق

اوچ آیلیق تورک دیلی، ادبیاتی و کولتورو درگیسی
فصلنامه زبان، ادبیات و فرهنگ ترکی
ایکینجی دؤنم، سایی: ۲، گوز ۱۳۹۴ / دوره دوم، شماره: ۲، پاییز ۱۳۹۴

وارلیق
اوچ آیلیق تورک دیلی، ادبیاتی و کولتورو درگیسی
قوروجو / موسس
پروفسور دوکتور جواد هیئت
امتیاز صاحیبی و مسئول مودورو
محمدرضا هیئت
یایین قورولو / شورای نویسندگان
حسن مجیدزاده (ساوالان)، کریم مشروطه‌چی (سؤنمز)، اسماعیل هادی، حسن راشدی، علیرضا صرافی، حیدر بیات، اکبر آزاد، حسین محمدخانی گونئیلی، آرتوم دینچ (حسین احمدیان)، ناصر خاضع شاهگلی، موسی رحیمی، ولی‌اله یعقوبی، شهروز آق آتابای، بابک جوانشیر، جهانگیر کرینی، سعید موغانلی، محمدرضا هیئت

دیل ادیتورلاری / ویراستارهای زبان
اینگیلیزجه/ انگلیسی: ناصر خاضع شاهگی
روسجا/روسی: دانشیار گلثوم کیللی

یازیشما آدرسی / آدرس مکاتبه: آنکارا اونیورسیته‌سی، دیل و تاریخ- جوغرافیا فاکولته‌سی، صحیه، آنکارا/ تورکیه، پوستا قوتوسو: ۱۴۰، محمدرضا هیئت.
تلفن: 09 13 281 538 (+90)
ایمیل: varliqdergisi@gmail.com
وب صحیفه‌سی/تارنما: www.varliq.net
باسیم ائوی / چاپخانه: بریکان مطبعه‌چیلیک
یایین تورو: یئرل سوره‌لی یایین
او .اس.د.ن / شاپا: ۲۱۴۹-۷۲۵۷

VARLIQ
Üç Aylık Türk Dili, Edebiyatı ve Kültürü Dergisi

Kurucu
Prof. Dr. Cevat HEYET

Sahibi ve Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
M. Rıza HEYET

Yayın Kurulu
Hasan Mecidzade SAVALAN, Kerim Meşruteçi SÖNMEZ, İsmail HADİ, Hasan RAŞİDİ, Alirıza SARRAFİ, Haydar BAYAT, Ekber AZAD, Hüseyin Muhammedhani GÜNEYLİ, Artum DİNÇ, Nasir Kh. ŞAHGÖLÜ, Musa RAHİMİ, Veli YAKUBİ, Şehruz Ak ATABAY, Babek CEVANŞİR, Cihangir KERİNİ, Said MUĞANLI, M. Rıza HEYET

Dil Editörleri
İngilizce: Nasir ŞAHGÖLÜ
Rusça: Doç.Dr. Gülsüm KİLLİ

Yazışma Adresi: M.Rıza Heyet, Ankara Ü., DTCF, Sıhhiye- Ankara/Türkiye, PK: 140
Telefon: (+90) 538 281 13 09
E-Posta: varliqdergisi@gmail.com
Web Sayfası: www.varliq.net
Basımevi: Berikan Matbaacılık
Yayın Türü: Yerel Süreli Yayın
ISSN: 2149-7257

بو سایی‌نین بعضی اینگیلیزجه اؤزت چئویریلرینده امگی گئچن سایین مسعود نیتی‌یه تشکور ائدیریک.

وارلیق

تورک دیلی، ادبیاتی و کولتورو درگیسی

فصلنامه زبان، ادبیات و فرهنگ ترکی

ایچینده‌کیلر / فهرست

سونوش / تقدیم - محمدرضا هیئت ۳

ایران‌دا تورک دیلی‌نین یاییم دایره‌سی - حسن راشدی ۵

دیلیمیز و اونون چئشیدلی لهجه‌لری - حسین محمدخانی گونئیلی ۱۵

ساری اویغور – شیرا یوغور دیل ایلیشکیسی (۱) - موسی رحیمی ۲۱

قاشقای شاعیری مأذون‌ون «اوز داغا» شعری‌نین آنلام یؤنو - ولی‌اله یعقوبی ۳۱

نظامی گنجوی‌نین دیلینده ایشلنن موسیقی تئریملری - م. هـ ممدووا ۵۵

سویچو سؤیلم – تئون آ. وان دایک؛ چئویرن: ناصر خاضع شاهگؤلو ۵۷

اصول‌الفقه بیلیمی‌نین تاریخی، اؤنمی و قونومو- سید حیدر بیات ۶۹

کولونیالیزم قیسقاجیندا استقلال مجادله‌سی وئرن «آق مونغوش بویان بادیرغی»- مصطفی جان تئزیچ ۸۱

باش‌ساغلیغی ۹۰

میلاد و میلاددان اؤنجه‌کی تورکلرین معمارلیغینا قیسا بیر باخیش- آرش کاظمی‌وند ۹۱

شهر یئری- آذربایجان تورپاقلاریندا ایلک اوستو آچیق تاپیناق- علیرضا قوچی ۱۰۱

پروفسور دکتر جواد هیئت و «مکتب وارلیق»- دکتر شهرام پناهی خیاوی ۱۰۹

تشکور ۱۱۶

گنج دوکتور جواد هیئت ایستانبول یولوندا – دوکتور توحید ملکزاده دیلمقانی ۱۱۷

رساله حُسنِ خط – مصطفی الخیوی؛ حاضیرلایان: عبدالغفار ارسلان ۱۲۵

حکایه: تپه‌گؤز اولسایدیم بئله! – شریف مردی ۱۳۱

شعر- بابر شاه، سحر بارانی، هادی قاراچای، سعید موغانلی ۱۳۳

تانیتیم / معرفی: هر آددیمدا مزاریم وار- سعید موغانلی

یوسف خاص حاجب‌ین اخلاقی گؤروشلری اوزرینه اینجه‌له‌مه

شهریارلا بیرلیکده اؤزگه‌لشمکدن اؤزلشمگه دوغرو – محمدرضا هیئت ۱۳۷

ایتیردیکلریمیز: توفیق حاجی‌یف، عاشیق قوربانی، هابیل علی‌یف،

طلعت تکین، محمدحسین مبین، زلیمخان یعقوب ۱۴۷

آبونه فورمو / فرم اشتراک مجله/ Abone Formu ۱۵۹

ایچینده‌کیلر (لاتین حرفلریله) ۱۶۰

وارلیق
VARLIQ
Dil Edebiyat ve Kültür Araşdırmaları Dergisi
Yeni Dönem. İl: 1, Sayı: 2 (Güz 2015), ss. 3-4
Telif Haqqı©Varlıq Dergisi

سؤتوش

• **محمدرضا هیئت**

دگرلی آراشدیرماجیلار و اوخوجولار،

وارلیق درگیسی‌نین یئنی دؤنمی‌نین ایکینجی ساییسینی (۲-۱۷۴) سُونماقدان موتلولوق دویوروق. درگیمیزین بو ساییسیندا تورک دیلی، ادبیاتی، کولتورو، معمارلیغی و آرکئولوژیسی ایله ایلگیلی اؤزگون (اوریژینال) مقاله‌لره، کیتاب و تئز تانیتیمینا، شعر و حکایه‌یه یئر وئریلمیشدیر.

حسن راشدی مقاله‌سینده ایران‌دا تورک دیلی‌نین بوگونکو دورومو، ایکی دیللی‌لیک باغلامیندا تورکجه‌نین ایشله‌وسللیگی‌نین آزالماسی، تورک نفوسو و تورکجه‌نین یاییلدیغی آلانلاری دگرلندیرمیشدیر. حسین محمدخانی گونئیلی‌نین یازیسی تبریزین قوزئی‌باتیسیندا یئرلشن «گونئی» بؤلگه‌سی‌نین آغیز اؤزللیکلری، فعل اکلرینده‌کی دگیشمه‌لر و گلیشمه‌لر و قونشو آغیزلارلا اولان فرقلی‌لیکلری ایچرمکده‌دیر. موسی رحیمی‌نین مقاله‌سینده ساری اویغور تورکجه‌سی ایله شیرا یوغور موغولجاسی آراسینداکی دیلسل ایلیشکیلر و ائتکیلشیملره، مورفولوژیک و سؤزجوکسل بنزرلیکلره یئر وئریلیرکن، پروتو-آلتائیک دیل تئوریسی چرچیوه‌سینده اورتاق تورک- موغول تاریخینه ده قیساجا توخونولموشدور. ولی‌اله یعقوبی یازیسیندا بؤیوک قاشقای شاعیری مأذون‌ون *اوز داغا* منظومه‌سینی آنلام یؤنو ایله (سمانتیک) اله آلاراق، اثری دیل و ادبی صنعتلر آچیسیندان اینجه‌له‌میشدیر. م. هـ ممدووانین مقاله‌سی، گنجه‌لی نظامی‌نین شعرلرینده ایشله‌دیلن موسیقی تئریملری ایله ایلگیلی‌دیر. مقاله‌ده موسیقی تئریملری تک تک اینجه‌له‌نه‌رک، اؤرنکلندیریلمیشدیر.

ناصر خاضع شاهگؤلونون اینگیلیزجه‌دن تورکجه‌یه چئویردیگی تئون آ. وان دایک‌ین یازدیغی مقاله‌ده، بیر توپلومسال ائدیم و داورانیش اولاراق سویچو سؤیلمین باسقین اتنیک قروپ/قروپلار طرفیندن آنلاتما، اونایلاما و یا مشروعلاشدیرما یولویلا نئجه یئنیدن اوره‌تیلمه‌سینه و باسقی بیچیمی اولاراق سوردورولمه‌سینه یاردیمجی اولدوغو بلیرتیلمیشدیر. حیدر بایات‌ین یازیسیندا بیر

بیلیم دالی اولاراق *اصول‌الفقه*ین تاریخی، اؤنمی و قونومو اینجه‌لنیرکن، بو بیلیم دالی‌نین تورکولوژی ایله اولان ایلگیسی، باشقا بیر دئییشله تورکلوک بیلیمی آراشدیرمالاریندا *اصول‌الفقه*ین یئری و اؤنمی دگرلندیریلمیشدیر. مصطفی جان تئزیچین مقاله‌سینده ۲۰-جی یوز ایلین باشلاریندا تووادا استقلال مجادله‌سی وئرن آق مونغوش بویان بادیرغی‌نین سیاسی دوروشونون شکیللنمه‌سی، اونون تووا اوچون گؤردویو اؤنملی ایشلر و فرقلی آراشدیرماجیلارین بو قونوداکی دوشونجه‌لری اینجه‌لنمیشدیر.

آرش کاظمی‌وندین یازیسیندا تورکلرین میلاد و میلاددان اؤنجه‌کی معمارلیق فعالیتلری و اؤزلیکلری؛ تورکلرین او دؤنمده قونار-کؤچر یاشام طرزی ایله یاناشی یئرلشیک یاشام طرزینی ده منیمسه‌دیگی، یورتلار، قورغانلار و عینی زاماندا چادیر معماریسی‌نین سونراکی گونبد معماریسی اوزرینده‌کی ائتکیسی دگرلندیریلمیشدیر. علیرضا قوچی‌نین مقاله‌سینده آذربایجان‌ین «شهر یئری» بؤلگه‌سینده‌کی ایلک اوستو آچیق تاپیناقلا ایلگیلی چالیشمالاری‌نین سونوجو سونولموش، چالیشمادا چوخ ساییدا انسان بیچیمینده‌کی استل‌لرین (بالبالارین) دوزنلی بیر شکیلده یان یانا دوزوله‌رک، فرقلی معماری آلانلاری اولوشدوردوغونا دقت چکیلمیشدیر.

شهرام پناهی مقاله‌سینده ایران‌دا تورک کیملیک مجادله‌سی‌نین اؤنده گلن شخصیتلریندن، فیکیر و کولتور آدامی پروفسور دوکتور جواد هیئت‌ین قونومو، دوشونسل قایناغی و بوراخدیغی ائتکیلری اینجه‌له‌میشدیر. توحید ملک‌زاده دیلمقانی‌نین یازیسیندا تورکیه باش‌باقانلیق آرشیوینده ساخلانان بلگه‌لردن یولا چیخاراق، مرحوم دوکتور جواد هیئت و مرحوم دوکتور حمید نطقی‌نین ده ایچینده بولوندوغو ایران‌دان تورکیه‌یه گؤندریلن ایلک بورسلو اؤیرنجی قروپونون یولجولوق و اونیورسیته‌لره یئرلشدیریلمه حکایه‌سینی اله آلمیشدیر.

عبدالغفار ارسلان‌ین حاضیرلاییب گؤندردیگی مصطفی الخیوی‌یه عاید *رساله حسنِ خط* یازیسیندا عرب حرفلی تورکجه متینلرده خط صنعتی‌نین قورالاری و اینجه‌لیکلری آنلاتیلمیشدیر. درگی‌نین حکایه و شعر بؤلومونده شریف مردی‌نین بیر حکایه‌سی و بابر شاه، سحر بارانی، هادی قاراچای و سعید موغانلی‌نین شعرلرینه یئر وئریلمیشدیر. تانیتیم بؤلومونده ایسه مرحوم بی‌ریانین شعرلرینی ایچرن *هر آددیمدا مزاریم وار* اثری (سعید موغانلی)، موسی نورمحمدی نظرلونون *یوسف خاص حاجب‌ین اخلاقی گؤروشلری اوزرینه بیر اینجه‌له‌مه* آدلی چالیشماسی و محمد رحمانی‌فرین *شهریارلا اؤزگه‌لشمکدن اؤزلشمگه دوغرو* اثری (محمدرضا هئیت) تانیتیلمیشدیر. ایتیردیکلریمیز و باش‌ساغلیغی بؤلومونده ده سون آیلاردا یاشامینی ایتیرن رحمتلی توفیق حاجی‌یف، عاشیق قوربانی، هابیل علی‌یف، طلعت تکین، شوکت باروتجو و زلیمخان یعقوب حاقیندا بیلگی وئریلمیشدیر ■

وارلیق
VARLIQ
Türk Dili, Edebiyatı ve Kültürü Dergisi
Yeni Dönem. İl: 1, Sayı: 2 (Güz 2015), ss. 5-14
Telif Haqqı©Varlıq Dergisi

ایران‌دا تورک دیلی‌نین یاییم دایره‌سی

• حسن راشدی[1]

ÖZET: Hasan RAŞİDİ, "İran'da Türk Dilinin Yayım Dairesi", *Varlıq: Üç Aylıq Türk Dili, Edebiyatı ve Kültürü Dergisi*, İkinci Dönem, Sayı: 2 (Güz 2015/1394), ss. 5-14

Bu çalışmada, 1351 (1972)-ci ilde yayınlanan istatistikler ve son döneme aid araşdırma sonuclarına dayanarak Türk dilinin İran'ın ferqli eyalet (otsan), şeher ve kendlerindeki yayım alanı ve bugünkü qonumu (mövqeyi) incelenmekdedir. İran'da Türkcenin mekteblerde ve resmi eyitim merkezlerinde tedris imkanına sahib olmaması nedeniyle ölke çapında, özellikle de iki dilli bölgelerde bu dilin işlevselliyinin gederek azalması meselesi de bu meqalede incelenen xususlardandır.

Açar Sözler: Türk dili, İran, Azerbaycan, Türklerin nüfusu, Türk dilli bölgeler.

چکیده: حسن راشدی، "گستره زبان ترکی در ایران"، *وارلیق: فصلنامه زبان، ادبیات و فرهنگ ترکی*، دوره دوم، شماره ۲ (پاییز ۲۰۱۵/۱۳۹۴)، صص. ۱۴-۵

در این مقاله، گستره زبان ترکی در استانها، شهرها و روستاهای ایران بر اساس آمار منتشره در سال ۱۳۵۱ و نیز نتایج تحقیقات اخیر در زمینه موقعیت کنونی این زبان مورد بررسی قرار گرفته است. کاهش روز افزون کاربرد زبان ترکی در کشور به ویژه در مناطق دو زبانه به دلیل عدم امکان تدریس آن در مدارس و موسسات آموزشی رسمی نیز از مواردی است که در این مقاله به آن پرداخته شده است.

کلیدواژه‌ها: زبان ترکی، ایران، آذربایجان، جمعیت ترکها، مناطق ترک‌نشین.

ABSTRACT: Hassan RASHIDI, "Linguistic Geography of Turkish in İran", *Varlıq: Quarterly Journal of Turkish Language, Literature and Culture,* Second period, Issue 2 Autumn 2015/1394, pp. 5-14

This study which is based on the statistics published in 1972 (1351) and conclusions drawn from recent studies, examines the linguistic distribution (provinces, cities, villages) and current status of Turkish language in Iran. The increasing loss in functionality of Turkish, especially in bilingual regions in the country due to the impossibility of its education is among the subjects dealt with in this article.

[1] آراشدیرماجی، یازار (rashidi54@yahoo.com).

Keywords: Turkish language, Iran, Azerbaijan, Population of Turks, Turkish-speaking regions.

ایران کثیرالمله بیر اؤلکه اولاراق بورادا یاشایان انسانلار چئشیدلی دیل و لهجهلرده دانیشیرلار؛ لاکین بو اؤلکه‌ده ان چوخ دانیشیلان دیل تورکجه ایله فارسجادیر.

فارس دیلی ایران‌ین رسمی، دولت و تحصیل دیلی اولدوغوندان بو دیلین استفاده دایره‌سی گوندن-گونه گئنیشلنمکده و فارس اولمایان باشقا دیللرین دانیشما و استفاده میدانی هرگون او بیری گونه نسبت دارالماقدادیر.

گئچمیشده دیل یالنیز ارتباط واسطه‌سی کیمی اولسا دا، میلادی ۱۹-جو یوز ایللیگین سونلاری و ۲۰ جی یوز ایللگین اوللریندن دیل و اونون گئچمیش و معاصیر ادبیات و مدنیّتی او دیلده دانیشان میلّتین هویتی و کیملیگی کیمی اؤزونو گؤسترمیشدیر.

۱۳۰۹-جو هجری شمسی ایلیندن و رضاخان‌ین دستوری ایله ایراندا عموم تحصیل دیلی یالنیز فارس دیلی اعلان و باشقا دیللرین مکتب – مدرسه‌لرده تحصیلی یاساق اولدوغو اوچون فارس دیلی ایران چرچیوه‌سینده داها چوخ گئنیشلنمه‌یه و گلیشمه‌یه باشلامیش و باشقا دیللر، اؤزللیکله ده آذربایجان تورکجه‌سی‌نین رسمی دایره‌لرده و رسمی سندلرده استفاده اولماسی و حتی ابتدایی مکتبلرده و درس زامانی فارسجا بیلمه‌ین کیچیک اوشاقلار طرفیندن دانیشیلماسی‌نین یاساق اولماسی و دانیشانلارا جزا وئریلمه‌سی بو دیلین استفاده دایره‌سینی دارالتماغا طرف گتیریب چیخارمیشدیر.

۱۳۳۵-جی هجری شمسی ایلیندن ایندیه قدَر ایراندا هر ۱۰ ایلدن بیر آپاریلان رسمی دؤلت ساییمیندا بو اؤلکه‌ده یاشایان انسانلارین آیلیق گلیریندن توتموش، ساواد درجه‌سینه، یاشادیقلاری مسکنین صاحیبی و یا مستاجری اولمالارینا، یاشایش و ساغلیق هزینه‌لری، کند اهالیسی‌نین اکین یئرلری‌نین اوز اؤلچومو (مساحتی)، مال - حیوانلاری‌نین سایسی و باشقا موضوعلار اوزرینده آمار مأمورلاری طرفیندن اهالیدن سوروشولدوغونا باخمایاراق (سالنامه آماری کشور، ۱۳۷۰) اونلاردان نه دیلده دانیشدیقلاری و آتا - آنالاری‌نین دیللری‌نین نه اولدوغو حاقیندا هئچ زامان سوروشولمادیغینا گؤره ایراندا دانیشیلان دیللرین سایی رسمی ساییمدا و دؤلت آمارینداً بللی اولمامیشدیر.

لاکین فارس دیلی‌نین رسمی و دؤلت دیلی اولدوغونو و تهران و کرج کیمی شهرلرین داها چوخ فارس دیللی شهر حساب ائدیلدیگینی نظره آلاراق، ۱۳۷۲-جی ایل بهمن آیینداً تبریزین *فروغ آزادی* قزئتی نین تهران‌دا یاییلانان *همشهری* قزئتینه استناد ائده‌رک وئردیگی بو بیلگی دقت چکیجی‌دیر:

"تهران اهالیسی‌نین بئشده اوچو تورکدور و اؤلکه نفوسونون [ایران ین] یئددیده اوچو تورک دیللی‌دیر".

برای راه‌اندازی این قطار
پس از بازسازی و بهسازی
مسیر ۳۱۵ کیلومتری تهران ـ

در ایستگاه مرویی برای پیاده
و سوار کردن مسافرین توقف
خواهد داشت.

۳۵ اهالی تهران ترک هستند از : همشهری

لهجه‌های عمده‌ای که در
سطح شهر تهران کاربرد
مستقیم یا غیرمستقیم دارند،
زیادند. از جمله این لهجه‌ها و
زبانها ترکی، لری، کردی،
گیلکی، عربی و مازنی است.

این لهجه‌ها و زبانها نسبت به
وسعتی که در سطح کشور
دارند، گستردگی بیشتری در
تهران دارند. برای مثال زبان
سه‌هفتم مردم کشور ترکی است
و به همین نسبت سه‌پنجم از
تهرانی‌ها نیز در رابطه مستقیم
یا غیرمستقیم با زبان ترکی
هستند. به گونه‌ای که بیشترین
لهجه و مشهورترین آنها در
تهران لهجه ترکی است.

فروغ آزادی. بهمن ماه ۱۳۷۲

عینی حالدا دوکتور علی‌اکبر صالحی کئچمیش جمهور رئیسی محمود احمدی‌نژادین خارجی ایشلر وزیری ۱۳۹۰-جی ایلین دی آیی‌نین ۲۸-ده تورکیه سفرینده اؤز مسلکداشی اولان و تورکیه‌نین ایندیکی باش وزیری و او زامانکی خارجی ایشلر وزیری اولان احمد داوود اوغلو ایله گؤروشونده دئمیشدیر:

"ایکی اؤلکه‌نین [ایران و تورکیه‌نین] مناسبتلری چوخ یاخشی‌دیر و ایران نفوسونون آشاغی-یوخاری یوزده قیرخی (٪۴۰) تورکجه دانیشیر. بو مسئله ایکی اؤلکه آراسیندا گوجلو ارتباط یاراتماغا یاخشی سببدیر" (پایگاه اطلاع‌رسانی دولت، ۱۳۹۰).

توپلوم بیلیمجی محرم پورباقر ۱۳۹۱-جی ایلده یوکسک قیمتله شاهد اونیورسیته‌سی اجتماعی علملر بؤلوموندە مدافعه ائتدیگی "تهران تورکلری‌نین کیملیک دورومو" موضوعلو یوکسک لیسانس تزینده یازیر:

"اؤلکه‌ده [ایران‌دا] مهاجر یوللایان اوستانلارا دقت ائتمیش اولساق، ماراقلی‌دیر کی، چئشیدلی سیاسی، اجتماعی، جغرافی، اؤزللیکله ده اقتصادی دلیللره گؤره تهران مهاجرلری‌نین ٪۲۰-سینی یالنیز شرقی آذربایجان اوستانی‌نین مهاجرلری تشکیل ائدیر.

سون ۵۰ ایل ایچینده هر ایل تهرانا ان چوخ مهاجرت ائدن انسانلار شرقی آذربایجان اوستانیندان اولموش و بو مهاجرلرین سایی ۱۳۴۵-جی ایلده تقریبا ۱۰۱ مین نفردن ۱۳۶۵-جی ایلده ۲۲۴ مین نفره یوکسلمیش و نهایتده ۱۳۸۵-جی ایل و اردبیل

اوستانی شرقی آذربایجان اوستانیندان آیریلیب مستقل اوستان اولاندان سونرا بو رقم ۱۵۳ مین نفر اولموشدور. یعنی ایران اوستانلاری آراسیندا شرقی آذربایجان ان چوخ مهاجر یوللایان اوستانا چئوریلمیش و بیرینجی یئری قازانمیشدیر!" (پور باقر ۱۳۹۱).

ایران‌ین "ثبت احوال" اداره‌سی هر ایل مهاجرت مسئله‌سی ایله باغلی بوتون اوستانلاردان مهاجرت ائدن انسانلارین سایینی اعلان ائدیر. بو اداره‌نین وئردیگی ۱۳۸۸-جی ایل بیلگیسی اساسیندا شرقی آذربایجان اوستانیندا یالنیز تبریز، عجب‌شیر و اسکو شهرستانلارینی استثنا ائده‌رک، بو ایالتین باشقا شهرستانلاری مهاجر یوللایان شهرستانلار اولموشلار (نصرنیوز، ۱۳۹۰).

بو بیلگی اساسیندا ۱۳۸۸-جی ایل، میانا شهرستانی (شهر، بخش و کندلری) ۴۰ مین ۴۴ نفر، سراب شهرستانی ۳۵ مین ۵۶۳ نفر و بوستان‌آباد شهرستانی ۲۶ مین ۸۲۸ نفر ایله اوستانین ان چوخ مهاجر یوللایان شهرستانلارینی تشکیل ائتمیشلر (نصرنیوز، ۱۳۹۰).

ایران‌ین ۱۳۶۵-جی ایل رسمی دؤلت سایمی اساسیندا شرقی آذربایجان اوستانینا ۳۹ مین نفر حدودوندا مهاجر گلمیش و اونون قارشیسیندا ۲۶۰ مین نفر حدودوندا بو اوستاندان مهاجرت ائتمیش و بو اوستانین مهاجرت جدولی منفی ۲۰ مین نفردن چوخ اولموشدور.

عینی حالدا ایران‌ین آمار اداره‌سی‌نین وئردیگی بیلگی‌یه گؤره ۱۳۸۵-جی ایل شرقی آذربایجان اوستانی‌نین مهاجرت جدولی منفی ۲۵۰ مین نفر اولموش و مهاجرت باخیمیندان ایران اوستانلاری‌نین ان باشیندا دایانمیشدیر. ماراقلی‌دیر بو اوستاندان مهاجرت ائدنلرین بؤیوک بیر بؤلومو تهران شهری و اونون اطراف شهرجیکلرینه کؤچموشلر.

مهاجرت باخیمدان ، ۱۳۸۵-جی ایلده ایکینجی روتبه‌نی اردبیل اوستانی و اوچونجو روتبه‌نی کند ساکینلری‌نین یوزده ۸۱-ی (٪۸۱) و اوستان ساکینلری‌نین یوزده ۵۹-و (٪ ۵۹) تورک دیللی‌لر تشکیل ائدن همدان اوستانی (شورای فرهنگ عمومی، ۱۳۸۹)، دؤردونجو روتبه‌نی غربی آذربایجان و نهایتده آمار اداره‌سی‌نین مختلف سایمیلاری اساسیندا بئشیجی روتبه‌نی‌ده تورک دیللی زنجان اوستانی قازانمیشدیر!"[۲]

بوگون ایران‌ین سیاسی سرحد چرچیوه‌سینده تورک دیللی انسانلارین یاشادیغی یئرلر، آدلارینی چکدیگیمیز و ان چوخ مهاجر یوللایان اوستانلار سیراسیندا یئر آلان شرقی و غربی آذربایجان، اردبیل، زنجان و همدان اوستانلاریندان علاوه قزوین، مرکزی (اراک)، البرز (کرج) اوستانلاری‌نین شهر و کندلرینده و یاپیشیقلی بیر اراضی‌ده اکثریت حالدا یاشایان تورکلردن علاوه بؤیوک، اؤزل و کثیرالقوم شهر اولان تهران شهری و اطراف شهرجیکلر، قوم (قم) اوستانی، اصفهان اوستانی‌نین فریدن منطقه‌سی، چهارمحال و بختیاری اوستانی‌نین "سامان" آدلی شهر و کندلری، فارس اوستانی‌نین قاشقایی ائللری،

[۲] ۱۳۹۰-جی ایلین مهاجرت سایمی چوخ قاریشق و احتملا آذربایجان شهرلری‌نین مهاجر سایمیسینی آز گؤسترمک اوچون اولموشدور. بو تناقض "مرکز آمار ایران" سیته‌سینده مشاهده اولونور.

گولیستان اوستانی‌نین بؤیوک بیر حیصه‌سی یعنی تورکمنلر، شمالی خوراسان اوستانی‌نین اکثر شهر و کندلری، ایران‌ین شمال شهرلریندن ساییلان یئرلی ساکینلری‌نین مطلق اکثریتی تورک دیللی اولان لاکین گیلان اوستانیندا یئرلشن آستارا و هشتپر شهرلری، کرمان و حتی بوشهر کیمی شهرلرین اؤنملی شهر و کند اهالی ساکینلری‌نین دانیشدیقلاری دیل تورکجه‌دیر (آذربایجان، قاشقایی، تورکمن و خوراسان).

هله آد آپاردیغیمیز بو اوستان و شهرلردن علاوه چوخلو آذربایجانلیلار و باشقا تورک دیللی انسانلار ایشلری ایله باغلی ایران‌ین بوتون شهرلرینده، حتی سیستان و بلوچستان اوستانیندا بئله چوخ ساییدا یاشاماقدادیرلار.

بوگون ایران اؤلکه‌سی‌نین سیاسی سینیرلاری ایچینده یئرلشن و تورک دیلی‌نین آذربایجان لهجه‌سینده دانیشانلارین اراضی محدوده‌سی تاریخی آذربایجان محدوده‌سیندن فرقلی دئییلدیر؛ تاریخی آذربایجان‌ین سینیری ۳۵۲ هجری قمری و یا باشقا سؤزله دئسک ۱۰۸۴ ایل بوندان قاباق و ایلک دری دیلینده یازیلمیش "بلعمی" تاریخینده گونئیدن "همدان" شهریندن باشلایاراق ابهر- زنجانی گئچیب قوزئیده بوگونکو آذربایجان جمهوریتی‌نین قوزئی دوغوسوندا (شمال شرقینده) یئرلشن داغستان مختار جمهوریّتی‌نین "دربند" شهرینه قدر اوزانسا دا (پناهیان، ۱۳۵۱: ج.۱، ص. ۵) بو گون بو اراضی محدوده‌سینده تورک دیللی و آذربایجان هویتلی انسانلار یاشاماقدادیر.

دئمه‌لی سیاسی سینیرلار مختلف تاریخی حادثه‌لر نتیجه‌سینده دگیشسه ده ائتنیکی و فرهنگی سینیرلار اؤز سرحدلرینی ساخلاماقدادیر. طبیعی کی، قوزئی آذربایجان مستقل اولدوغو اوچون اونون بوگونکو سیاسی سینیرلاری دا بللی‌دیر، بیزیم هدفیمیز ایران چرچیوه‌سینده و تورک دیلینده دانیشان انسانلارین یاشادیقلاری منطقه‌لرین محدوده‌سینی گؤسترمکدیر.

ایرانین سیاسی سینیرلاری چرچیوه‌سینده، تورکلرین یاشادیغی اراضی محدوده‌سینی تعیین ائتمک اوچون معین فاکتورلاری نظره آلماق لازیمدیر، بو فاکتورلارین ان اؤنملیسی ائتنیک فاکتورودور. یعنی رضاخان حاکمیت باشینا گلمه‌میشدن قاباق و آسیمیلاسیون سیاستی فارس اولمایان و ایران چرچیوه‌سینده یاشایان ائتنیکلر علیهینه یورودولمه‌دن اؤنجه اکثریتی تورک دیلینده دانیشان و یاپیشیقلی اراضینی تشکیل ائدن منطقه‌لر آذربایجان اراضیسی ساییلیردی.

۱۲۸۵-جی ایلده مشروطه حکومتی برقرار اولدوقدان سونرا "ایالتلر و ولایتلر" قانونو اجرایا قویولدوغوندا ایران دؤرد ایالت و ۱۲ ولایته بؤلوندو. ایالتلردن تشکیل تاپان بؤلگه‌لر بونلار ایدی:

۱ - آذربایجان ۲ - فارس و بنادر ۳ - خوراسان و سیستان ۴ - کرمان و بلوچستان.

بو بؤلگوده آذربایجان ایالتی مهم ایالتلردن بیری ساییلاراق ایران‌ین شمال غرب و مرکز منطقه‌لرینی اؤز ایچینه آلیردی.

رضاخان زامانیندا و ۱۳۱۶-جی ایلده، ایران مملکتی بیرینجی‌دن توتدو اونونجویا قدر ۱۰ آدسیز اوستانا بؤلوندو، بو بؤلگوده تبریز اوچونجو و اورمیه دؤردونجو اوستانین مرکزلری اولدو؛ بونونلا بئله اردبیل، زنجان، قزوین، همدان و ساوه شهرلری تبریز مرکزلی اولان اوچونجو اوستاندا یئرلشیردی.

بو گون ایران‌دا تورک دیللی اراضیلری تانیماق اوچون شهرلر یوخ، شهرلرین اطرافیندا و منطقه کندلرینده یاشایانلارین دانیشدیقلاری دیل اساس توتولمالی‌دیر. چونکو اتنیکی سرحد شهرلرده (همدان، اراک، ساوه، تهران، کرج، قزوین کیمی) آسیمیلاسیون پروسه‌سی گوجلو اولدوغوندان اطراف کندلردن کؤچوب بو شهرلرده یاشایان و تورک عایله‌لرینده دونیایا گلیب آنا دیللری یئرینه داها چوخ رسمی و تحصیل دیلی اولان فارس دیلینده دانیشانلارین سایی گوندن- گونه آرتدیغی اوچون حقیقی اتنیک محدوده‌سی سرحد شهرلرده بللی دئییلدیر.

منجه ۱۳۲۸-۱۳۲۹-جو ایلده ایران‌ین "ستاد ارتش" نشریاتی طرفیندن و ایران‌ین گئچمیش "ارتش ستادی‌نین جغرافیایی دایره‌سی"نین رئیسی ژنرال حسینعلی رزم‌آرانین چالیشماسی ایله چاپ اولان "فرهنگ جغرافیایی ایران" (آبادیها) آدلی مجموعه‌نی قاپناق سئچیب ۱۳۵۱-جی ایل مرداد آیینده دوکتور محمود پناهیان (تبریزی) طرفیندن خارجده چاپ اولان ۴ جیلدلیک " فرهنگ جغرافیایی ترکان ایران زمین" آدلی کیتابین (پناهیان، ۱۳۵۱: ج.۱، ص. ۵)، گونئی آذربایجان و ایران‌ین باشقا بؤلگه‌لرینده یاشایان تورکلرین یاشادیقلاری یئرلری‌نین محدوده‌سینی تعیین ائتمکده اؤنملی رولو اولا بیلر. چونکو باشقا قاپناقلارلا مقایسه اولدوقدا بو مجموعه ارتش طرفیندن حاضیرلانیب بو سیستمده استفاده‌یه وئریلدیگی اوچون یقین کی، امنیّتی جهتدن دوزگون بیلگی‌یه مالیک اولماسی اساس توتولموشدور.

بو مجموعه‌ده بوگون کوردیستان اوستانیندا یئرلشن بیجار شهری‌نین ۱۳۵، همدان شهری‌نین ۴۵۲، اراک شهری‌نین ۳۳۴، ساوه شهری‌نین ۲۲۴، قزوین شهری‌نین ۴۴۱ و تهران شهری‌نین ۲۰۹ کندینده یاشایان اهالی تورکدور. بو بیر حالدادیر کی ، مرکزی آذربایجان شهرلریندن اولان و تورک دیلیندن باشقا آیری بیر دیلده دانیشان کند اهالیسی اولمایان سراب شهری‌نین ۱۷۸، میانا شهری‌نین ۲۸۹ و خیاو (مشکین‌شهر) شهری‌نین ۳۲۷ کندی وار (پناهیان، ۱۳۵۱: ج.۴، ص. ۳۷۲).

یعنی قوزئی جهتی داش ماکی - بازرگان شهرلری و موغان تارلالاریندان باشلاییب اردبیل ، تبریز، اورمو، زنجان شهرلرینی گئچیب گونئی سینیرلاری بیجار، همدان، اراک و ساوه‌یه؛ گونئی دوغودان تهران، کرج و قزوین شهرلریندن داوام ائدیب بو گون اهالیسی تام تورک دیلینده دانیشان منجیل شهرینی گئچیب شرقدن گیلان اوستانیندا یئرلشن رضوانشهر، هشتپر - آستارا شهرلری تورکجه دانیشان انسانلارین یاشادیقلاری یاپیشیقلی تورپاقلارا قدر تاریخی آذربایجان اراضیسی آدلانیر.

تاریخی آذربایجان اراضیسی مقدونیه‌لی اسکندرین حاکمیتیندن بوگونه کیمی مشخص بیر چرچیوه‌ده و معیّن بیر جوغرافیادا و چوخ دگیشمه‌دن قورونوب ساخلانمیشدیر. اسلام حاکمیتی عرفه‌سینده گونئیده همدان شهریندن توتوب قوزئیده خزرلر دربندینه قدر اوزانان اراضی‌یه آذربایجان دئییلمیشدیر.

۳۵۲ هجری قمری ایلینده ایلک فارس (دری) دیلینده یازیلان "بلعمی" تاریخ کیتابیندا آذربایجان محدوده‌سی "خبر گشادن آذربایگان و دربند خزران" آدی آلتیندا بئله گؤستریلمیشدیر:

"... همدان سرحدیندن توتوب، ابهر و زنگان شهرلریندن گئچیب سونو خزرلر "دربند"ینه چاتان اراضی ایچینده نه قدر شهر وارسا آذربایجان شهرلری آدلانیر" (رئیس‌نیا، ۱۳۷۹).

حمداله مستوفی قزوینی (۶۸۰-۷۵۰ هـ ق.) "نزهت القلوب" کیتابیندا آذربایجان محدوده‌سینی بئله یازیر:

"آذربایجان دوققوز تومان‌دیر و ایگیرمی یئددی شهری وار. مملکتین اکثر بؤلگه‌لرینده هاوا سویوق یالنیز بعضی بؤلگه‌لرینده ملایم‌دیر. اونون حدودو عراق عجم [بوگونکو اراک، خمین، اصفهان منطقه‌لری]، موغان، گورجیستان، ارمن و کوردیستان بؤلگه‌لرینه یاپیشیر. اوزونلوغو "باکویه"دن خلخالا قدر ۹۵ آغاج (فرسخ) و ائنی "بجروان"دان [آراز چایی‌نین گونئییینده و موغان بؤلگه‌سینده یئرلشن اسکی شهرلردن] "سیپان" [بوگونکو تورکیه‌نین وان گؤلونون قوزئییینده] شهرینه قدر ۵۵ آغاج دیر (مستوفی، ۱۳۶۲).

ایتالیالی سیاح پییترو دله واله (میلادی ۱۶۵۲-۱۵۸۶)، میلادی ۱۶۱۵-جی ایلدن شاه عباس دربارینا گلمیش و ۶ ایل صفوی دربارینده قالمیشدیر. او ، شاه عباس اوردوسو ایله بیرلیکده مازندران‌دان قزوین شهرینه گلدیکی زامان یول اوستونده "فیروزکوه" شهرینه چاتدیقدان سونرا اؤز دوستو "م. اسکیاپینو"یا یازدیغی مکتوبوندا بئله ایضاح ائدیر:

> *"... فیروزکوه مثلث شکیلده اولاراق اوچ ایالتین سینیری‌دیر؛ یعنی اونون بیر طرفینده عراق [سیاحین منظورو عراق عجم و یا همان اراک، خمین، اصفهان منطقه‌سی‌دیر] و باشقا طرفینده مازندران دایانیر. اگر یانیلماسام اسکی آذربایجان سرحدّی ده بورادان قزوین شهرینه طرف گئدن یولدان باشلانیر... بو یوللار چوخ اوچوروملو و خطرلی‌دیر، بو داغلیق منطقه منجه آذربایجان‌دیر و یا آذربایجان سرحدّی‌دیر... داغلیق منطقه‌دن و چوخلو کند و قصبه‌لردن گئچندن سونرا "گیلیارد" آدلی بؤیوک بیر کنده چاتیب اوچ ساعات اورادا استراحت ائتدیک و گون چیخان کیمی داش‌کؤرپوسوندن "جاجرود" چاییندا چاتدیق... بالاخره ۱۰-۱۲ آغاج داها یول گئدیب چهارشنبه گونو ژوئن آی‌نین آلتی‌سیندا [میلادی ۱۶۱۵] آرغین - یورغون تهران شهرینه چاتدیق."*

او سفرنامه‌سی‌نین داوامیندا و قزوین شهرینه چاتدیقدان سونرا یازیر:

"... ایتالیالیلارین یانلیشجا دئدیکلری "کازبین" شهری یوخ، قزوین شهری بؤیوک شهردیر و امپراتورون پایتختی و آذربایجان‌ین بؤیوک بیر حیصه‌سی‌دیر ..." (دله واله، ۱۳۸۰).

بو تاریخی فاکتدا حتی آذربایجان‌ین جنوب شرق سینیری و یا باشقا سؤزله دئسک تورکلرین یاشادیقلاری یاپیشیقلی بوتون اراضیسی بوگونکو تهران شهرینی ده گئچیب فیروزکوه شهرینه قدر

اوزانیر، چونکو دوکتور پناهیان‌ین ۴ جیلدلیک "فرهنگ جغرافیایی ترکان ایران زمین" کیتابیندا دا تهران شهری‌نین ۲۰۹ کندی او جمله‌دن رودهن - بومهن منطقه‌لریندن علاوه تهران‌ین شرق طرفینده یئرلشن دماوند شهری‌نین ده ۲۸ کندی تورک دیللی‌دیر.

تورکلرین ایران سینیرلاری ایچینده یاشادیقلاری کندلرین بوتون مشخصاتی، او جمله‌دن؛ کندین آدی، نفوسو، دیللری‌نین تورک و یا تورک - فارس اولماسی (تورکلرله فارسلارین بیر کنده یاشامالاری و یا تورکلرین فارسجا دانیشابیلدیکلری)، اهالی‌نین معیشت طرزی، مذهبلری، سولاری‌نین نئجه تأمین اولونماسی، اکین نوعلاری، هاواسی‌نین ایستی و یا سویوق اولماسی، یولونون آسفالت، قوم و یا تورپاق اولماسی، ماشین گئدن و یا مال‌یولو اولماسی، اصلی جاده ایله نه قدر فاصله‌سی، هانسی قصبه و شهره تابع اولماسی و باشقا مشخصه‌لری دقّتله آدینی چکدیگیمیز "فرهنگ جغرافیایی ترکان ایران زمین" کیتابیندا چوخ دقیق شکیلده آراشدیریلاراق وئریلمیشدیر.

مثلا ۱۳۲۹-۱۳۲۸ ایلینده تهران کندلریندن ساییلاراق بوگون تهران شهری‌نین محله لریندن بیری حساب اولان **"مجیدیه"** کندی‌نین مشخصاتی بو کیتابدا بئله آچیقلانمیشدیر:

> *"مجیدیه" - ده، جز بخش شمیران شهرستان تهران، ۸ کیلومتر جنوب خاور تجریش، دامنه - سردسیر، سکنه ۱۲۰ [نفر]، [مذهب] شیعه، [زبان] فارسی، ترکی؛ آب از قنات، شغل: کارگری در کارخانه آبجوسازی، تلفن و برق دارد، کارخانه آبجوسازی مجیدیه در این محل و کارگران این کارخانه جزء سکنه این ده منظور شد. راه ماشین رو است* (پناهیان، ۱۳۵۱: ج. ۱، ص. ۴۰).

ترجمه‌سی: "مجیدیه" - کند، تهران شهری‌نین شمیران بخشینه [قصبه‌سینه]باغلی، تجریش‌ین ۸ کیلومتر گونئی دوغوسو، [داغ] اتگی، سویوق بؤلگه، نفوسو ۱۲۰[نفر]، شیعه [مذهبلی]، [دیل] فارسجا، تورکجه، سویو قناتدان، ایش: آبجو (آرپاسویو- بیره) کارخاناسی ایشچیسی، تلفون و الکتریک ایشیغی وار. آرپاسویو (آبجو) کارخاناسی بو بؤلگه‌ده اولدوغوندان اورانین ایشچیلری ده کندین نفوسوندان ساییلدی. یولو ماشینا اویغوندور.

بو کیتابدا ایران‌ین بوتون منطقه‌لرینده تورک دیللی کندلرین آدلاری بوتون مشخصه‌لری و نفوس ساییلاری ایله بیرلیکده وئریلمیش و کتابین دؤردونجو و سونونجو جیلدینده بئله یازیلمیشدیر:

"ایران‌ین باشاباشیندا ۱۰۱۱۹ (اون مین یوز اون دوققوز) تورک ساکینلی کندینده، ۵،۱۸۴،۸۴۷ نفر (بئش میلیون یوز سکسن دؤرد مین سگگیز یوز قیرخ یئددی) نفر یاشاییر."

بیز بو مقاله‌ده ۶۳۵۳ شرقی و غربی آذربایجان، اردبیل و زنجان اوستانلاری کندلرینی استثنا ائده‌رک باشقا اوستانلارین شهرلرینده یئرلشن تورک دیللی کندلرین ساییلارینی بو کیتابین سونوندا گلدیکی کیمی بورادا گتیرمکله مقاله‌میزه سون قویوب ایرانین یالنیز سیستان- بلوچستان اوستانیندان باشقا،

آیری اوستانلاری‌نین تقریبا هامیسیندا تورکلرین یوز ایللر و بلکه‌ده مین ایللر بویو اؤز کندلرینده یاشادیقلارینی آشاغیداکی تابلودا گؤز قاباغیندا سرگیله‌مک ایسته‌ییریک.

شهرستان آدی	تورک‌دیللی کند ساییسی	شهرستان آدی	تورک‌دیللی کند ساییسی
تهران	۲۰۹	شهرضا	۱۹
قزوین	۴۴۱	شهرکرد	۳۰
اراک	۳۳۴	فریدن	۸۲
ساوه	۲۲۴	بیجار	۱۳۵
دماوند	۲۸	تویسرکان	۹
قم	۱۷	شاه‌آباد (اسلام‌آباد)	۲
محلات	۱۲	کرمانشاه	۸
طوالش (هشتپر)	۶۸	همدان	۴۵۲
رشت	۳۹	اهواز	۵
بندرانزلی	۱۰	خرم‌آباد	۶۵
فومن	۴	آباده	۶۵
لاهیجان	۴	بوشهر	۵۷
آمل	۲	شیراز	۲۹
ساری	۷	فسا	۴۷
شاهرود	۱۵	فیروزآباد (فارس)	۱۲
گرگان	۱۰۷	کازرون	۵۳
نوشهر	۱	سیرجان[۳]	۴
سنندج	۸۳	درگز	۹۹
اصفهان	۷	سبزوار	۱۰۹
لار	۱۰	بجنورد	۱۹۳
مشهد	۲۵	قوچان	۳۳۰

[۳] رضاخان دؤرونده چاپ اولان "جغرافیای انسانی" آدلی کیتابدا کرمان اوستانی‌نین پیچاقچی و افشار ائللری‌نین تورک‌دیللی نفوسو بورادا گلن ساییدان داها چوخ گؤستریلمیشدیر. بو او معنادادیر کی، بورادا یاشایان تورکلر بو مدت ایچینده شهرلره کؤچموش و اقلیت حالیندا اولدوقلاری اوچون فارس‌دیللی کرمان شهری و باشقا شهرلرده فارسلاشمیش و یا فارسلاشماقدادیرلار.

نیشابور	۴۶		

بو کندلرین نفوسو و باشقا یاشاییش امکانلاری حاقدا (اکین، مالدارلیق و ....) مکمّل بیلگی آدی گئچن کیتابدا آیرینتیلاری ایله وئریلمیشدیر■

قایناقلار:

- پایگاه اطلاع رسانی دولت (۱۳۹۰). خبر کُدو: ۲۱۰۷۱۵، مخابره زامانی: ۲۸ دی ۱۳۹۰، ساعت ۱۶:۳۹.
- پناهیان، محمود (۱۳۵۱). *فرهنگ جغرافیایی ترکان ایران زمین*، برگرفته از کتاب فرهنگ جغرافیایی ایران، انتشارات ستاد ارتش (۱۳۳۲-۱۳۲۸).
- پورباقر، محرم (۱۳۹۱) «بررسی هویت و سازگاری فرهنگی آذری‌ها [ترک‌ها]ی تهران»، یایینلانمامیش تئز، شاهد بیلیم یوردو، اجتماعی علملر بؤلومو، تهران.
- دله واله، پییترو (۱۳۸۰). *سفرنامه*، فارسجایا ترجمه: محمود بهفروزی، ج. ۱، صص. ۷۰۵-۷۰۴ و ۷۰۹، قطره یایینلاری، تهران.
- رئیس‌نیا، رحیم (۱۳۷۹). *آذربایجان در سیر تاریخ ایران*، ج. ۳، نشر مبنا.
- شورای فرهنگ عمومی (۱۳۸۹). *نفوس سایییمی*، همدان اوستان آماری.
- مرکز آمار ایران (دی ۱۳۷۰). *سالنامه آماری کشور: ۱۳۶۹*، چاپخانه مرکز آمار ایران، و باشقا ایللرین آمار کیتابی.
- مستوفی، حمداله (۱۳۶۲). *نزهت القلوب*، نشره حاضیرلایان: گای لیسترنج، دنیای کتاب یایینلاری، تهران.
- *نصرنیوز* (۱۳۹۰).

وارلیق
VARLIQ
Türk Dili, Edebiyatı ve Kültürü Dergisi
Yeni Dönem. İl: 1, Sayı: 2 (Güz 2015), ss. 15-19
Telif Haqqı©Varlıq Dergisi

دیلیمیز و اونون چئشیدلی لهجه‌لری
(گونئی آذربایجان‌ین "گونئی" بؤلگه‌سی لهجه‌لری)

• حسین محمدخانی گونئیلی[۱]

ÖZET: Hüseyn Muhammedxani GÜNEYLİ, "Dilimiz ve Onun Çeşidli Lehceleri: Güney Azerbaycan'ın "Güney" Bölgesi Lehceleri", *Varlıq: Üç Aylıq Türk Dili, Edebiyatı ve Kültürü Dergisi*, İkinci Dönem, Sayı: 2 (Güz 2015/1394), ss. 15-19

Bu çalışmada, Azerbaycan Türkcesi ağızlarının, özellikle de Tebriz'in quzey-batısında bulunan "Güney" bölgesi ağzının fonolojik özellikleri ve fe'l eklerinde ortaya çıxan deyişmeler ve gelişmeler incelenmiş, çeşidli örneklerle qonşu ağızlar arasındakı ferqlilik ve benzerliklere, -mek ve -maq mesder ekinin deyişik teleffüzlerine işare olunmuşdur.

Açar Sözler: İran, Azerbaycan, Güney bölgesi, Türk dili, Azerbaycan Türkcesi, Güney Azerbaycan Ağızları.

چکیده: حسین محمدخانی گونئیلی، "زبان ما و گویش‌های مختلف آن: گویش‌های منطقه "گونئی" آذربایجان"، *وارلیق: فصلنامه زبان، ادبیات و فرهنگ ترکی*، دوره دوم، شماره ۲ (پاییز ۲۰۱۵/۱۳۹۴)، صص. ۱۹-۱۵

در این مقاله، گویش‌های مختلف ترکی آذربایجانی به ویژه منطقه «گونئی» در شمال غرب شهر تبریز از نظر آوایی و تغییرات ایجاد شده در پسوندهای فعلی بطور مختصر بررسی گردیده و با ارائه نمونه‌های مختلف به شباهت‌ها و تفاوت‌های موجود میان گویش‌های همجوار، از جمله نحوه تلفظ پسوند مصدری (-مک و - ماق) در این گویش‌ها پرداخته شده است.

کلیدواژه‌ها: زبان ترکی، ایران، آذربایجان، منطقه گونئی، لهجه، گویش.

ABSTRACT: Hossein Mohammadkhani GUNEYLI, "Our Language and Its Different Dialects: South Azerbaijan's "Güney" Region Dialects", *Varlıq: Quarterly Journal of Turkish Language, Literature and Culture,* Second period, Issue 2 Autumn 2015/1394, pp.15-19

In this article, different dialects of Azerbaijani Turkish, especially that of the Güney region located in northwest of Tabriz have been briefly examined phonologically and regarding the personal suffixes. The similarities and differences between this

[۱] فولکلور آراشدیرماجیسی، شاعیر و یازار.

dialect and other adjacent dialects, among which the pronunciation of infinitive suffixes *–mek* and *–maq*, have been discussed by giving different examples.

Keywords: Iran, Azerbaijan, Güney region, Turkish language, Azerbaijani Turkish, Azerbaijani Turkish dialects

آذربایجان تورکجه‌سی‌نین ده باشقا دیللر کیمی چئشیدلی لهجه‌لری و آغیزلاری واردیر. بعضیلری بو دیلی و آیری- آیری تورک دیللرینی‌نین هر بیرینی «آنا تورک دیلی»نین بیر لهجه‌سی سایيرلار. نئچه یوز ایل بوندان اؤنجه بو دوشونجه ایله راضیلاشان اؤلوردوسا، ایندی بو فیکری قبول ائتمک چتیندیر.

تورک دیللری‌نین هامیسی‌نین بیر کؤکدن اؤلدوغوندا کیمسه‌نین سؤزو یوخدور. آنجاق تورک میلّتی ده باشقا اؤلوسلار کیمی آرخادا قویدوغو یوز ایللیکلرده سایيجا چوْخالدیقجا، یاشادیغی جوُغرافیا بؤلگه‌سی ده گئنیشلنمیش، هر بؤلگه‌ده یئنی شئیلر تاپیلمیش، یارادیلمیش و آدلانمیشدیر. نتیجه‌ده همان بؤلگه‌نین دیلینده یئنی سؤزجوکلر میدانا گلمیش و دیله آرتیریلمیشدیر. هابئله تجارت، کؤچ، ساواش و گئت- گللرله باشقا خالقلارین دیللریندن ده بیر سیرا کلمه‌لر چئشیدلی بؤلگه‌لرین دیللرینه گئچمیشدیر؛ یئنه ده زامان سورجینده تاپیلمیش سیاسی سرحدلرله باشقا ندنلر ال- اله وئرمیش، هر بؤلگه‌نین دانیشیق شیوه‌سینده بیر سیرا فرقلی‌لیکلر میدانا گلمیشدیر. بئله‌لیکله ده کؤکو بیر اولان تورک دیلی‌نین چئشیدلی قوللاری‌نین هر بیری بیر اؤزگور دیل کیمی اؤزونو گؤسترمک زوْروندا قالمیشدیر. اؤرنک اؤلاراق، آلتی- یئددی یوز ایل بوندان قاباغا کیمی آذربایجان تورکجه‌سی ایله تورکیه تورکجه‌سی بیر دیل اولاراق، همن دؤرلرده یارانان نسیمی دیوانی، بوگون الده اؤلمایان بیر نسخه‌دن کؤچورولن، ایندیلیکده آلمانیادا درئسدن شهری‌نین سلطنتی کیتابخاناسیندا ساخلانیلان دده قورقود کیتابی و آیری- آیری اثرلر بو دیللرین ایکیسی ایله ده دوْغما اؤلاراق، هر ایکیسی‌نین اؤگه‌لرینی (عنصرلرینی) داشیماقدادیر. بئله کی، بوگون هم آذربایجان، هم تورکیه، هم ده کرکوک و سوریه تورکلری بو اثرلری اؤز دوغما کلاسیک اثرلری کیمی قیمتلندیریرلر.

بوگون قوزئی و گونئی آذربایجان‌ین دیلی قرامر باخیمیندان واحید دیل ساییلاراق، ایکی یوز ایله یاخین سوره‌ده آیری- آیری سیاسی طالعلری اولماق نتیجه‌سینده هر بیرینه چوْخلو یابانجی و قارشی طرفه آنلاشیلماز اؤلان سؤزجوکلر آرتیریلمیشدیر.

بوگون دونیا دیللری‌نین چوْخو یازیلیب اوْخونور، درسلیکلرده، گونده‌لیکلرده و ژورناللاردا باسیلیر، ائله‌جه ده رادیو و تلویزیون آراجلیغی ایله یاییلاراق، او دیلین لهجه‌لری ادبی دیله یاخینلاشیرسا، بیزیم دیلیمیز یعنی آذربایجان تورکجه‌سی‌نین گونئیده‌کی قولو بو نعمتلردن محروم اولاراق، تکجه گلیشمه و ایره‌لیلمه‌سی دایانمایير، بلکه بعضی یؤنلرده سؤزجوکلرینی ایتیره‌رک گئریله‌مگه ده اوغراماقدادیر. بئله بیر دورومدا اونون لهجه‌لری و آغیزلاری گوندن- گونه داها چوخ کندلر و شهرلر آراسیندا، حتی ساوادلی- ساوادسیزلار، فارس دیلینی بیلنلرله بیلمه‌ینلر آراسیندا آرتیر، بیری- بیرینden اوزاقلاشیرلار. آچیق سؤز بو کی، شهرلیلرین چوخو و فارس دیلینده تحصیل آلمیش بعضی کندلیلر اؤزلرینی

اوخوموش گؤسترمک اوچون آرتیق فارسجا، عربجه سؤزجوکلر و دئییملری دانیشیق دیللرینه قاتماقلا یئنی بیر دیل میدانا گتیریرلر.

ائله بونلارسیز دا بو گون گونئی آذربایجان تورکجه‌سینده نئچه ایری و گؤزه گلیم لهجه، نئچه کیچیک و بؤیوک لهجه‌لرله اورتاقلیقلاری اؤلان لهجه و مینلرجه آغیزین شاهیدی اولابیلیریک[۲]. اردبیل لهجه‌سی، تبریز لهجه‌سی، اورمو لهجه‌سی، خوْی- سالماس لهجه‌سی، زنجان لهجه‌سی، میانا لهجه‌سی، سراب لهجه‌سی، طارم لهجه‌سی، قاراداغ لهجه‌سی، همدان لهجه‌سی، ساوه لهجه‌سی وس. آنجاق بو لهجه‌لرین قانادلاری آلتیندا باشقا لهجه‌لر، اونلارین هر بیری‌نین قانادلاری آلتیندا چوخلو آغیزلار دا یئرلشمکده‌دیر کی، بعضا بو لهجه‌لرله سسلشه‌رک بعضا ده باشقا و یئرلی اؤگه‌لرله دولودورلار. اؤرنک اولاراق: تبریز لهجه‌سی اؤزگو بیر لهجه اولاراق؛ مرند، اوسگو، ماراغا، توفارقان و شبسترین «اَروَنَق» بؤلگه‌سی، هابئله بلکه ده اونوتدوغوموز آیری یئرلرین لهجه‌لرینی قانادی آلتینا آلماقدادیر. آدلاری چکیلن بو یئرلرین لهجه‌لری ایله تبریز لهجه‌سی‌نین اورتاق اؤزللیکلری اولا- اولا، بیر چوخ یؤنلرده ده هم بو لهجه، هم ده بیری- بیری ایله ده فرقلیدیرلر.

اؤرنک اولاراق بو گون تبریزین شمال- غربینده یئرلشن و «گونئی» آدلانان بؤلگه‌ده ایکی، بلکه ده اوچ لهجه ایله قارشیلاشیریق. اؤنجه اشاره ائدیلدیگی کیمی بؤلگه‌نین شرقی و اَروَنَق آدلانان حیصّه‌سی‌نین تبریز- شبستر یولوندان یوخاریداکی کندلری‌نین هامیسیندا، بو یولدان آشاغیداکی کندلرین بیر سیراسیندا، تبریز لهجه‌سینه یاخین بیر لهجه‌سی واردیر. بو لهجه‌نین اینجه صائیتلی مصدرلرینده آردیجیللیق قانونو پوزولور. یعنی مصدر اکلری‌نین هامیسی تبریز لهجه‌سی کیمی قالین سسلی‌لر گؤتورور، هامیسیندا «-**مک**» و «-**ماق**» اکلری «-**ماخ**» کیمی دئییلیر؛ مثلا «گئتمک، گلمک، گؤرمک، دئمک، آلماق، آپارماق، یاتماق، اوتورماق و...» یئرینه «گئتماخ، گلماخ، گؤرماخ، دئماخ، آلماخ، آپارماخ، یاتماخ، اوتورماخ» وب.. ایشلنیر. ایستر قالین، ایسترسه ده اینجه سسله باشلانان مصدرلرده «**ق**» یئرینه ایشلنن «**خ**» ایکی سسلی آراسینا دوشنده ادبی دیلده ایشلندیگی کیمی، «**غ**» سسینه چئوریلیر. آنجاق تبریز لهجه‌سینده دوُیولان یوموشاقلیغی و چکیمی بو لهجه‌ده گؤرمک اولمور. هابئله اروَنَق شیوه‌سی ایله تبریز شیوه‌سی‌نین بیر سیرا آیری فرقلری ده واردیر؛ مثلاً: ادبی دیلیمیزده «گئتدیک، آلدیق، دئدیک، سایدیق، ایزله‌دیک» و چوْخلو بونلار کیمی ائیلملر تبریز لهجه‌سینده: «گئتدوخ، آلدوخ، دئدوخ، سایدوخ، ایزله‌دوخ» وب. کیمی دیله گتیریلیر. آچیق سؤز بو کی، اروَنَق لهجه‌سینده بو کلمه‌لرین اینجه‌لری قالینلاشیرلارسا، تبریز لهجه‌سینده اولدوغو کیمی سون هجالاری یووارلاق سسلیلره چئوریلمه‌یبر.

بؤلگه‌نین باتی و خوی- سالماس بؤلگه‌لری ایله قونشو اؤلان و «اَنزاب» آدلانان حیصه‌سی‌نین لهجه‌سی تخمیناً خوی- سالماس لهجه‌سی ایله اوست- اوسته دوشور. سؤزو گئدن بؤلگه‌نین اؤزونه مخصوص دانیشیق شیوه‌سینده اینجَلمه و آردیجیللیق قانونلاری ادبی دیلیمیزله سسلشه‌رک، مصدر اکلری ادبی

[۲] دونیانین چوخ یئرینده اولدوغو کیمی هر شهر و کندین اؤزونه مخصوص آغیز و دانیشیق شیوه‌سی واردیر.

دیلیمیزده‌کیندن بیر آز داها یوموشاق ایشلنمکده‌دیر. بئله کی، ادبی دیلیمیزده قالین مصدرلرده ایشلنن "**-ماق**" اکی بو شیوه‌ده "**-ماخ**"، اینجه مصدرلرده ایشلنن "**-مک**" اکی داها دا اینجه و "**-مک/-مه/-می**" کیمی دیله گتیریلیر، آنجاق بونلارین هئچ بیری ایله عیناً اوُزلاشماییر.

گؤنئی بؤلگه‌سی آدی ایله تانینان بو دیارین مرکزینده باشقا بیر لهجه ده اؤزونو گؤسترمکده‌دیر. بو شیوه‌ده ده ارونق لهجه‌سی کیمی مصدر اکلری قالین گئدیر، هابئله هم اینجه سسلی، هم ده قالین سسلی مصدرلرده میدانا گلن مصدر اکی «**-ماق**» دئییل«**-ماخ**» کیمی دئییلیر. بو باخیمدان ارونق لهجه‌سی ایله فرقلنمه‌ییر. یالنیز شبستر، خومنا (خامنه) شهرلری و بینیس ایله چن‌آوان کندلرینده ایشلنن بو لهجه‌ده دیلیمیزین دوققوز صائیتی‌نین سککیزینی گؤرمک اولور. **قالین «ای»** (ı) سسلیسی بو لهجه‌ده اصلا قولاغا دگمیر. بو صائیت یئرینه آرتیق **«ای»** (i) و **«اوُ»** (u) صائیتلری ایشلنمکده‌دیر. نتیجه‌ده بیر چوخ ائیلملر، آدیلار و سایره‌ده «**-یق**»(-ıq) اکی آرتیق **«-وُخ»** (-ux) و «-یخ» (-ix)کیمی دیله گتیریلیر. مثلا:

qız → qiz, qırmızı → qirmizi, qalın → qalin, sarı → sari, xanım → xanum, dağlıq → dağlux, alışıq → alişux, sırtıq → sirtux vs.

بو باخیمدان، یعنی اینجه‌لرین قالینلاشماسی و معیّن یئرلرده یووارلاق اولمایانلارین یووارلاقلاشماسی باخیمیندان تبریز لهجه‌سی ایله اوست- اوسته دوشمکده‌دیر.

گونئی بؤلگه‌سی‌نین یالنیز بیر کندینده(دریان) ده اردبیل لهجه‌سینه جیدّی بنزرلیک وار. بو کندین اهالیسی‌نین چوخونون نئچه یوز ایل اؤنجه (صفوی دؤروندە) اردبیل اطرافیندان گلدیگی سؤیلنیر. بورادا بو لهجه‌دن سؤز آچماق ایسته‌میریک.

بوندان علاوه هر یئرده و بوتون دیللرده اولدوغو کیمی بؤلگه‌نین یئتمیشدن آرتیق کند و شهری‌نین ده هر بیری‌نین اؤزل دانیشیق شیوه‌سی و آغزی واردیر. بئله کی، هر هانسیندان اولان بیر آدامی لاپ اوزاق بیر یئرده قونشو کندلیلریندن اولان بیر آدام دانیشدیردیقدا، اونون هارالی اوُلدوغونو چوُخ یاخشی باشا دوشر.

گونئی‌ین انزاب بؤلگه‌سی‌نین «تیل»، مرکزی بؤلگه‌سی‌نین«چن‌آوان» آدلی کندلری آغیزیندا «**ج**» و «**چ**» صامیتلری اولدوقجا دولغون سسلنیر؛ مثلا: «**ج**» سسی «**گ**» سسینه، «**چ**» سسی ایسه داها چوخ «**ک**» سسینه بنزر بیر سسه چئوریلیر. بئله کی، «شانجان، زنجان، ارسنجان، اوُجان» و بونلار کیمی یئر آدلاری آرتیق «شانگان، زنگان، ارسنگان، اوُگان» کیمی دئییلیر، «چای، چاووش، آلچاق، آچار» و بونلار کیمی سؤزلر ده داها چوُخ «کای، کاووش، آلکاخ، آکار» کیمی تلفّوظ ائدیلیر. یئنه ده انزاب بؤلگه‌سینده «هئریز» کندی آغزیندا «**خ**» سسی اولدوقجا یوموشانیر و «**هـ**» سسینه یاخین بیر سسه چئوریلیر.

ارونق بؤلگه‌سی‌نین «آلیشا» (علیشاه)، دیزه‌خللی کندلری، بلکه ده بیر نئچه آیری کنـدین آغزینـدا بیـر چوْخ ائیلملرده «-یک» (-ik) اکی «اوک» (-ük) اکینه چئوریلیر، مـثلا: **گئتـدیک، گلـدیک، دئـدیک، یئدیک** و چوْخلو بونلار کیمی سؤزلر **گئتدوک، گلدوک، دئدوک، یئدوک** کیمی تلفوظ ائدیلیر.

بو قیسا آراشدیرمادا سؤزو گئدن بؤلگه‌نین لهجه‌لری و آغیزلاریندان آزجا بیلگی وئریلدیسه، آراشدیرمالی و ایشله‌مه‌لی دیل اؤزللیکلری بـونلاردان داهـا چوْخـدور. اومودومـوز واردیـر کـی، گلـه‌جکـده اونـلار دا آراشدیریلسین ■

وارلیق
VARLIQ
Türk Dili, Edebiyatı ve Kültürü Dergisi
Yeni Dönem. İl: 1, Sayı: 2 (Güz 2015), ss. 21-30
Telif Haqqı©Varlıq Dergisi

تورک - موغول دیل ایلیشکیسی اساسیندا
ساری‌اویغور - شیرا یوغور دیل ایلیشکیسی (۱)[۱]

• موسی رحیمی[۲]

ÖZET: Mousa RAHIMI (Musa Rahimi), "Türk- Moğol Dil İlişkisi Esasında Sarı Uyğur- Şıra Yuğur Dil İlişkisi", *Varlıq: Üç Aylıq Türk Dili, Edebiyatı ve Kültürü Dergisi*, İkinci Dönem, Sayı: 2 (Güz 2015/1394), ss. 21-30

Türklerin ve Moğolların eskiden beri birbirleriyle sıxı ilişkileri olduqları bilinmekdedir. Bu ilişki sonucunda iki dilin de birbirinden derin etkilenmeleri olmuşdur. Bu etkilenmeler yalnız söz varlığında qalmamış, morfolojik ve sentaktik düzeyde de gerçekleşmişdir. Türkler hereketli bir millet olduqları üçün tarix boyunca tarix boyunca Moğol, Tunquz, Fin, Islav, Hind-Avrupa, Ereb ve Farslarla temasda olub onların dillerini etkilediyi kimi dillerinden de etkilenmişdir. Bu etkileşimin derin izlerini yalnız ard zamanlı (diyakronik) ve qarşılaşdırmalı dil biliminde deyil, ayrıca onların inanc, sosyal heyat, düşünce biçimi ve yaşam terzinde de axtarmaq gerekir.

Dil sınıflandırmasında eyni qrupa aid olan Sarı Uyğur Türkcesi ve Şıra Yuğur Moğolcasının eklemeli (agglutinative) bir dil olmaları, yapım ve çekim oxşarlıqları, zemirlerde ve söz varlığındakı ortaqlıqlar kimi xususlara araşdırmacılar toxunmuşdur. Jenetik qohumluqdan çox, dil teması sonucu ortaya çıxan oxşarlıqlar ve deyişimin üzerinde durmağa çalışılan bu yazıda, bütün dillerin tarixinde bir qarışmanın olabileceyi kimi bu iki Altay dilinde de dil deyişiminin bir çox düzeylerinde gerçekleşdiyinin tesbitine çalışılmışdır.

Bir dilin tarixini o dili danışanların tarixinden ayırabilmediyimiz üçün biz bu çalışmada Türk ve Moğolların hem tarixini hem de dil teması sonucu oluşan ortaqlıqlara hem rekonstraksiyon (reconstruction) olaraq varsayılan Ana Altaycanı (Proto-Altayca) göz önünde tutacağıq.

---

[۱] مقاله ایکی بؤلومده یاییلاناجاقدیر. ایکینجی بؤلومو درگی‌نین "ایکینجی دؤنم، سایی: ۳ (قیش ۱۳۹۴)" ساییسیندا اوخویابیلرسینیز. وارلیق

[۲] آنکارا بیلیم یوردو، چاغداش تورک لهجه‌لری و ادبیاتلاری بؤلومو، دوکتورانت (rahimi.musa@gmail.com)

Açar Sözler: Altay Dil Varsayımı (Ferziyesi), Kültürel Dil Bilimi, Sarı Uyğur Türkcesi, Şıra Yuğur Moğolcası.

چکیده: موسی رحیمی، "تماس زبانی ساری اویغور و شیرا اویغور بر اساس مناسبات زبانی ترکی- مغولی"، *وارلیق: فصلنامه زبان، ادبیات و فرهنگ ترکی*، دوره دوم، شماره ۲ (پاییز ۲۰۱۵/۱۳۹۴)، صص. ۳۰-۲۱

ترکها و مغولها از زمانهای خیلی دور با هم ارتباط و مراوده نزدیکی داشته‌اند. در نتیجه این ارتباطات و مراودات نیز هر دو زبان ترکی و مغولی تاثیرات زیادی از یکدیگر پذیرفته‌اند. این تاثیرات تنها در واژگان نمانده بلکه از لحاظ ساختاری و نحوی نیز تاثیرات زیادی بر یکدیگر گذاشته‌اند. ترکان به خاطر متحرک بودنشان در طول تاریخ با مغولان، مانچو-تونقوزها، فینها، اسلاوها، هند و اروپاییها، عربها و فارسها در ارتباط بوده و همانطوری که بر زبانهای آنها تاثیر گذاشته اند از زبانهای آنها نیز تاثیر پذیرفته اند. اثرات عمیق و متقابل این ارتباطات را نه تنها از لحاظ زبان شناسی مقایسه‌ای و در زمانی (دیاکرونیک) بلکه از لحاظ اعتقادی، زندگی اجتماعی، طرز تفکر و زندگی نیز باید تحقیق و جستجو کرد. ترکی ساری اویغور و مغولی شیرا یوغور در طبقه بندی زبانها به یک خانواده زبانی متعلق بوده و تاکنون محققان زیادی به تشابهات مورفولوژیکی و مشترکات واژگانی دو زبان پرداخته‌اند. در این مقاله به جای ارتباط ژنتیکی به تشابهاتی که در نتیجه تماس / ارتباط زبانی بوجود آمده پرداخته شده است. علاوه بر این، همانطوریکه تاریخ یک زبان را از تاریخ متکلمین آن زبان نمی توان جدا کرد در این نوشته هم به تاریخ ترکان و مغولان هم به مشترکاتی که در نتیجه ارتباط زبانی بوجود آمده نیم نگاهی انداخته شده و هم فرضیه پروتو-آلتاییک در نظر گرفته شده است.

کلیدواژه‌ها: فرضیه‌ی زبان آلتاییکی، زبان شناسی فرهنگی، ترکی ساری اویغور، مغولی شیرا یوغور

ABSTRACT: Mousa RAHIMI (Musa Rahimi), "The relationship of Sarı Uighur-Shira Yughur language in the context of the Turkish-Mongolian Language", *Varlıq: Quarterly Journal of Turkish Language, Literature and Culture*, Second period, Issue 2 Autumn 2015/1394, pp. 21-30

Turks and Mongols are known to have close contacts for long years. As a consequence of this relationship, both of these two languages have deeply influenced each other. These impacts have not only occurred at the level of lexical system but also at morphological and syntactic levels. Since Turks have been a highly mobile nation throughout the history, they have been in contact with Mongolian, Tungus, Finnish, Slavic, Indo-European, Arab and Persian people and they have affected their languages as well as being affected by their languages. To study and determine the deep traces of these effects, not only is there a need to diachronic and linguistic comparison but there should be an investigation on their faith, social life, thinking manners and ways of life.

Since Yellow Uighur Turkic and ShiraYugur Mongolian languages belong to the same group and they are both agglutinative languages, the researchers have pointed out some similarities between pronouns, structures, conjugations, and words. Rather than genetic kinship, this paper has tried to examine the the similarities coming from language contacts.

Because it is not possible to separate a language's history from the speakers of that language, we have considered the history, contact-induced simmilarities and the reconstructed forms of Proto-Altaic.

Key words: Altaic languages, cultural linguistics, Sarı Uighur Turkish, Shira Yughur Mongolian.

۱.گیریش

بیر دیلین تاریخینی او دیلی دانیشانلارین تاریخیندن آییرمایان تومسن و کوفمان، دیلی سوسیال باغلامی چرچَوسینده اله آلیر، دیلده میدانا گلن دگیشیکلیکلرین یالنیز دیل بیلیمسل فاکتورلارا باغلی اولمایيب، هم دیل بیلیمسل فاکتورلار، هم ده سوسیال فاکتورلارین بیرلیکده دیله تاثیر ائتدیگینی سؤیلرلر (تومسن-کوفمان ۴ :۱۹۹۱). بو باغلامدا بیز بو چالیشمادا تورکلرین و موغوللارین هم تاریخینی، هم دیل تماسی سونوجو اولوشان اورتاقلیقلار، هم ده رکونستراکسیون اولاراق وارساییلان (فرض اولونان) آنا آلتایجانی (پروتو-آلتایجا) گؤز اؤنونده توتدوق. قیساجاسی کؤکن دیل بیلیمیندن داها چوخ، کولتورل دیل بیلیمی باخیمیندان تورک- موغول دیل ایلیشکیسینه یاخینلاشماغا چالیشدیق.

۲. دونیا دیللری و آلتای دیل وارساییمی

سون زامانلاردا دیللرین ژنتیک صینیفلاندیرماسینا ایلگی‌نین یئنیدن اویانماسینا تانیق اولوروق. دیللرین چئشیدلیلیگی اوچون ائوریمسل یوروم (تکاملی تفسیر)، داروین‌ین بیولوژیده اوخشار شکیلده کشف ائتدیگی 'دوغال سئچیلمه' یولویلا ائوریملشمه‌دن بیر سوره اؤنجه کشف ائدیلدی. سیر ویلیام جونز'ون ۱۷۸۶-داکی درسلری‌نین قارشیلاشدیرمالی دیل بیلیمین باشلانغیج نقطه‌سی اولاراق آلینماسی گله‌نکسللشمیشدیر (عنعنه‌وی‌لشمیشدیر). او، بو درسلرده راستلانتی (تصادف) سونوجو دا اولسا، سانسکریت، یونان و لاتین دیللری‌نین فعل چاتیلاریندا و قرامر شکیللرینده گوجلو بیر اوخشارلیغین اولدوغونو اورتایا چیخاردی (روبینس ۱۳۴ :۱۹۶۸). ۱۹-جو یوز ایلین باشلاریندا هیند-آوروپا قارشیلاشدیرمالی دیل بیلیمی‌نین قوروجولاریندان بیری اولان راسموس راسک کیمی اؤنجولری، قارشیلاشدیرمالی متودو دونیاداکی دیگر دیللر اوزرینده اویغولاماقدان چکینمه‌دیلر. راسک، جونز'ون هیند-آوروپا دیل عایله‌سینده ایشلتدیگی یؤنتمی (روشی) اویغولایاراق آلئوت و ائسکیمو دیللری‌نین عینی عایله‌دن اولدوغونو اورتایا چیخارماقلا قالمادی، بو ایکی عایله‌نین ساموئید عایله‌سی ایله بیرلیکده ایکی‌لیک اک (وند) اولاراق /-ک/ و چوخلوق اکی اولاراق /-ت/نین ایشلندیگینی کشف ائتدی.

ترنس کوفمانا گؤره، قارشیلاشدیرمالی دیل بیلیمده یئنیدن یاپیلاندیرما \ قورما متودلاری‌نین دوغال زامان سینیری ۷-۸ مین ایلدیر. بیز کؤکن (منشا) قوهوملوغونو آنجاق بو قدر زامان اوچون یئنیدن یاپیلاندیرابیلریک، بوندان داها اؤنجه‌سی اوچون دئییل (کوفمان ۱۹۹۰:۲۳). کاتئرین کالاغان ایسه، دیللرین گؤرونوشده کؤکن قوهوملوغونو یئنیدن یاپیلاندیراجاق اشاره‌لردن محروم اولدوغونو ادعا ائدر (کالاغان ۱۹۹۰:۱۶).

دیل بیلیمده اوزون سوره‌لی قارشیلاشدیرما قونوسوندا ۱۹۸۰-لرین سونوندا گرچکدن گوزلنمه‌میش شکیلده آنی بیر شوک یاشاندی. انسان ژنتیکچیلری طرفیندن انسان تورونون (نوع) بیولوژیک صینیفلاندیرماسی‌نین تاپیلیشی، اوزون سوره‌لی دیل صینیفلامالاری ایله یاخین پاراللیکلر اولدوغونو اورتایا چیخاردی. بو پاراللیکلر یالنیز هیند-آوروپا و بانتو کیمی دوشوک دوزئیلی دیل عایله‌لرینده دئییل؛ عینی زاماندا قروپلاندیریلمالاری هیند-آوروپاجیلار طرفیندن 'تخمین' اولاراق گؤرولن نیگر

کوردوفانیان، خویزان، نیلو-سحاران، آفرو-آسیاتیک، ایندو-پاسیفیک و آمئریند کیمی دیللرده ایدی (هوپر ۱۹۸۹). ۱۹۸۶-دا آنتروپولوق (مردم شناس) کریستی تورنر و بیولوق استفن زئگورا ایله بیرلیکده گرینبرگ، گرینبرگ‌ین یئنی دونیا نفوسونون دیل صینیفلاماسی تورنرین دیش تانیقلاری و زئگورانین قان قروپلاری کیمی گله‌نکسل (سنتی) ژنتیک اشاره‌لره دایانان تانیقلاری آراسینداکی گنل اویغونلوغا توخوندولار (گرینبرگ، تورنر و زئگورا ۱۹۸۶). ۱۹۸۷-ده لاورئنت اِکسکوفر و آرخاداشلاری آلت-سحارا آفریقادا گوردوکلری انسان ژنتیکی چالیشماسیندا، ژنتیک فرقلشمه ایله انسان دیل عایله‌سی قروپلاری کومه‌لشمه‌سی‌نین آچیقجا پاراللل اولدوغونو تاپدیلار (اکسکوفر و دیگرلری ۱۵۱، ۱۶۶-۱۶۷ :۱۹۸۷). آلبرتو پیازا و دوستلاری، ساردونیا آداسینداکی (جزیره) بیر چالیشمادا انسان ژنلری‌نین جغرافی داغیلیمی ایله دیل اؤزللیکلری (لکسیکال شکیللر) و سوی آدلارینی قارشیلاشدیردیلار. اوچو آراسیندا یوکسک اوراندا (مقیاسدا) قارشیلیقلی باغلانتی، ژنلرین و دیللرین، چوخ کیچیک آلانلاردا (زمینه) بئله اوخشار جغرافی یاییلما آلانلارینا صاحیب اولدوغونو ثابت ائتدیلر (پیازا و دیگرلری ۱۹۹۲). چاغیمیزین آرکئولوژیک آلانیندا سون گلیشمه‌لر گله‌جک دیل بیلیمینه ساغلایاجاغی اؤنملی (مهم) قاتقیلاری دا گؤز اؤنونده توتماق گرکیر. رادیو کربن تستی‌نین (ج ۱۴) اصیل چردک (هسته) قروپلاری‌نین نه زمان پارچالانیب داها کیچیک بیرلیکلره آیریلدیقلارینی بلیرله‌مه قونوسوندا بیلیم آداملارینا ایشیق توتماقدادیر. بونلاردان آنلاشیلاجاغی اوزره تورکولوژی‌نین، آلتاییست‌لیگین و گنل دیل بیلیمی‌نین بیولوژی، آنتروپولوژی، دینلر تاریخی، سوسیولوژی، آرکئولوژی و تاریخ کیمی بیلیم قوللاری ایله نه قدر ایچ ایچه اولدوغونو وورغولار و هر بیریسی‌نین دیگری اولمادان نه قدر اسکیک اولدوغو اورتایا چیخماقدادیر.

آلتای دیللری تئوریسی؛ تورک، موغول، تونغوز، کره و ژاپن دیللری‌نین اورتاق بیر کؤکدن گلدیگینی و بونلارین قوهوم اولدوغونو قبول ائدن تئوری‌نین آدیدیر. باشلانغیجدا یالنیز تورک، موغول و تونغوز دیللری‌نین قوهوملوغو اوزرینده دورولسا دا، ۲۰-جی یوز ایلین اورتالاریندان سونرا کره و ژاپن دیللری ده بونلارا آرتیریلمیشدیر. تئوریيه گؤره، بو دیللرین اورتاق بیر آنا دیلدن گلدیگینه اینانیلیر. آلتای دیللری تئوریسی‌نین باشلانغیجی اولان ۱۸-جی یوز ایلین اوتوزلو ایللریندن سونرا آپاریلان ایلک چالیشمالاردا آلتای دیللری اورال دیللری ایله (فین، مجار، سامویئد و. ب.) ایلیشکیلندیریلمیش، حتی آلتای دیللری بیر چوخ فرقلی دیلله اله آلینمیشدیر. آنجاق ۱۹-جو یوز ایلین سونلاریندان گنللیکله آلتای دیللری ایله صینیرلاندیریلمیشدیر (ارجیلاسون۱۷ :۲۰۰۷).

اورال-آلتای دیللرینه ایلک اولاراق دقت چکن سوئدلی یوهان فیلیپپ تابرت (Johann Philipp Tabbert)(فون استراحلنبرگ) (۱۷۳۰)، تاتار آدینی وئردیگی خالقلاری ۶ قروبا آییرماقدادیر:

۱) اویغورلار (بونونلا فین-اوغورلاری قصد ائدر)
۲) تورک-تاتارلار
۳) ساموییئدلر

۴) موغول و مانچولار
۵) تونقوزلار
۶) قارا دنیز ایله خزر دنیزی آراسینداکی خالقلار (تمیر ۱۱۶ :۱۹۷۶)

استراحلنبرگ‌ین صینیفلاندیرماسی دوغرولوغوندان چوخ، قونویا دقت چکن ایلک آراشدیرما اولدوغو سببی ایله تئوری‌نین تاریخینده اؤنمه صاحیبدیر.

ماتیاس کاسترن (Matias Castren) اورال-آلتای دیللری آراشدیرماسی‌نین گرچک بیر اوستادی اولماسینا راغماً، بو دیللر آراسینداکی قوهوملوغا کسین گؤزویله باخیلا بیلمه یه جه گینی ایره‌لی سورموشدور. چونکو اونا گؤره، بو دیللر آراسینداکی قوهوملوق باغلاری، هیند-آوروپا دیللری آراسینداکیلار قدر گؤزه گله‌جک ماهیتده اولامیشدیر. او، زامان ایچریسینده درینلشدیریدیگی آراشدیرمالار سونوجوندا، اورال-آلتای دیللرینی باشلیجا بئش قولا آییرماغی اویغون گورور و بو دیللر عایله‌سینه یالنیز آلتای آدینی وئریر. بو قروپلار بونلاردیر:

۱) فین-اوغور
۲) ساموییئد
۳) تورک-تاتار
۴) موغول
۵) تونغوزجا و شیوه‌لری (جعفر اوغلو ۱۷ :۲۰۰۱)

بو صینیفلاندیرما مدرن صینیفلاندیرمانین ایلک تاسلاغی (اسکیز) دورومونداییر. بوگونکوندن فرقی اورال و آلتای دیللری‌نین آیریلمامیش اولماسیدیر.

قارشیلاشدیرمالی آلتای دیل بیلیمی چالیشمالاری مشهور موغولیست و تورکولوق رامستد (Ramstedt) ایله باشلار. رامستد، مدرن موغول دیل بیلیمی‌نین ده قوروجوسودور. آلتای دیللری تئوریسی قونوسوندا بیرچوخ بیلیم آدامی‌نین زامان ایچریسینده گؤروش دگیشدیریدیگی کیمی رامستد ده زامان ایچریسینده گؤروشلرینی دگیشدیرمیشدیر. رامستد، باشلانغیجدا آنا آلتای دیلی‌نین وارلیغیندان شبهه‌لنیردی و موغولجا ایله تورکجه آراسینداکی اورتاق عنصرلرین یوز ایللر بویونجا سورن قارشیلیقلی تماسین بیر سونوجو اولدوغونا اینانیردی. رامستد داها سونرا بو گؤروشونو دگیشدیردی و تورکجه، موغولجا، مانچو-تونغوزجانین قوهوم اولدوقلاری و آنا آلتای دیلیندن توره‌دیکلری سونوجونا یئتیشدی. رامستد، آلتای دیللری آراسیندا وار اولان بیر چوخ سس دنکلیگی‌نین (معادل) تاپان ایلک آدامدیر. شوت (Schott)، چوواشجا */r/* و */l/* نین تورک دیللرینده */z/* و */š/*یه دنک گلدیگینی تاپمیشدیر، آنجاق موغولجا */r/* و */l/*نین ده تورکجه */z/* و */š/*یه دنک گلدیگینی ایلک تاپان رامستددیر. باشلانغیجدا رامستد اؤزوندن اؤنجه‌کیلر کیمی، موغولجاداکی */r/*نین */z/*دن، */l/*نین ده */š/*دن چیخدیغینا اینانیردی. آنجاق داها سونرا، چوواشجا و موغولجا */r/* و */l/*نین تورکجه */z/* و */š/*دن داها

اسکی اولدوغونا ایناندی. بو گؤروش زامانلا چوخ آلتاییست طرفیندن ده قبول گؤردو. رامستد، بونلاردان باشقا، تورکجه /-پ-/ و /-ب-/ = کلاسیک موغولجا /غ-/ و اورتا موغولجا /ه-/ = مانچوجا /ف-/ = قولدی (نانای) /پ-/ = ائونکی و لاموت /ه-/ = تورکجه Ø- سس دنکلیکلرینی ده تاپمیشدیر. رامستد، یالنیز سس دنکلیکلری اوزرینده چالیشمامیش، مورفولوژی قونولارینی دا آراشدیرمیش و چؤزمگه (حل ائتمگه) چالیشمیشدیر (تکین ۱۱۹ :۱۹۷۶).

رامستدین بو قونوداکی ایلک دستکچیلری، روسیه‌ده‌کی موغولیستلر اولدو. ولادسیلاو کوتویچ (Wladislaw Kotwicz) و رودنف (Rudnev) و ولادیمیرستو (Vladimirstov)، رامستدین اثری ایله ایلگیلندیلر و اونون قوردوغو سس دنکلیکلری ایله اتیمولوژیلرین چوخونو قبول ائتدیلر.

رامستدی روسیه بیلیم آداملاریندان باشقا تعقیب ائدن دیگرلری ده اولدو. مجار تورکولوقو نئمت (Németh) ده باشلانغیجدا تورکجه ایله موغولجانین قوهوملوغونا شبهه ایله باخانلارداندی. آنجاق سونرالاری او دا بو ایکی دیلین قوهوم اولدوغو سونوجونا ئتیشدی. اونون آلتای دیللری ایله ایلگیلی قوردوغو شئما رامستدینکیندن چوخ فرقلی ایدی. اونون شئماسینا گؤره، آلتای دیللری تاریخینده بو دؤرد صفحه آییرد ائدیلیردی:

۱) ایلک بیرلیک یعنی سوی قوهوملوغو
۲) قارشیلیقلی چوواش-موغول تاثیرلری دؤورو
۳) قارشیلیقلی تورک-موغول تاثیرلری دؤورو
۴) یاقوتجانین موغولجادان اؤدونجله‌مه‌ده (بورج آلمادا) اولدوغو دؤور (تکین ۱۹۷۶:۱۲۰).

رامستدی تعقیب ائدن باشقا بیر آراشدیرماجی مجار گومبوچدور (Gombocz). گومبوچون ان اؤنملی اثرلریندن بیری مانچو-تونغوزجا، موغولجا و چوواشجا ایله تورکجه آراسینداکی /ر = ز/ و /ل= ش/ سس دنکلیکلری ایله موغولجا /د-، نـ-/ = تورکجه /ی-/ دنکلیکلرینه آیریلمیشدیر (تکین ۱۲۰ : ۱۹۷۶).

رامستد آلتای دیللری آراسینداکی اوخشارلیق و عینی‌لیکلردن بو دیللر آراسیندا قوهوملوق اولدوغو سونوجونا ئتیشیر، کوتویچ (Kotwicz) ایسه بو اوخشارلیقلارین قارشیلیقلی تماس سونوجو اورتایا چیخدیغی سونوجونا چاتیر.

آلتای دیللری تئوریسی‌نین هم ساوونوجولاری (مدافعه ائدنلری) هم ده قارشیتلاری (مخالفلری) اولموشدور. رامستدین تئوریسینی دوام ائتدیریب گلیشدیرنلر آراسیندا باشدا اونون اؤیرنجیلری فینلی پنتی آلتو (Pentti Aalto) ایله نیکولاس پوپه (Nicholas Poppe) گلیر. آلتو، رامستدین اؤلومونون آردیندان اونون آلتای دیللری‌نین قارشیلاشدیرمالی قرامرینی یاییملامیشدیر. آلتو، کوره‌جه‌نی ده ایچینه آلان آلتای دیللری تئوریسی‌نین هیجانلی بیر ساوونوجوسو اولموشدور. آلتای دیللری‌نین قوهوملوغو قونوسوندا یاییملادیغی مقاله‌لردن بیری ده آنا آلتایجا اؤن سس /پ-/ ایله ایلگیلی اولانی‌دیر. آلتای دیل

تئوریسی‌نین ان اؤنملی ساوونوجوسو و گلیشدیریجیسی اولان نیکولاس پوپه‌دن سونرا شوت (Schott)، کلاپروت (Klaproth)، زیبولد (Siebold)، منگس (Menges)، بؤهتلینگ (Böhtling)، فوکوس (Fokos)، او. پریتساک (O. Pritsak)، ن. آ. باسکاکوف (N. A. Baskakov)، ر. آ. میللر (R. A. Miller)، توماس آ. سبئوک (Thomas A. Sebeok)، راسموس راسک (Rasmus Rask)، رسنن (Räsänen)، طلعت تکین (Talât Tekin)، عثمان ندیم تونا (Osman Ndim Tuna) و احمد تمیر (Ahmet Temir) کیمی بیلیم آداملاری بو تئورینی ساوونانلاردیر. آلتای دیل تئوریسی‌نین ان جیدّی قارشیدلاری ایسه سئر گرارد کلاوسون (Sir Gerard Clauson)، بانگ-کوپ (Bang-Kaup)، شیروکوگوروف (Shirokogoroff)، گرهارد دورفر (Gerhard Doerer)، آ.م. شرباک (A. M. Şçerbak)، ب. کولیندر (B. Collinder)، ژ. بنزینگ (J. Benzing)، کاره گرونبه (Kaare Gronbech)، هـ. پازونن (H. Paasonen)، لیگتی (Ligeti) و.ب.

رامستدین اؤیرنجیسی اولان پوپه، آلتای دیللری‌نین قوهوملوغو قونوسوندا اوستادی‌نین تعقیبچیسی‌دیر آنجاق اوستادی رامستد ایله و اونونلا عینی فیکیرده اولان آلتو ایله آیریلدیغی خصوصلار واردیر. بونلار:

۱) رامستد اورتاق آلتای دیلی ایله بوگون وار اولان دؤرد دیل عایله‌سی آراسیندا هر هانسی بیر آرا دؤور دوشونمه‌میشدی. اونا گؤره آلتای دیللری‌نین دالانماسی (شعبه‌لنمه‌سی) بئله اولموشدور:

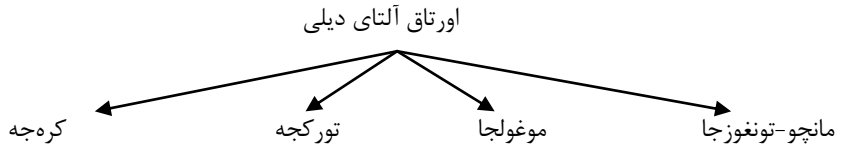

پوپه ایسه، آلتای دیل بیرلیگی‌نین عینی زاماندا دؤرد دالا آیریلمیش اولابیله‌جگینه چوخ احتمال وئرمه‌مکده‌دیر. اونا گؤره موغولجا ایله مانچو-تونغوزجا آراسینداکی یاخینلیق باشقا دالار آراسینداکی یاخینلیقدان داها چوخدور. او حالدا بیر مانچو-تونغوز-موغول دیل بیرلیگی تصور ائتمک زوروندایییق. اؤته یاندان، تورکجه ایله موغولجا-مانچو-تونغوزجا آراسیندا کره‌جه ایله اولدوغوندان داها چوخ بیر یاخینلیق واردیر. او حالدا بئله دوشونمک زوروندایییق: آنا کوره دیلی داها تورک-موغول-مانچو-تونغوز دیل بیرلیگی وارکن بو بیرلیکدن آیریلمیشدیر.

۲) /ر = ز/ و /ل = ش/ سس دنکلیکلری سببی ایله آنا چوواشجا ایله آنا تورکجه‌نی گئچمیشده بیرلشدیرن بیر چوواش-تورک دیل بیرلیگی و یا اؤن تورکجه دؤنمی تصور ائتمک زوروندایییق" (تکین ۱۹۷۶: ۱۲۲).

آنا آلتایجادا ان کیچیک فعل جمله‌سی چکیملی بیر فعلدیر. بو، امر جمله‌سینده یالنیز (اکلی) فعل کؤک و یا تابانیندان عبارتدیر. جمله‌ده اؤزنه نین (فاعل) یئری فعلدن، مضافین یئری مضاف‌الیه‌دن، ایکینجی درجه‌دن اولان اویه‌لرین یئری بیرینجیلردن اؤنجه گلیر. فعل، سوندا یئر آلیر. تاملامالارلا ایسیم جمله‌لری آراسینداکی فرق اویه‌لرین صیراسینا دایانیر و بیر جمله میدانا گتیریر (declarative sentence). بئله بیر جمله‌ده قوشاج (دیر، دگیل) ایشله‌دیلمه‌سی مجبوریتی یوخدور. آد و صفت آراسیندا کسین بیر صینیر یوخدور. بو داها چوخ، بیر صیرا مسئله‌سیدیر. آنا آلتایجادا جنس (gender) فرقی بلیرتیلمز. بو باخیمدان جمله‌لرده جنس فرقینه گوره دگیشیکلیک ده اولماز. تاملامالاردا یالنیز تاملانان چوخلوق اکی آلابیلر. بونلاردا چوخلوق-تکلیک دنگه‌له‌مه‌سی گؤرولمز. جمله‌لر، ایچینده‌کی اویه‌لرین ایلگیسی باخیمیندان، گلیشمکده اولان فیکیرلرین عقله گلیش صیراسینا گؤره ایفاده‌سی دئییل (cursive)، تاماملانمیش بیر فیکرین دوزنلی بیر آشاما صیراسی حالیندا (complexive) سونولوشودور. بونلاردان بیرینجی تیپ، بیر تسبیح دوزولوشونه، ایکینجی تیپ، کیچیکلری داها بؤیوکلرینین ایچینه یئرلشدیریلمیش، بیر چوخ قوتونو ایچینه آلان بؤیوک بیر قوتویا بنزه‌دیله‌بیلر. بیرینجیسینده، اسکیلری چیخارمادان تسبیحه یئنی دنه‌لر اکلنه‌بیلر. ایکینجیسینده ایسه، بؤیوک قوتویو داها بؤیوگو ایله دگیشدیرمک و علاوه ائدیلن قوتونو و یا قوتولاری یئنیدن و ایچ-ایچه قویوب ان بؤیوک قوتویا دولدورماق گرکیر. آنا آلتایجادا اؤن اکلر (پیشوند، preposition) یوخدور. بونا قارشی سون اکلر (پسوند، postposition) زنگیندیر. بونونلا بیرلیکده، اولومسوز (منفی) امر کیپلری (وجه، Modality) اوچون چوواش تورکجه‌سینده، موغول و تونغوز دیللرینده اولومسوزلوق (منفی‌لیک) فعللرینین آیری اولاراق بعضی 'پارتیکل‌لرین (حرف تعریف، particle) ایشلنیلدیگی خاطیرلانمالیدیر. بونلار، اسکی بیر دوزه‌نین ایزلری اولابیله‌جگی کیمی، آلتای دیلی خارجینده باشقا بیر قایناقدان دا گلمیش اولابیلر (تونا ۲۰۰۲: ۲۲-۲۱).

زینب قورقماز، تورکجه ایله موغولجا آراسینداکی اورتاقلاشان عنصرلری بیربیریندن فرقلی ایکی دؤورده، ایکی آیری طبقه حالیندا اله آلیر. بونلاردان ایلکی، تورکجه‌نین موغولجا ایله، اسکی تورکجه و اؤن تورکجه دؤورلرینده داها اسکی‌یه، یعنی آلتای دیل بیرلیگی دؤنمینه قدر گئدن اوخشارلیق و اورتاقلیغی‌دیر. ایکینجیسی ایسه، موغوللارین ۱۳-جو یوز ایلده اورتا آسیادان آنادولویا قدر اوزانان استیلاء حرکتی‌نین دوغوردوغو اورتاقلیقلاردیر. تورک خالقلاری‌نین وار اولدوغو بؤلگه‌لرده‌کی موغول حاکیمیتی و آرخاسیندان گلن تورکلشمه دؤنمی، تورکجه ایله موغولجا آراسیندا قارشیلیقلی ائتکیلری (تاثیرلر) و آلینتیلارا یول آچمیشدیر. بیرینجی دؤورده، یعنی آلتای دیل بیرلیگی دؤورونده، تورکجه‌نین موغولجایا چوخ دیل ملزمه‌سی وئرمیش اولدوغو گؤروشو آلتاییستیک آلانیندا یایغین اولان گؤروشدور. ایکینجی دؤور، هر ایکی دیلین بیربیرینه تاثیر ائتدیگی بیر دؤوردور. بو دؤورده تورکجه‌دن موغولجایا اولدوغو کیمی، موغولجادان دا تورکجه‌یه آلینتیلار گرچکلشمیشدیر. گونوموزده، چوواشجا و یاقوتجادا، آلتای، آباکان، شور، لئبئت کیمی آلتای ساحه‌سی لهجه‌لری ایله، آذربایجان، قازاق، قیرغیز، اؤزبک، تورکمن لهجه‌لرینده چوخجا موغولجا سؤزلر یئر آلدیغی گورولمکده‌دیر. بو سؤزلر داها چوخ کلمه آلینتیلاری‌دیر.

تورکجه‌یه موغولجادان گئچمیش اولان اکلر (قوشما)، آلیندیقلاری کلمه‌لرله بیرلیکده گئچمیش اولان اکلردیر، گنللیکله (عمومیتله) مستقل اک آلینتیسی گرچکلشمه‌میشدیر (قورقماز ۴۴ :۱۹۸۶).

طلعت تکین، آلتای دیللرینده اورتاق تمل کلمه‌لرین اولماسی ادعاسی ایله ایلگیلی اولاراق، دیللرین کلمه وارلیغیندا هانسی کلمه‌لرین تمل اولدوغو و هانسیلاری‌نین تمل اولمادیغینی تثبیت ائتمه‌نین سون درجه چتین اولدوغو فیکرینددیر. کلاوسون‌ون تمل کلمه قبول ائتدیگی "سؤیله‌مک، یاخشی، پیس" کیمی کلمه‌لر هیند-آوروپا دیللری‌نین ده هامیسیندا اورتاق دئییلدیر (تکین ۱۲۶ :۱۹۷۶).

۳. تاریخسل تورک-موغول ایلیشکیلری

اسکی زامانلاردان بری تورکلرین آنایوردلاری‌نین بیر پارچاسی اولاراق بیلینن و بوگونکو موغولیستان ایله مانچوریانی ایچینه آلان آسیانین قوزئی-دوغو بؤلگه‌لری، هونلاردان بری تورک بویلاری ایله موغول و مانچو کیمی دیگر آلتای خالقلاری‌نین فعالیت گؤسترديگی ساحه‌لر اولموشدور. تورکلرین آتالاری اولاراق بیلینن و چین ایله داواملی مجادله حالیندا اولان هونلار، بورالاردان باتییا (غربه) و گونئیه یاییلدیقلاری کیمی، ۶-۸.-جی یوز ایللردن اعتباراً آسیا تاریخینده سیاست و کولتور باخیمیندان بؤیوک رول اویناماغا باشلایان گؤک‌تورک امپراتورلوغونون مرکزی ده بوراسی ایدی. تورکلر بو بؤلگه‌نی میلادی ۹-جو یوز ایلدن سونراً یاواش یاواش ترک ائتمیشلر و مرکزلرینی باتی یا و گونئی-باتی یا داشیمیشلار. تورکلرین ان اسکی دیل و کولتور خزینه‌سی اولان اورخون یازیتلاری بو بؤلگلرده میدانا گلمیش و بونلار هله ده بورادا قورونماقلا بیرلیکده، آرتیق بوگون بوراسی موغولیستان اولاراق تانینماقدادیر و تورکلوک ایله ایلگیسی، آنجاق تاریخی بیر دگر داشیماسی‌دیر. سیاسی و اداری مرکز باتی و گونئی-باتی یا گئتمیش اولسا دا، تورک بویلاری‌نین بیر قیسمی موغوللارلا بیر آرادا و یا اونلارلا قونشو اولاراق یاشاماغا داوام ائتمیشدیر و موغوللارین بیر قیسمی تورکلشیرکن، بعضی تورک بویلاری‌نین دا موغوللاشدیغی گؤرولموشدور. آلتای‌داکی تورک بویلاری ایله موغوللار آراسینداکی بونا اوخشار قارشیلیقلی ایلیشکی و قایناشمالار ۲۰-جی یوز ایله قدر داوام ائتمیش و ائتمکده‌دیر. ائله کی بو سببله، موغوللار آراسیندا تورک و تورکلر آراسیندا دا موغول بوی آدلارینا راستلاندیغی کیمی، بعضاً ده عینی بوی آدی‌نین هم تورکلرده هم ده موغوللاردا عینی زاماندا ایشلندیگی گؤرولموش، آنجاق دوروما گؤره بونلارین بعضیلری تورک بعضیلری ده موغول کؤکنلی اولاراق دوشونولموشدور (تمیر ۲۵۶ :۲۰۰۲).

چنگیز خان اؤنجه‌سی دؤنملرده موغوللاردان پروتو-موغول اولاراق بحث ائدیله‌بیلر. ایره‌لیده موغول امپراتورلوغونو اولوشدوراجاق (تشکیل ائده‌جک) اولان بویلارلا تورک تاریخی ایچ ایچه دیر. البته هون امپراتورلوغو ایچینده موغولجا دانیشان بویلار واردیر. تابغاچلارین (Tabgaç) آراسیندا دا سییئنبی (Siyenbi) دئییلن پروتو-موغوللار (proto-Moğol) واردیر. موغوللار آوارلاری دا آتالاری اولاراق گؤرورلر. اورخون یازیتلارینداً بعضی پروتو-موغول بویلاریندان شیغوئی (Şığvey-Shih wei) شکلینده سؤز ائدیلر. پروتو- موغوللارین بعضیلری ایسه تاتار اولاراق بیلینر، اما تاتار دئییلدیگینده ده تک بیر دیل و میلّت سؤز قونوسو دئییلدیر (توغان ۲۴۲ :۲۰۰۲).

تاریخدن گونوموزه قدر سورن تورک-موغول ایلیشکیسی‌نین بوگون ده بعضی بؤلگه‌لرده داوام ائتدیگی بیلینمکده دیر. قانسودا سانتا (Santa)، مانگوور (Manghuor)، شیرا یوغور (Şira Yugur)، بونان (Bonan) و مونغول (Monghul, Mongul) موغوللاری ایله ساری اویغور تورکلری، افغانیستان‌داکی موغوللار ایله اؤزبک تورکلری، ایسیک گؤل‌ون دوغوسوندا اویرات (Oyrat) دیالکتلری ایله قالموق (Kalmuk) موغوللاری‌نین قیرغیز تورکلری ایله، قالموق جمهوریتینده قالموق موغوللاری ایله آستراخان تورکلرینی بوگونکو تورک-موغول تماس آلانلاری اولاراق سؤیله‌یه‌بیلریک. بو تماس آلانلاری گله‌جک آلتاییستیک چالیشمالار اوچون گؤز اؤنونده توتولمالی‌دیر. تئزلیکله بو تورک-موغول دیالکتلری، آراشدیریلماسی گرکن ان اؤنملی آغیزلاردان اولسا گرک. بو دیالکتلرین توپلوم دیل بیلیمسل (sosyo-linguistik)، روح دیل بیلیمسل (psiko-linguistik) آچیدان اینجلنمه‌سی آلتای دیل تئوریسی حقینده بیزه بعضی ایپ‌اوجلاری وئره‌بیلر ■

آردی سونراکی ساییدا[۳]

[۳] مقاله‌نین قایناقلار قیسمی ایکینجی بؤلومون سونوندا وئریلمیشدیر. *وارلیق*

وارلیق
VARLIQ
Türk Dili, Edebiyatı ve Kültürü Dergisi
Yeni Dönem. İl: 1, Sayı: 2 (Güz 2015), ss. 31-40
Telif Haqqı©Varlıq Dergisi

قاشقای شاعیری مأذون‌ون «اوز داغا» شعری‌نین آنلام یؤنو[1]

• ولی‌اله یعقوبی[2]

ÖZET: Veli YAQUBİ, "Qaşqay Şairi Mezun'un *Üz Dağa* Şeirinin Anlam Yönü", *Varlıq: Üç Aylıq Türk Dili, Edebiyatı ve Kültürü Dergisi*, İkinci Dönem, Sayı: 2 (Güz 2015/1394), ss. 31-40

Bu yazıda İran'ın merkez, güney ve güney-batı bölgelerinde yaşayan Qaşqay Türklerinin en önemli ve önde gelen şairlerinden biri olan Mirza Muhammed İbrahim Me'zûn'un (1832-1896) *Üz Dağa* adlı şeirinin anlam bilimi açısından incelenmesine ve bu yönden aydınlatılmasına yer verilmişdir. Şair Mirza Muhammed İbrahim Me'zûn'un şeirleri, özü de bir Qaşqay Türkü olan Şahbaz Şahbazi'nin, otuz beş illik bir derleme (toplama) fealiyetinin sonucunda 1988 ilinde yayımladığı *Qaşqā'i Şe'ri yā Āṣār-i Şu'arā-yi Qaşqā'î* adlı kitabında bir araya getirilmişdir.

Açar Sözler: Qaşqay Türk Şeiri, Me'zûn, Anlam bilimi, Metafor, Metonimi

چکیده: ولی‌اله یعقوبی، "بررسی معناشناختی شعر «اوز داغا»ی مأذون شاعر قشقایی"، *وارلیق: فصلنامه زبان، ادبیات و فرهنگ ترکی*، دوره دوم، شماره ۲ (پاییز ۲۰۱۵/۱۳۹۴)، صص. ۴۰-۳۱

در این نوشتار به بررسی و تحلیل معناشناختی (سمانتیک) منظومه *اوز داغا* (رو به کوه) اثر میرزا محمد ابراهیم مأذون (هـ‌ق ۱۳۱۳-۱۲۴۶، م. ۱۸۹۶-۱۸۳۲) یکی از مهمترین و پیشروترین شعرای ترکان قشقایی که در مرکز، جنوب و جنوب غربی ایران زندگی می‌کنند، پرداخته شده است. اشعار میرزا محمد ابراهیم مأذون پس از ۳۵ سال تلاش از سوی شهباز شهبازی که خود نیز از ترکان قشقایی است، در کتاب *قشقایی شعری یا آثار شعرای قشقایی* جمع‌آوری و در سال ۱۳۶۷ شمسی منتشر گردیده است.

کلیدواژه‌ها: شعر ترکی قشقایی، مأذون، معناشناختی، متافور، متونیمی.

ABSTRACT: Valiollah YAGHOOBİ, "A study on the semantic features of the poem Üz Dağa by Kashkay Turk Poet Mirza Muhammed İbrahim Me'zûn". *Varlıq:*

---

[1] بو مقاله داها اؤنجه *مودرن تورکلوک آراشتیرمالاری درگیسی*، جیلد ۱۰، سایی ۲ (حزیران ۲۰۱۳) صص. ۱۳۲-۱۲۳-ده یاییملانمیشدیر. باخین: "http://mtad.humanity.ankara.edu.tr/makale.php?id=608"،
DOI: 10.1501/MTAD. 10.2013.2.18

[2] آنکارا بیلیم یوردو چاغداش تورک لهجه‌لری و ادبیاتلاری بؤلومو، دوکتورانت (veliyakubi@hotmail.com).

Quarterly Journal of Turkish Language, Literature and Culture, Second period, Issue 2 Autumn 2015/1394, pp. 31-40

In this paper the semantic features of the poem *Üz Dağa* by Mirza Muhammed İbrahim Me'zûn, one of the leading and important poets of the Kashkay Turks, is studied. Kashkay Turks live in the central, south and south-western Iran. Me'zûn's poems are colleted and published by Shahbaz Shahbazi, another Kashkay Turk, after more than 35 years of work in 1988 in the book titled *Ḳaşḳā'î Şi'ri yā Āşār-i Şu'arā-yi Ḳaşḳā'î.*

Key words: Kashkay Turkish Poetry, Me'zûn, Semantics, Metaphor, Metonomy

۱- میرزا محمد ابراهیم مأذون

قاشقای ائلی‌نین، ان اؤنملی و اؤنده گلن شاعیرلریندن بیری، میرزا مأذون‌دور. اصیل آدی محمد ابراهیم اولان مأذون ۱۲۴۶ (۱۸۳۲) ایلینده دوغولموشدور. آتاسی سیدعلی رضا، *سادات* سویوندان گلیب فارس ایالتی‌نین باتیسیندا کهکیلویه بؤلگه‌سینده یئرلشیب لورجا دانیشان "شیخ هابیلی" طایفاسیندان اولوب، آناسی ایسه قاشقای ائلی‌نین "عمله" طایفاسینا داخیل "قادرلی" اوباسیندانديr. تورکجه، فارسجا و عربجه‌نی مکمل بیر شکیلده بیلن مأذون، قاشقایلار آراسیندا، حکمت و عرفان شاعیری اولاراق تانینمیشدیر. هم تورکجه هم ده فارسجا شعرلر سؤیله‌ین مأذون، خالق شاعیری اولاراق ایران شاعیرلری تذکره‌لرینده یئر آلمیش، آنجاق اونون قاشقای تورکجه‌سی ایله یازیلان شعرلرینه یئر وئریلمه‌میشدیر. شاعیرین، شعر حیاتی‌نین ان دوروق (زیروه) نقطه‌سی، قاجار دؤنمی‌نین دؤردونجو حؤکمداری، ناصرالدین شاه (۱۸۹۶-۱۸۴۸) زامانینا راستلار. قاشقای ائلینده هرکسدن داها چوخ شعر سؤیله‌ین میرزا مأذون‌ون اؤز سؤیله‌دیگینه گؤره، تورکجه شعرلری ۱۳۰۱(۱۸۸۳) ایلینده، کشکوللو نجف قولوخان طرفیندن بیر آرایا گتیریلمیش، اوزریندن بیر نئچه نسخه استنساخ اولونموشدور (شهبازی، ۱۹۸۸: ۲۲-۱۵). آنجاق تاسفله بلیرتمک گرکیر کی، بو نسخه‌لر گونوموزه قدر گلیب، چاتمامیشدیر.

میرزا محمد ابراهیم مأذون، خالق ایچریسینده کاتیبلیک، شاهنامه اوخویوجولوغو و مکتب مودورلویو کیمی گؤره‌ولر ایله ایلخان محمد قولوخان اوغلو سلطان محمدخان، مصطفی قولوخان اوغوللاری داراب‌خان ایله سهراب‌خان و اوغوللاری اللهیار خان ایله بهادرخان کیمی قاشقای ائلی‌نین ایلخانلاری و بؤیوکلری یانیندا خیدمتده بولونموشدور. اونون شعرلری آراسیندا عشیرت بؤیوکلری حاقیندا سؤیله‌دیگی هجولر ایله اؤیکولری ده گؤرمک مومکوندور. او، سلطان محمدخان، داراب‌خان، سهراب‌خان، اللهیار خان و بهادرخان کیمی دؤنمین قاشقای ائلی‌نین بؤیوکلرینی اؤیرکن، ایلخان محمدقولو خان، علی‌قولو خان، نصراله خان ایله قبادخان‌ی و بعضی نفوذ صاحیبی کلانترلری[۳] ضعیف و سورومسوز (مسئولیتسیز) یؤنتیملریندن دولایی شدّتله هجو ائتمیشدیر (شهبازی ۱۹۸۸: ۲۲-۱۵).

---

[۳] یاخین بیر گئچمیشه قدر قاشقای ائلی‌نین باشیندا بللی بیر عایله‌دن گلن *ایلخان* اولوردو. ایلخانین اوغلو و قارداشی کیمی ان یاخین قوهوملاریندان بیری ده *ایل‌بگی* لقبی ایله اونا یاردیمجی اولاراق سئچیلردی. قاشقای بیریلیگینه داخیل هر طایفانین باشیندا *کلانتر* عنوانلی رئیسلر بولونماقدایدی. آنجاق گونوموزده قاشقایلارین گله‌نکسل اداری یاپیلاری تاماماً یوخ اولموشدور.

قوشما، مثنوی، قصیده، غزل، قطعه، مخمس و ترکیب‌بند قالیبیندا شعرلر سؤیله‌ین میرزا محمد ابراهیم مأذون‌ون ایشله‌دیگی اساس تئم، عشقدیر. او، شعرلرینده اؤزونو *عاشیق-عاریف* اولاراق تانیتمیشدیر (شهبازی ۱۹۸۸: ۱۰۹):

عاشق عارفم رند و تند-مزاج

حکمت و عرفان شاعیری اولاراق تانینان میرزا مأذون‌ون اسینلندیگی (ایلهام آلدیغی) آنا قاییناق، قرآن کریم و حضرت محمدین حیاتی و حدیثلری‌دیر. بونو شاعیرین تحمیدیه، نعت و منقبه‌لرینده آنلاییریق. شاعیر، شعرلری‌نین بعضیسینده ایسه، اؤز یاشاییشی‌نین چتینلیکلرینده، سیخینتیلاردان، یوخسوللوقدان وب. سؤز ائدر. قیسا بیر دؤنم *محزون* (حزنلو، کدرلی، قایغیلی) تخلصونو ایشلتمیش اولان شاعیر، داها سونراکی بوتون شعرلرینده *مأذون* (ایذینلی، ایذین/اجازه آلمیش) تخلصونو ایشلتمیش و بو تخلوصله تانینمیشتیر. ۱۳۱۳ (۱۸۹۶) ایلینده وفات ائدن میرزا محمد ابراهیم مأذون‌ون مزاری، شیرازدا شاهزاده منصور توربه‌سی (مقبره‌سی) یانیندادیر (شهبازی ۱۹۸۸: ۲۲-۱۵).

میرزا مأذون‌ون شعرلری، اؤزو ده بیر قاشقای تورکو اولان شهباز شهبازی‌نین اوتوز بئش ایللیک بیر درلمه (توپلاما) فعالیتی‌نین سونوجوندا ۱۹۸۸ ایلینده یاییملادیغی *قشقایی شعری یا اشعار شعرای قشقایی* آدلی کیتابیندا بیر آرایا گتیریلمیشدیر. سؤز قونوسو کیتابدا یئر آلان شعرلرین بللی بیر باشلیغی اولمادیغی اوچون شهباز شهبازی شعرلری درله‌یی‌یب بیر آرایا گتیریرکن، شعرلرین اؤز ایچلریندن اویغون آدلاری باشلیق اولاراک سئچمیشدیر.

۲- مأذون‌ون *اوز داغا* آدلی شعری

شاعیر میرزا محمد ابراهیم مأذون‌ون آنلام‌بیلیمی آچیسیندان اینجه‌لنمه‌سینی اویغون گؤردویوموز *اوز داغا* آدلی شعری، هجا اؤلچوسونون (۴+۴+۳ دوراقلی) ۱۱-لی قالیبی ایله سؤیلنن قوشما تورونداندیر. نظم بیریمی دؤردلوک اولان بو تورون قافیه دوزنی «آب‌آب ججج ددد» شکلینده‌دیر. دولاییسی ایله؛ عشق، سئوگی، آیریلیق، اؤزلم (حسرت/نیسگیل) و دوغانی (طبیعتی) قونو آلان بو تورون سون دؤردلویونده شاعیرین تخلوصو گتیریلمیشدیر:

لیلی یاردان اورگیمده یارا وار — *مجنون اولوب دؤندرمیشم اوز داغا*
درد بیر اولسا، داغ بیر اولسا چارا وار — *نئدمک اولور اوز یارایا اوز داغا*
غم کؤیلومه قونان گوندن کؤچمه‌دی — *ذلیل ائدیب پرّ و بالوم آچمادی*
ائل یانوندا دردلی سؤزوم گچمه‌دی — *اؤز دردیمنن گؤرگ[۴] دئیم سؤز داغا*
یوللاشسوزام، یوللاشلودان قورخارام — *یالینگوزام[۵] اؤز اوورمه[۶] باخارام*
قارداشسوزام باغروم اوتا یاخارام — *دار گونومدور گؤرگ ائدم اوز داغا*

---

[۴] گرک
[۵] یالنیزام
[۶] چئورمه، اطرافیما

عاقل گؤرگ تفرقه‌دن یان وئره *رخنه دوشمز هم-تفاقه، هم-گیره*
ایککی قارداش قولونج[۷] وئرسه بیر بیره *ده‌ویره‌للر گوج سالاندا اوز داغا*
مأذون سؤزی پندیاتدیر یازاسن *اؤز جینسینگنن هم-خوی اولوب گزه‌سن*
ال اوستونده طعمه وئرسنگ بازا سن *پرواز ائدیب دایم سالور گؤز داغا*

۳-*اوز داغا* شعری‌نین آنلام یؤنو

لیلی یاردان اورگیمده یارا وار *مجنون اولوب دؤندرمیشم اوز داغا*
درد بیر اولسا، داغ بیر اولسا چارا وار *نئدمگ اولور اوز یارایا اوز داغا*

شعرین ایلک دیزه‌سینده (مصراعیندا) گئچن *لیلی یار* ایفاده‌سینده بیر بنزتمه سؤز قونوسودور. آنجاق بنزتمه یؤنو و اداتی بلیرتیلمه‌یه‌رک بزکلی (بلیغ) و پکیشدیریلمیش (مؤکد) بیر بنزتمه (تشبیه) یاپیلمیشدیر. ۱-جی و ۲-جی دیزه‌لرده شاعیر سؤزون آنلامجا گوجلندیریلمه‌سی اوچون، اسکی ادبیاتین تانینمیش مثنوی قهرامانلاری اولاراق بیلینن لیلی و مجنون کاراکترلرینه اشاره ائده‌رک تلمیح (خاطیرلاتما، گؤندرمه) صنعتینی ایشلتمیشدیر. بورادا، اصلینده لیلی‌نین مجنونا وئریلمه‌ییشینه و مجنون‌ون چؤلده دولاشماسینا تلمیح (allusion) واردیر. شاعر ۱-جی مصراعدا دردینی، اوزونتوسونو و آجی دویغوسونو، آنلاتیمی چتین روحی دورومونو سوموتلاشدیراراق (کونکرتلشدیرمک) *اورگیمده یارا وار* ایفاده‌سیله دیله گتیرمیش، بئله‌لیکله دئییم کؤچورمه‌سی‌نین (متافور، استعاره) سوموتلاشدیرما (کونکرتلشدیرمه) صنعتیندن یارارلانمیشدیر. شاعیرین دردی‌نین، آجیسی‌نین "اورک یاراسی"نا بنزه‌دیلمه‌سی ایسه، متافوریک بیر ایشله‌دیمدیر. آچیق ایره‌تیله‌مه (استعاره مصرحه) دئییلن بو تور دئییم کؤچورمه‌سینده گؤرولدویو کیمی بنزتمه عنصورلریندن یالنیز بنزه‌دیلن عنصورو اولان *اورک یاراسی* ایشله‌دیلمیشدیر. ۲-جی مصراعدا *مجنون* سؤزجویونون هم "مثنوی قهرمانی اولان مجنون"، هم ده "چیلغین، دلی، دیوانه" اولماق اوزره بیردن چوخ آنلامدا ایشله‌دیله‌بیلمه‌سی، شعرین چاغریشیم (تداعی) دونیاسینی زنگینلشدیرمیش، آنلام قاتمانلارینی چوخالتمیشدیر. ایهام آدی ایله بیلینن بو صنعته، گؤرولدویو کیمی مصراعداکی بیردن چوخ آنلامی اولان *مجنون* سؤزجویونون بوتون آنلاملاری قصد ائدیله‌رک ایشله‌دیلمیشدیر. شاعیر، "سئودا سببی ایله اؤزونو ایتیرمک؛ دلیرمک، چیلدیرماق" آنلامیندا اولان *مجنون اولماق* و "بؤیوک بیر اوزونتو دولاییسی ایله انسانلاردان قاچیب ایسسیز (خلوت) یئرلرده یاشاماق" آنلامیندا ایشلنن *دؤندرمیشم اوز داغا* ایفاده‌لرینه باش ووراراق اؤز پسیکولوژیک (روحی) دورومونو سوموتلاشدیرماغا چالیشمیشدیر. آیریجا شاعیرین ۲-جی مصراعداکی *داغ* سؤزجویونو گرچک آنلامیندان باشقا، یعنی "خلوت یئر" آنلامیندا ایشلتمه‌سی، متونیمیک بیر ایشلنیم‌دیر.

۳-جو مصراعدا، درد و *داغ* سؤزجوکلری، هارداسا یاخین آنلاملی سؤزجوکلر اولاراق قارشیمیزا چیخماقدادیر. دردین بؤیوکلویو *داغ* سؤزجویویله ایفاده ائدیلمیشدیر.

---

[۷] چیگین

۲-جی و ۴-جو مصراعلارداکی *اوز داغا* ایفاده‌سینده، آیری آیری ایلیشکیلر ایچینده ایشله‌دیلمیش ایکی آیری *اوز* و ایکی آیری *داغ* قاورامی واردیر کی، بیر بیریله ائش آدلی و سسدش (متشابه) اولان فرقلی سؤزجوکلردیر. ۲-جی مصراعدا *اوز* "چهره"، *داغ* ایسه، "داغ، ایسسیز/خلوت یئر" آنلامیندا ایشله‌دیلیرکن، ۴-جو مصراعدا، *اوز* "یوز ساییسی، چوخلوق" و *داغ* "درد، اوزونتو" آنلامیندا ایشله‌دیلمیشدیر. آیریجا جینسی، ساییسی، حرکه‌لری و سیرالانیشی عینی، آنجاق آنلاملاری فرقلی اولان بو ایکی *اوز داغا* ایفاده‌سی آراسیندا تام جیناس میدانا گلمیشدیر. ۱-جی مصراعداکی *یارا* و ۳-جو مصراعداکی *چارا* سؤزجوکلری آراسیندا دا، سؤزجوک باشینداکی حرفلرین فرقلی اولماسی ندنیله تام اولمایان (اکسیک) بیر جیناس گرچکلشمیشدیر. ۳-جو و ۴-جو مصراعلاردا، *بیر* و *اوز* سؤجوکلری ایله "آزلیق" و "چوخلوق" ایفاده ائدن ایکی ضد قاورامین بیر آرادا ایشله‌دیلمه‌سی سؤز قونوسودور. دولاییسی ایله، بورادا تضاد صنعتی ده واردیر.

غم کؤیلومه قونان گوندن کؤچمه‌دی ذلیل ائدیب پرّ و بالوم آچمادی
ائل یانوندا دردلی سؤزوم گچمه‌دی اؤز دردیمنن گؤرگ دئیم سؤز داغا

۱-جی مصراعدا انسانا اؤزگو (خاص) بیر صفت اولان *غم* قاورامی قون(-ماق) سؤزو ایله بیر قوشا بنزه‌دیلمیش و بئله‌لیکله متافوریک بیر آنلاتیم اورتایا چیخمیشدیر. ادبیات آراشدیرمالارینداقاپالی استعاره (استعاره مکنیه) آدی ایله آنیلان بو تور دئییم کؤچورمه‌سینده، گؤرولدویو کیمی بنزتمه عنصورلریندن بنزه‌دیلن اولان *قوش* قاورامی دئییل، یالنیز بنزه‌ین *غم* قاورامی ایشله‌دیلمیشدیر. "کؤنول" آنلامیندا اولان *کؤیـ(و)ل* قاورامی‌نین "یئر، مکان" (قوش کیمی غمین اوتوردوغو مکانی) آنلامینداکی ایشله‌تیمینده ایسه، عینی توردن بیر متافوریک آنلاتیم سؤز قونوسودور. دولاییسی ایله، تمل آنلامی "گونش" اولان *گون* سؤزجویونون ده بیر زامان سوره‌سینی قارشیلاماسی آچیسیندان اؤزلویوندن بیر آنلام گئنیشله‌مه‌سی اولدوغو کیمی، متونیمیک بیر ایشله‌نیمدیر. سون زامانلارا قدر قونار-کؤچر بیر توپلولوق اولاراق تانینان قاشقایلارین بؤیوک بیر نفوسونون گونوموزده یئرلشیک حیاتا گئچدیکلرینی گؤز اؤنونه آلیرساق، ۱-جی مصراعداکی حرکت گؤسترمه ماهیتینده اولان *قون(-ماق)* و کؤچ*(-مک)* فعللری‌نین اوخویوجودا (قاشقای اوخویوجوسوندا) ائل، اوبا، قارا چادیر و کؤچ کیمی بعضی تاساریملارین (طرحلرین) دوغماسینا، بونونلا یاناشی؛ اؤزلم- حسرت کیمی دویغو دگرلری‌نین اویانماسینا و دولاییسی ایله اوخویوجو اوزرینده ائتکی ساغلاماسینا یول آچابیله‌جگی قناعتینده‌ییک.

۲-جی مصراعدا، "قوشون توک و قانادی" آنلامیندا اولان فارسجا *پرّ و بال* باغلاچلی ایکیله‌مه‌سینه راستلانماقدادیر. بورادا، شاعیرین اؤزونو بیر قوشا بنزه‌ده‌رک یئنه ده متافوریک بیر یولا باش وورماسی سؤز قونوسودور. آیریجا، "ضعیف دوروما دوشمک، گوجسوز اولماق" آنلامیندا اولان *ذلیل ائتمک* و *پرّ و بال آچماق* ایفاده‌لرینی ده یاخین آنلاملی دئییملر اولاراق نیته‌لندیره‌بیلریک. *آچماق* فعلی ده، ائتکن بیر فعل اولاراق گؤرونسه ده، آنلام آچیسیندان ائتدیرگن بیر فعل ماهیتینده‌دیر. یعنی *غم*، شاعیرین *پرّ و بالی*نین آچیلماسینا ایذین وئرمه‌میشدیر.

۳-جو مصراعدا، *دردلی سؤزوم* ایفاده‌سینده انسانا اؤزگو (خاص) بیر نئجه‌لیک اولان *دردلی* صفتی‌نین سویوت (انتزاعی) بیر قاورام اولان سؤز اوچون ایشله‌دیلمه‌سی ده یئنه متافوریک بیر آنلاتیم تورودور. دولاییسی ایله، بورادا بیر تجسم (personification) ده سؤز قونوسودور. دقت ائدیله‌جک اولورسا، *دردلی سؤزوم* تاملاماسیندا، تاملایان (دردلی) و تاملانان (سؤز) آراسیندا آنلام اؤزلللیکلری آچیسیندان بیر اویوشما اولماماسی ندنیله اوخویوجو آچیسیندان بیر آلیشیلمامیش باغداشدیرما تورو اولاراق دگرلندیریلیر. حرکت فعلی اولان *گچ(-مک)* فعلی ایسه، *سؤزوم گچمه‌دی* ایفاده‌سینده منتال (آلغیلاما) فعللر کاتقوریسینده یئر آلاراق "قبول گؤرمک، آنلاشیلماق، خاطیری ساییلماق" آنلاملاری ایله متافوریک بیر آنلاتیم سرگیله‌میشدیر.

۴-جو مصراعدا، اسکی تورکجه‌ده *کرگک* بیچیمینده اولان *گرک* سؤزجویونون ایلک هجاسینداکی سسلی‌نین یووارلاقلاشاراق *گؤرگ* بیچیمینده قارشیمیزا چیخدیغی سؤز قونوسودور. بورادا شاعیر دردینی آنلایان بیرینی تاپماییینجا داغ ایله دانیشماغا، دردلشمگه قرار وئریر، بئله‌لیکله داغا، انسانا اؤزگو بیر دورومو عطف ائده‌رک تجسم اؤرنگینه گئتمیشدیر. بو دؤردلوکده، یئنه ده شاعیری‌نین اؤز پسیکولوژیک دورومونو، آنلاتیمی چتین دویغوسونو، اوزونتوسونو سوموتلاشدیراراق دیله گتیرمه‌سی سؤز قونوسودور.

یوللاشسوزام، یوللاشلودان قورخارام یالینگوزام[۸] اؤز اوورەمه[۹] باخارام
قارداشسوزام باغروم اوتا یاخارام دار گونومدور گؤرگ ائدم اوز داغا

بورادا ۱-جی مصراعدا *+داش* اکی، *یولداش* سؤزجویونده *-لد-<-لل-* شکلینده تام ایره‌لی سس‌سیز بنزشمه‌سینه اوغرایاراق *+لاش* شکلینده قارشیمیزا چیخماقدادیر. بونونلا بیرلیکده، *یوللاشلو* و *یوللاشسوز* قاوراملاری، اولوملو-اولومسوز (منفی و مثبت) شکیللری آچیسیندان بیر تضاد اؤرنگی اولوشدورور. اصلینده، *یوللاشلو* و *یوللاشسوز* سؤزجوکلرینده‌کی *یول* قاورامی، انسان ذهنینده بیر یولجولوق ایمگه‌سی‌نین جانلانماسینا، چاغریشدیریلماسینا دا یول آچماقدادیر. بو یولجولوق اثناسیندا، شاعیر یالنیز اولماسی ندنیله قروپ حالیندا یولجولوق یاپانلاردان قورخار. یالنیزلیغیندان دولایی دا ۲-جی مصراعدا *اؤز اوورەمه* "اطراف، یؤره" *باخارام* ایفاده‌سینی "دقتلی اولماق" آنلامیندا ایشله‌ده‌رک، "synechdoche" و آیریجا کینایه صنعتینه باش‌وورموشدور.

۳-جو مصراعدا *قارداشسوزام* سؤزجویونون "یالنیزام" آنلامیندا ایشلنیلمه‌سی ایله بیر آنلام گئنیشله‌مه‌سی گرچکلشدیگی کیمی، بیر متونیمیک ایشلنیم ده سؤز قونوسودور. *باغروم اوتا یاخارام* سؤزونده، شاعیر یالنیزلیغیندان دولایی چکدیگی اوزونتونو و دویدوغو آجینی *باغیر*، *اوت* و *یاخ(-ماق)* قاوراملاری ایله سوموتلاشدیراراق بیر متافوریک ایشلنیمه باش وورموشدور. آیریجا، "عشق، مرحمت، شفقت" کیمی دویغولارین خزینه‌سی و گؤسترگه‌سی اولاراق *باغیر* سؤزونون "قاراجیگر" آنلامی اوچون متونیمی اولدوغو دوشونوله‌بیلیر.

---

[۸] یالنیزام
[۹] چئوره‌مه، اطرافیما

۲-جی و ۳-جو مصراعلارداکی *باخارام* و *یاخارام* سؤزجوکلری، تام اولمایان جیناس صنعتینی اولوشدورماقدادیر.

۴-جو مصراعدا، *دار گون* ایفاده‌سینده، شاعیر ایچینده بولوندوغو دؤنمین سیخینتیلی اولدوغونو دیله گتیره‌رک متافوریک بیر ایشلنیمه باش وورموشدور. *دار* سؤزو ماده‌نین بویوتو (بُعد) ایله ایلگیلی بیر قاورامدیر. آنجاق زامان سویوت قاورامی اوچون ایشله‌دیلدیگیندن *گون* سؤزو ماده‌لشدیریلمیش و متافور یاپیلمیشدیر. آیریجا، سؤز باشیندا و اورتاسیندا /د/ سس‌سیزی‌نین تکرارلانماسیندان، آلیتراسیون صنعتی‌نین اورتایا چیخماسی دا سؤز قونوسودور.

عاقل گؤرگ تفرقه‌دن یان وئره *رخنه دوشمز هم-تفاقه، هم-گیره*
ایککی قارداش قولونج[۱۰] *وئرسه بیر بیره* *ده ویره‌للر گوج سالاندا اوز داغا*

۱-جی مصراعدا، شاعیر عاغیللی انسانین نیفاقدان، آرا پوزوجولوقدان اوزاق دورماسی گرکدیگینی دیله گتیره‌رک اوخویوجوسونا اؤیود وئرمکده‌دیر.

۲-جی مصراعدا، "بیرلشمیش، بیرلشیک؛ دوست، آرخاداش" آنلامیندا یان یانا ایشله‌دیلن هم-*تفاق* و هم-گیر سؤزجوکلری، یاخین آنلاملی سایبلدیغی کیمی، سرت و دایانیقلی بیر جیسمه بنزه‌دیلدیگی اوچون ده متافوریک بیر آنلاتیم یولونا گئدیلدیگی گؤرولمکده‌دیر. اصلینده شاعیر، "بیرلشیک" اولان هم-*تفاق* و هم-*گیر* اولان انسانلاردا بوشلوق، آرالیق اولامایاجاغینی رخنه دوشمز ایفاده‌سیله دیله گتیرمکده‌دیر. بورادا، *رخنه* "یاریق" سؤزجویو دایانیقلی، سرت، سیخی، ساغلام بیر یاپینی چاغریشدیریدیغی اوچون بیر آد کؤچورمه‌سیندن (متونیمیدن) سؤز ائتمک مومکوندور. آنجاق *رخنه دوشمک* "یئنیلمک؛ ضرر گلمک" آنلامیندا ایشله‌دیلمه‌سی ایله بیر بنزتمه تملینده متافور اورتایا چیخار. اؤته یاندان تمل آنلامدا بیر حرکت فعلی اولان *دوشمک* فعلی‌نین، منتال (آلغیلاما) فعل آنلامی قازانماسی دا بیر متافوریک ایشلنیمدیر. آیریجا، تفرقه "آیریلیق، نفاق" ایله هم-تفاق و هم-گیر "بیرلشمیش؛ آرخاداش" کیمی آنلامجا ایکی ضد قاورامین ایشله‌نیلمه‌سی، تضاددیر.

۳-جو مصراعدا *ایککی قارداش قولونج وئرسه بیر بیره* سؤزو ده، بیرلشمک، بیرلیک اولماق آنلامیندا ایشله‌دیلن بیر پارچا-بوتون ایشلنیمی ایله ایلگیلی "synechdoche" تورووندن بیر متونیمی‌دیر. *قولونج* "کورک، چیگین" سؤزجویو ایسه، تک باشینا اله آلینیرسا، بیر انسانی تمثیل ائتدیگی اوچون بیر آد کؤچورمه‌سی اولاراق دوشونوله‌بیلر. آیریجا، حرکت فعلی اولان *وئر(-مک)* فعلی ایسه، *قولونج وئر(-مک)* ایفاده‌سینده "دستکله‌مک" آنلامی ایله متافوریک بیر ایشلنیم اولاراق قبول ائدیلمکده‌دیر. بو دئییم اؤته یاندان بیرلیک- برابرلیک دوشونجه‌سینی سوموتلاشدیران بیر دئییم‌دیر.

---

[۱۰] چیگین

۴-جو مصراعدا، شاعیرین گرچکلشمه‌سی چتین یا دا امکانسیز اولاراق دوشونولن ایشلرین بیرلیک-برابرلیک سونوجوندا گرچکلشه‌بیله‌جگینی داغلارین دئوریله‌بیلمه‌سینه بنزتمه‌سی، سوموتلاشدیرماغا دایالی بیر متافوریک ایشلنیمدیر. بورادا سؤزون ائتکیسینی آرتیرماق آماجییلا بیر آبارتما (مبالغه) صنعتی‌نین ایشلندیگی ده گؤرولور. قاشقای دیالکتینده بیر حرکت فعلی اولاراق بیلینن *سال(-ماق)* "سالماق، آتماق" فعلی‌نین *گوج سال(-ماق)* "غیرت گؤسترمک، گوج ایشلتمک" ایفاده‌سینده ده بیر متافوریک ایشلنیم سؤز قونوسودور. آیریجا، ۴-جو مصراعدا، *ده ویر(-مک)* فعلی‌نین گئنیش زامان چوخلوق ۳-جو شخص چکیمینده، *ده ویررلر* < *ده ویرللر* شکلینده /r/ سسی‌نین گئریله‌ییجی بنزشمه سونوجو /l/ سسینه دؤنوشدویو گؤرولور.

مأذون سؤزی پندیاتدیر یازاسن اؤز جینسینگنن هم-خوی اولوب گزه‌سن
ال اوستونده طعمه وئرسنگ بازا سن پرواز ائدیب دایم سالور گؤز داغا

۱-جی مصراعدا *مأذون سؤزی* ایفاده‌سینده، "شعر" قاورامی ایشله‌دیلمه‌دن، باغینتیلی اولدوغو سؤز قاورامی ایله دیله گتیریلمه‌سی، یعنی *شعر* قاورامی یئرینه سؤز قاورامی‌نین ایشلنیلمه‌سی، بیر آد کؤچورمه‌سی اولاراق ساییلابیلمکده‌دیر. بو دورومدا *مأذون سؤزی* ایفاده‌سینده *سؤز* "شعر" قاورامی‌نین بیر پارچاسی اولدوغو اوچون بیر متونیمی ساییلابیلمکده‌دیر. *مأذون سؤزی پندیاتدیر* جمله‌سینده ده، بیر بنزتمه سؤز قونوسودور. شاعیر اؤز سؤیله‌دیکلرینی پندیاتا "اؤیود، نصیحت" بنزتمیشدیر. آنجاق، بنزتمه‌نین یالنیز ایکی تمل عنصورو ایله، بنزه‌ین (مأذون سؤزی) و بنزه‌دیلن (پندیات) ایله یاپیلدیغی اوچون، بنزتمه‌نین *تشبیهِ بلیغ* تورو گرچکلشمیشدیر.

۲-جی مصراعدا شاعیر، اوخویوجوسونون اؤز جینسیندن اولان، یعنی عینی خویدا، عینی طبیعتده اولان انسانلارلا اوتوروب قالخماسی‌نین گرکدیگینی دیله گتیریرکن، تورکجه‌ده‌کی "*جینسینه چکر*"، "*آرمود دیبینه دوشر*"، *اوت کؤک اوستونده بیتر*" شکیللریله ده ایشله‌دیلن "*جینس جینسه چکر*" آتاسؤزونون فارسجا قارشیلیغی اولان "*کبوتر با کبوتر باز با باز / کند همجنس با همجنس پرواز*" بئیتلریله اؤزتله‌نن آتاسؤزونه تلمیح (گؤندرمه) یاپماقدادیر.

۳-جو مصراعدا، دوغان و یا شاهین آنلامیندا ایشله‌دیلن *باز* سؤزجویو، اسکی ادبیاتدا عمومیتله سئوگیلی اوچون اؤزونه بنزه‌دلن (مشبهٌ به) اولاراق ایشله‌دیلن بیر قاورامدیر. بنزتمه یؤنو ایسه، اووچولوقدور. سؤز قونوسو قاورامین بیر بنزرلیگه (اووچولوق) دایانیلاراق "سئوگیلی" قاورامی اوچون ایشله‌دیلمه‌سی بیر متافورا یول آچمیشدیر. *باز*ین، قولون بیلکدن دیرسگه قدر اولان بؤلومده داشینماسینی گؤز اؤنونه آلیرساق، قاشقای دیالکتینده، قولون بیلکدن پارماق اوجلارینا قدر اولان قیسمی آنلاتان *ال* سؤزجویونده بیر آنلام گئنیشله‌مه‌سی ده سؤز قونوسودور. ۳-جو مصراعداکی *ال اوستونده* و ۴-جو مصراعداکی پرواز ائتمک "اوچماق" ایفاده‌لری، سیراسی ایله "یئر اوزو" و "گؤی اوزو، یوکسکلیک" آنلاملارینی قارشیلادیغی اوچون یؤنلمه‌لی متافور اولاراق دگرلندیریله‌بیلدیگی کیمی، تضاد (قارشیتلیق) صنعتی ده سؤز قونوسو

اولماقدادیر. اصلینده، شاعیر *بازا* بنزتدیگی سئوگیلیسینی الده ائتمگه، اونو یئر اوزونده توتماغا چالیشیر، حالبوکی، *باز* دایما یوکسلرده، گؤی‌اوزونده کؤنوللری اوولاماق اوچون اوچماقدادیر.

۳- سونوچ

تمل آنلام عنصورلاری، تاساریملار، ایمگه‌لر، دویغو دگرلری، یان آنلاملار، بنزتمه‌لر، چئشیدلی کؤچورمه‌لر، ائش آنلاملی‌لیق، ائش آدلی‌لیق و ترس آنلاملی‌لیق کیمی آنلام بیلیمی قونولاری آچیسیندان اینجه‌له‌ییب آیدینلاتماغا چالیشدیغیمیز شاعیر میرزا محمد ابراهیم مأذون نون *اوز داغا* آدلی شعرینده، گوجلو و ائتکیله‌ییجی آنلاتیمی ساغلاما اؤزللیگیله سؤز صنعتلری‌نین باشیندا گلن کؤچورمه‌لرین (متافوریک ایشلنیملرین) اؤنده گلدیگینی بلیرتمک گرکیر. شاعیرین عینی تورده سؤیله‌دیگی شعرلرینده ده سؤز صنعتلریندن، اؤزللیکله ده متافوریک ایشلنیملردن زنگین بیر شکیلده یارارلاندیغینی گؤرمک مومکوندور.

اوغوز قروپونون گونئی قولونو اولوشدوران قاشقایلار حاقیندا دیل و ادبیات اوزرینه یاپیلان آراشدیرمالارین سینیرلی اولدوغو گؤز اؤنونه آلینیرسا، قاشقایلارین دیل و ادبیات اؤزللیکلرینی اؤز بنیه‌سینده باریندیریب اونلارین کولتورل یاپیسی، حیات فلسفه‌سی، دونیا گؤروشو، شعر ذوقو و صنعت آنلاییشینا ایشیق توتان قاشقای ادبی اورونلری‌نین آنلام بیلیمی آچیسیندان اله آلینیب اینجه‌لنمه‌سی بؤیوک اؤنم داشیماقدادیر ■

قایناقلار:

- آهور، شهرام (۲۰۰۱). *ایران‌دا یاشایان قاشقای تورکلری‌نین سوسیو-کولتورل یاپیسی*، یاییملانمامیش یوکسک لیسانس تئزی، حاجت‌تپه اونیورسیته‌سی، سوسیال بیلیملر انستیتوسو، آنکارا.
- اردم، ملک (۲۰۰۰). "کولتورل دیل‌بیلیمی و تورکمن تورکجه‌سینده دئییم آقتاریملاری (متافور) اوزرینه"، *۶-جی اولوسلار آراسی تورک دیل قوروولتایی بیلدیریلری ۱* (۲۹-۲۴ ایلول ۲۰۰۰، چشمه، ایزمیر)، آنکارا: ۵۵۰-۵۳۹.
- اردم، ملک (۲۰۰۲). "تورکمن تورکجه‌سینده آلت آنلاملی‌لیق (هیپونیمی)"، *چاغداش تورکلوک آراشدیرمالاری سمپوزیومو ۲۰۰۲ بیلدیریلری* (۱۰-۸ مایس ۲۰۰۲)، آنکارا.
- اردم، ملک (۲۰۰۳). *تورکمن تورکجه‌سینده متافورلار*، کؤکساو تنگریم تورکلوک بیلگیسی آراشدیرمالاری دیزیسی: ۶، آنکارا.
- اسکی‌گون، کبرا (۲۰۰۶). *کلاسیک تورک شعرینده افسانه‌وی قوشلار*، قهرمان ماراش سوتچو امام اونیورسیته‌سی، سوسیال بیلیملر انستیتوسو، یاییملانمامیش یوکسک لیسانس تئزی، قهرمان ماراش.
- ایسن، مصطفی (۲۰۰۹). *اسکی تورک ادبیاتی*، قرافیکر یاییناری، آنکارا.
- بگزاده اوغلو، ثریا (۲۰۰۵). "ضروبِ امثال عثمانیه‌ده تورکجه ایله بیرلیکده عربجه، فارسجا و فرانسیزجادا اورتاق قوللانیلان آتاسؤزلری و دئییملر"، *اولوسلار آراسی دیل، یازین و دئییش‌بیلیم سمپوزیومو بیلدیریلری* (۱۹-۱۷ حزیران ۲۰۰۵)، چاناق‌قلعه.

- بیلگه‌گیل، م. قایا (۱۹۸۹). *ادبیات بیلگی و تئوریلری (بلاغت)*، اندرون کیتاب‌ائوی، ایستانبول.
- توفار، نیکولای (۲۰۱۰). *تورک دیلینده متونیمی: اورقان آدلاری*، آنکارا اونیورسیته‌سی، سوسیال بیلیملر انستیتوسو، یاییملانمامیش دوکتورا تئزی، آنکارا.
- جدی بیات، حسین (۱۹۹۹). *پیوستگی قومی و تاریخی اوغوز ایلهای قشقایی ایران: قبیله (قایی قشقایی)*، انتشارات نوید، شیراز.
- چلیک، محی‌الدین (۱۹۹۷). *قاشقای تورکجه‌سی*، اینؤنو اونیورسیته‌سی، سوسیال بیلیملر انستیتوسو، یاییملانمامیش دوکتورا تئزی، مالاتیا.
- دررداری، نوروز (۲۰۰۹). *تاریخ اجتماعی و سیاسی ایل بزرگ قشقایی*، انتشارات قشقایی، شیراز.
- دوغان، آقسان (۲۰۰۶). *تورکجه‌نین سؤز وارلیغی*، انگین یاییملاری، آنکارا.
- دوغان، آقسان (۲۰۰۷). *هر یؤنو ایله دیل*، تورک دیل قورومو یاییملاری، آنکارا.
- دوغان، آقسان (۲۰۰۹). *آنلام‌بیلیم قونولاری و تورکجه‌نین آنلام‌بیلیمی*، انگین یاییملاری، آنکارا.
- دوه‌لی اوغلو، فرید (۱۹۹۹). *عثمانلیجا-تورکجه آنسیکلوپدیک لغت*، آیدین یاییملاری، آنکارا.
- دیلچین، جم (۲۰۰۹). *اؤرنکلرله تورک شعر بیلگیسی*، تورک دیل قورومو یاییملاری، آنکارا.
- شهبازی، شهباز (۱۹۸۸). *قشقایی شعری یا اثار شعرای قشقایی*، نشر مصطفوی، شیراز.
- عطار، آیگون (۲۰۰۶). *ایران‌ین اتنیک یاپیسی (یاقین دؤنم و گونوموزده)*، دیوان یاییملاری، آنکارا.
- قافقاسیالی، علی (۲۰۱۰). *ایران تورکلری*، بیلگه‌اوغوز یاییملاری، ایستانبول.
- قورقماز، زینب (۱۹۹۲). *قرامر تئریملری سؤزلویو*، تورک دیل قورومو یاییملاری، آنکارا.
- لاکوف، گ. و یوهانسون، م. (۲۰۰۵). *متافورلار، حیات، آنلام و دیل*، چئویرن: گؤکحان یاووز دمیر، پارادیگما یاییملاری، ایستانبول.
- مردانی رحیمی، اسدالله (۲۰۰۱). *زبان ترکی قشقایی و شیوه نگارش آن*، انتشارات رهگشا، قم.
- مردانی رحیمی، اسدالله (۲۰۰۷). *قشقایی سؤزلویو*، انتشارات انصاری، قم.
- نصیری طیبی، منصور (۲۰۰۹). *نقش قشقایی‌ها در تاریخ و فرهنگ ایران*، نشر دفتر برنامه‌ریزی اجتماعی و مطالعات فرهنگی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری، تهران.
- هیئت، جواد (۲۰۰۸). *تورک دیلی‌نین و لهجه‌لری‌نین تاریخی سئیری*، چئویرن: مرسل اؤزتورک، تورک دیل قورومو یاییملاری، آنکارا.
- کیانی، منوچهر (۲۰۰۶). *تاریخ مبارزات مردم ایل قشقایی از صفویه تا پهلوی*، انتشارات کیانشهر، شیراز.
- کیانی، منوچهر (۲۰۰۹). *سیه چادرها*، انتشارات کیانشهر، شیراز.
- یعقوبی، ولی‌اله (۲۰۱۱). *بیر قاشقای تورک شعری آنتولوژیسی: قاشقایی شعری یا آثار شعرای قشقایی*، آنکارا اونیورسیته‌سی، سوسیال بیلیملر انستیتوسو، یاییملانمامیش یوکسک لیسانس تئزی، آنکارا.

وارلیق
VARLIQ
Türk Dili, Edebiyatı ve Kültürü Dergisi
Yeni Dönem. İl: 1, Sayı: 2 (Güz 2015), ss. 41-56
Telif Haqqı©Varlıq Dergisi

نظامی گنجوی‌نین دیلینده ایشلنن موسیقی تئریملری

• م. هـ ممدووا[1]

ÖZET: M. H. MEMMEDOVA, "Nizami Gencevi'nin Edebi Eserlerinde İşlenen Musiqi Terimleri", *Varlıq: Üç Aylıq Türk Dili, Edebiyatı ve Kültürü Dergisi*, İkinci Dönem, Sayı: 2 (Güz 2015/1394), ss. 41-56

Bu çalışma, Genceli Nizami'nin eserlerinde işledilen musiqi terimleri, onların özellikleri ve ortaya çıxma tarixiyle ilgilidir. Meqalede muğam, eski çalğı aletleri ve mahnıçılarla ilgili Azerbaycan'daki doğu adlandırmaları ele alınaraq, Genceli Nizami'nin doğu musiqisi alanında da uzman olduğu belirtilir. Şairin eserlerinden de anlaşıldığı üzere, doğu musiqisinin kökeni eski dönemlere dayanır ve çağımızın başlarında da seslenerek, xalqa ferqli xuy, adet ve ruhî durum vermişdir.

Açar Sözler: Genceli Nizami, Musiqi, Dil, Terimler.

چکیده: م. هـ ممدووا "اصطلاحات موسیقی بکار رفته در آثار ادبی نظامی گنجوی"، *وارلیق: فصلنامه زبان، ادبیات و فرهنگ ترکی*، دوره دوم، شماره ۲ (پاییز ۲۰۱۵/۱۳۹۴)، صص. ۵۶-۴۱

این مقاله در مورد مجموعه‌ای از اصطلاحات موسیقایی مورد استفاده در زبان نظامی گنجوی، خصوصیات و تاریخ ایجاد آنهاست. در اینجا اطلاعاتی در مورد نامهای شرقی شامل آذربایجان – مقام (موغام) سازهای موسیقی باستانی و خوانندگان ارایه می‌شود و آشکار می‌گردد که نظامی گنجوی انسانی خبره در موسیقی شرقی بوده است. از آثار شاعر چنین بر می‌آید که موسیقی شرقی از ریشه‌های باستانی نشأت گرفته و در سالهای اولیه عصر ما به صدا در آمده و خلق و خو و حالت‌های مختلف به مردم داده است.

کلیدواژه‌ها: نظامی گنجوی، موسیقی، دیل، اصطلاحات

ABSTRACT: M. H. MAMMADOVA, "Musical Terms Used in Nizami Ganjavi's Language", *Varlıq: Quarterly Journal of Turkish Language, Literature and Culture,* Second period, Issue 2 Autumn 2015/1394, pp. 41-56

The article is about musical terms used in Nizami Ganjavi's literary works, their particularities and history of formation. Here, some information is given on the eastern names of Azerbaijani mugams, ancient musical instruments and singers. It becomes clear once again that Nizami Ganjavi was a great connoisseur of the

[1] دوچنت، دوکتور.

eastern music. From the poet's works, it becomes known as well that the eastern music was based on the ancient roots; it was played in the ceremonies of the early centuries of our era (AD) and has given a different temperament and mood to the people.

Keywords: Nizami Ganjavi, Music, Language, Terms

نظامی گنجوی دیلی‌نین سؤز وارلیغی (لکسیکاسی) مختلف ساحه‌لره عاید تئریملرله (اصطلاحلارلا) زنگیندیر و بو قروپ سؤزلر بؤیوک شاعیرین مختلف بیلیکلره هرطرفلی حاکیم اولدوغونون باریز گؤستریجیسی‌دیر. بو تئریملر شاعیرین یالنیز شخصی اؤزللیکلری‌نین سویه‌سینه دئییل، هم ده اونا قدرکی علم و مدنیتین گئنیشلیگی و تاریخی‌نین اسکیلیگینه شاهیدلیک ائدن فاکتوردور. اودور کی، شاعیرین اثرلری‌نین مطالعه‌سی ایله مشغول اولان هر بیر متخصص «خمسه» مثنویلرینده بدیعیاتلا یاناشی، تدقیق ائتدیگی علم و اینجه‌صنعتین چوخ ماراقلی یؤنلری ایله قارشیلاشیر و بیر داها معارفلنیر، سؤزونون و عاغلی‌نین گوجو ایله انسانلارین ذهنینه و ایچ عالمینه نفوذ ائدن شاعیر، اونا چوخ مطلبلری باشا سالیر. بو مطلبلر انسانی عادی حیاتیندان آییراراق، شرقین و بعضاً ده دونیانین معنویات عالمینه آپاریر، تفکورونو جیلالاییر، اونو امین ائدیر کی، نظامی، دؤرونده بدیعی سؤزونون ال‌چاتماز گؤزللیگی، تکرارسیزلیغی، فورما و مضمون اورژیناللیغی، ایفاده الوانلیغی، ییغجاملیغی، سرراستلیغی و خلقی‌لیگی باخیمیندان شاعیرلر شاهی اولدوغو کیمی، علم و بیلیگین احاطه‌لیلیگینه و فلسفی فیکیرلری‌نین درین و توکنمزلیگینه گؤره ده دونیانین قدیم فیلوسوفلاری ارستو، والیس، بولیناس،سقراط، فرفوریوس، هورمس، افلاطون و معنویاتی، اجتماعی-سیاسی دونیا باخیشی‌نین محصولو، آرزولادیغی، اما گؤره‌بیلمه‌دیگی ایدئال شاه-حؤکمدار سمبولو اسکندرین علم مجلیسی‌نین صدری‌دیر.

نظامی باشقا ساحه‌لر کیمی، قدیم موسیقی عالمینه ده یاخیندان بلد اولموش، مثنویلری‌نین هامیسیندا تصویرینی وئردیگی مختلف بایرام و شنلیک مجلیسلرینده نغمه و ملودیک آنلاری اسکیک اولمامیشدیر. بو مجلیسلر اؤزونون بوتون بدیعی زنگینلیگی و دویغوسال ائتکیسی‌نین گئنیشلیگی ایله برابر بیر ده اونا گؤره ائشسیزدیر کی، بورادان شاعیرین سؤز داغارجیغینی بیر داها زنگینلشدیرن ماراقلی تئریملر الده ائتمک اولار. اسکی دوغو، او جمله‌دن آذربایجان موسیقیسی، اونون تاریخی باخیمیندان دگرلی اولان بو تئریم- سؤزلری معنا و ایشله‌ولرینه گؤره آشاغیداکی قروپلارا بؤلمک اولار:

۱- مختلف موسیقی آهنگلری

۲- موسیقی آلتلری‌نین آدلاری

بورادا امکان محدودلوغوندان آسیلی اولاراق، اساساً دوغودا (شرقده) مشهور «صد لحن» - یوز آهنگین نظامی گنجوی دیلینده ایشله‌دیلمیش اوتوز تورودن (نوعودن) و دیگر موغام دستگاهلاریندان، اونلارین ایفاچیلاری، او جمله‌دن ایفا زامانی هانسی چالغی آلتیندن استفاده ائتدیکلری حاقیندا معلومات وئرمک نظرده توتولمامشدور. بونلار حاقیندا مختلف قایناقلاردا، او جمله‌دن فارس دیلی‌نین بیر سیرا اورتا چاغ سؤزلوکلرینده، آیریجا تاجیک دیلی‌نین ۱۹۶۹-جو ایلده موسکوادا نشر اولونموش ایکی جیلدلیک *ایضاحلی لغت*ینده ایضاحات وئریلسه ده، اونلارین دوغرولوغونو محض نظامی بئیتلری اونایلاییر

(تصدیقله‌ییر). بو فاکتلار اونو دئمگه اساس وئریر کی، فارس‌دیللی اسکی ادبیاتدا، دوغودا یارانمیش بو یوز لحنین اوتوزو و دیگر اسکی دوغو، او جمله‌دن آذربایجان موغاملاری‌نین بعضیسی ایلک دفعه نظامی‌نین «خسرو و شیرین» اثرینده گئنیش یانسیمیش، بورادا مشهور اسکی دوغو موسیقی‌بیلیمجیسی و ائشسیز ایفاچی «باربد» و مهارتلی «نکیسا» طرفیندن خسرونون مداین‌ده تشکیل ائتدیگی مجلیسده سسلندیریلمیشدیر. او دا ماراقلی‌دیر کی، بعضی مؤلیفلرین عکسینه نظامی اثرینده بو موغاملارین یوز نؤعدن عبارت اولدوغونو، اونلارین «باربد» طرفیندن بسته‌لندیگینی نظره چاتدیرماق مقصدی ایله یازیر:

ملک چون شد ز نوش ساقیان مست — غم دیدار شیرین بردش از دست
طلب فرمود کردن باربد را — وزو درمان طلب شد درد خود را
درآمد باربد چون بلبل مست — گرفته بربطی چون آب در دست
ز صد دستان که او را بود در ساز — گزیده کرد سی لحن خوش آواز (۱۹۰،۱۵)

(ترجمه: شاه ساقیدن مست اولاندا شیرین‌ی گؤرمک غمی اونو الدن آپاریردی. باربدی گتیرمک امرینی وئردی، اوندان دردینه درمان طلب اولوندو. باربد الینده پارلاق بربط مست بولبول کیمی گلدی. بسته‌له‌دیگی یوز داستاندان اوتوز گؤزل سسلیسینی سئچدی.)

اونو دا بلیرته‌بیلریک کی، بو یوز ماهنی کاراکترلی موسیقی نؤعلری‌نین آدلارینا نظامی‌یه قدرکی فارس دیللی سؤزلوکلرده، ادبی و دیگر یازیلی آبیده‌لرده راستلانمامیش، اما سونراکی دؤرلردن باشلایاراق، ایستر اورتا، ایسترسه ده چاغداش دؤر ادبی و لکسیکوقرافیک اثرلرده اونلارین ایضاحینا سیخ- سیخ یئر وئریلمیشدیر. او دا ماراقلی‌دیر کی، بو موسیقی پارچالاری‌نین گرچکدن مؤجود اولدوغونو گؤسترمک ایسته‌ین مؤلیفلر، گؤرولن واسطه کیمی نظامی بئیتلرینی مثال وئرمیشلر. بوتون دئییلنلردن بئله سونوجا گلینه‌بیلر کی، یوز لحنین حاقیندا بیلگی وئرن ایلک مؤلیف گنجه‌لی نظامی‌دیر.

بیری دیگرلریندن موسیقی آهنگلری‌نین سس مقاملاری و محتشم ایفا تکنیکی‌نین اوستالیغی و اولاغان‌اوستولوگونه (غیر عادیلیگینه) گؤره فرقلنن بو لحنلر عالمی، اثرده نظامی شعری‌نین سئحرلی بدیعی‌لیگی ایله ائشسیز بیر آهنگلی‌لیک، بدیعی اویوم (هارمونی) یاراتمیشدیر. شاعیر اثری‌نین بو یئرینده، سانکی بیر-بیری ایله یاریشان بیر نئچه گؤزللیک مسابقه‌سی یاراتمیشدیر: گؤزل طبیعت، گؤزل موسیقی، گؤزل ایفاچی باربد، گؤزل شاعیر سؤزو. البته کی، بو یاریشدا غالیب نظامی‌نین اؤزودور. چونکی، بئله بیر گؤزللیگی، یالنیز، عبدالرحمان جامی‌نین کلامی ایله دئسک، « شعرین تانریسی نظامی گنجوی» یارادابیلردی.

«خسرو و شیرین» اثرینده نظامی گنجوی اوتوز لحنین ایفاده‌سی زامانی باربدین دورومونو بئله تصویر ائدیر:

درآمد باربد چون بلبل مست — گرفته بربطی چون آب در دست
ز صد دستان که او را بود در ساز — گزیده کرد سی لحن خوش آواز
ز بی‌لحنی بدان سی لحن چون نوش — گهی دل دادی و گه بستدی هوش

به بربط چون سر زخمه در آورد ز رود خشک بانگ تر درآورد (ص.۱۹۰-۱۹۱)

(ترجمه: باربد، الینده پارلاق بربط، مست بولبول کیمی گلدی. بسته‌له‌دیگی یوز داستاندان اوتوز گؤزل سسلی لحنی سئچدی. قصورسوز او خوش اوتوز لحنله گاه کؤنول وئریر، گاه دا عاغلی آلیردی. بربطه میزراق ووراندا قورو روددان ملاحتلی آهنگ یارادیردی.)

سونونجو بئیتین بئله ترجمه‌سینه ده تصادف اولونموشدور: (او، اؤز) بربطی ایله باشینی داخمادان چیخاراندا، قورو باغیرساقدان تر (تزه) سسلر چیخاریردی (ص.۱۰۴). مؤلیف، ترجمه‌سی‌نین دوزگونلویونو تصدیقله‌مک مقصدی ایله اونون آردینجا یازیر: دخمه-توکدن توخونموش صاندیقدیر. گؤرونور کی، موسیقی آلتی‌نین سسی یاخشی چیخماق اوچون چالغیچیلار بو جور صاندیقلارین ایچینده اوتوروب چالیرلارمیش.

اولا، ترجمه‌نین دوزگونلویونه مؤلیفین اؤزو ده شبهه ائتمیش، اونا گؤره ده «گؤرونور کی،» ایله سؤزه باشلاییر. ایکینجی، نظامی‌نین بئیتی آشاغیداکی شکیلده تحریف اولونموشدور:

به بربط چون ز دخمه سربرآورد ز رود خشک بانگ تر برآورد

باربدین مجلیسده چالدیغی لحنلرین آدلارینا و اونلارین انسانا و عالمه باغیشلادیغی احوال- روحیه‌نین تصویرینه نظر یئتیرک:

۱- *گنج بادآورد*- کولک گتیرمیش خزینه. خسرو پرویزین آسان الده ائتدیگی روم قیصری‌نین خزینه‌سی و باربدین بسته‌لریندن بیری‌نین آدیدیر. بونون شرفینه بسته‌لنن لحن البته کی، انسانا خوش احوال-روحیه باغیشلایان نوتلاردان عبارت اولموش، مجلیسده خسرونون کدرلی احوالینا خوش اوقات باغیشلامیش‌یر.

چو یاد ازگنج بادآورد راندی ز هر بادی لبش گنجی فشاندی (۱۹۱،۳)

«گنج بادآورد» سسله‌ننده، دوداقلاری هر نفسده خزینه سپیردی.

بئیتده ایشله‌نن «باد» نفس معناسینادیر، یعنی موغام اوخویارکن هر نفسینده مجلیس اهلینه معنالی سؤز و موسیقی بخش ائدیر، اونلاری حیات حاقیندا دوشوندورور، اونلارا خزینه باغیشلاییردی. نظامی‌نین مجازی معنادا ایشلتدیگی بو سؤزده مقصد اونون عؤمرو بویو هر بیر حکمتلی سؤزو دُرّ (اینجی) حساب ائتمه‌سینده‌دیر. شاعیر، همیشه اونون بؤیوک صاحیبی اولماسی ایله فخر ائتمیشدیر. هر دفعه اولدوغو کیمی شاعیر بورادا دا فیکرینی اوریژینال، ییغجام و اؤزونه‌خاص شکیلده وئرمیش، سؤزدن استفاده اوسلوبونا صادق قالمیش، اوخوجوسونا کولک آدلاندیردیغی نفسین گتیردیگی خزینه‌نی بخش ائتمیشدیر. «بادآورد» خزینه‌سینه گلدیکده، قایناقلارین یازدیغینا گؤره روم قیصری قیمتلی داشلار، قیزیل و زینت اشیالارینداں عبارت بؤیوک بیر خزینه‌نی گمی‌یه یوکله‌ییب تهلوکه‌یه داواملی آدایا گؤندرمیش، غافیلدن باشلانان گوجلو طوفان اونون استقامتینی دگیشدیره‌رک خسرو پرویزین اوردوگاهینا طرف یؤنلتمیشدیر.

خسرو خزینه‌نی اله گئچیره‌رک اؤزللشدیرسه ده آدی تاریخه «گنج بادآورد» – «کولک گتیرمیش خزینه» کیمی دوشموشدور.

۲-*گنجِ گاو* - اؤکوزون خزینه‌سی. جمشیده مخصوص خزینه‌نین و یوز داستان ملودیلرینن بیری‌نین آدیدیر.

چوگنج گاو را کردی نو اسنج برافشاندی زمین هم گاو و هم گنج (۱۹۱،۴)

«گنجِ گاو» چالینانداٴ تورپاق اؤکوزو ده، خزینه‌نی ده اونودوردو.

۳-*گنجِ سوخته* - یانمیش خزینه. خسرو پرویزه مخصوص خزینه و باربدین بسته‌لریندن بیری‌نین آدیدیر.

ز گنج سوخته چون ساختی راه ز گرمی سوختی صد گنج را آه (۱۹۱،۵)

«گنجِ سوخته»یه نؤبت چاتاندا نفسین حرارتی یوز خزینه یاندیریردی.

بئیتین آهنگینده گوجلو ایتگی و تأسف حیسّی واردیر. سانکی، دگرلی جواهیرات، کولچه قیزیل، پول سیککه‌لری، مختلف یوللارلا بیر مکاندا یئرلشدیریلمیش بزک اشیالاری، خارجی اؤلکه‌لردن گتیریلمیش ایپک، خارا پارچالار و تصورو چتین دیگر عنتیقه‌لردن عبارت خزینه‌نین احوالاتی ائشیدنلرین قلبینی یاندیریر، نفسلریندن اود پوسکورووردو. بو دا او نتیجه‌یه گتیریب چیخاریر کی، باربدین «یانمیش خزینه» موغامی‌نین لحنی کدرلی و جان‌یاندیران اولموش، تأثیر گوجوندن مجلیس اهلی سانکی او یانقینی شخصاً گؤروب، حرارتینی اؤز اوزرلرینده حیسّ ائتمیشلر. بو دهشتلی منظره‌نین سسینی مجلیسه بیر ساده موسیقی آلتی واسطه‌سی ایله چاتدیریلماسی‌نین اؤزو بئله تعجب دوغورور. چونکی، بئله مدهیش و دهشتلی حادثه‌نی موسیقی واسطه‌سی ایله دینله‌ییجیگه چاتدیرماق اوچون بعضاً مختلف آلتلردن عبارت بؤیوک بیر اورکستر یئتمیر.

۴- *شادُروان مروارید*- اینجی چادیری.

چو شادروان مروارید گفتی لبش گفتی که مروارید سفتی (۱۹۱،۵)

«شادُروانِ مروارید» اوخویانداٴ دوداقلاری سانکی اینجی دئشیردی (سپیردی).

نظامی دیلینده «مروارید سفتن» و یا «دُر سفتن» سؤز دئمک، دانیشماق معناسیندا ایشلنیر. ائله دانیشیب دئمک کی، هم تکرارلاماق، هم ده دانیشماق خاطیرینه دئییل، دوشونولموش و اؤزونه مخصوص اولسون. شاعیرین سؤز صنعتکارلیغی‌نین بو پرنسیپینه (ایلکه‌سینه) اساسلاناراق دئمک اولار کی، مغنّی خسرو پرویزه مخصوص اینجی چادیرین عظمت و گؤزللیگی‌نین تصویری اوچون اوخودوغو سؤزلر اینجی کیمی دگرلی و تکرارسیز، سسله‌نن موسیقی‌نین آهنگی ایسه خوش احوال-روحیه‌لی اولموشدور.

۵- تختِ طاقدیسی– طاغ شکیللی تخت

روایته گؤره فریدون‌دان خسرو پرویزه قالمیش، فیل سومویو، ساج آغاجی، قیزیل و گوموشدن حاضیرلانمیش، اوزونلوغو ۱۷۰، ائنی۱۳۰، اوجالیغی ۱۵ ذراع اولان چوخ مرتبه‌لی، ائشسیز گؤزللیگه و مزیتلره مالیک تختین آدی و باربدین بسته‌لریندن‌دیر.

چو تخت طاقدیسی ساز کردی بهشت از طاقها در باز کردی (۱۹۱،۶)

«تختِ طاقدیسی» چالاندا جنت، طاغلاری‌نین قاپیسینی آچیردی.

بئیتدن معلوم اولور کی، مجلیسده خسرو پرویز «طاغلی تخت»ین اوزرینده اوتورموشموش و چالینان لحنین موسیقیسی بو تختین گؤزللیگینی وصف ائدیر، اونلاری جنتین طاغلارینا اوخشادیرمیش. بونونلا دا موسیقی‌نین اعجازلی نوتلاری مجلیس اهلی‌نین خیالیندا جنت طاغلاری‌نین قاپیلارینی آچیر، اونلاری جنتین گؤزللیگینه غرق ائدیردی.

۶، ۷- ناقوسی و اورنگی - زنگ و سارای

چو ناقوسی و اورنگی زدی ساز شدی اورنگ چون ناقوس از آواز (۱۹۱،۷،۸)

«ناقوسی و اورنگی» چالینانداسارای ناقوس کیمی سسلنیردی.

هانسی بیر اثرده «ناقوس» سؤزو اوخویاندا و یا هر هانسی بیر صحبت اثناسیندا بو سؤز ایشله‌نندە، ندنسه انسان داخیلاً ایستر یاخشی، ایستر پیس چاغیریش هیجانی حیس ائدیر. بو دا اوندان ایره‌لی گلیر کی، بو اشیا صیرف بو آماجلا یارادیلمیشدیر. بو اشیایا گؤستریلن مناسبتینی نظامی اؤزو ده بعضاً روس کیلیسه زنگلری ایله ایلگیلی دفعه‌لرله بیان ائتمیشدیر. اودور کی، باربدین چالدیغی لحنین هیجانلی موسیقیسی‌نین سارای و مجلیس اهلینی جوشدوردوغو، اونلارا یئنی احوال- روحیه باغیشلادیغی معلوم اولور.

۸- *حقهٔ کاووس*- کاووسون قابی

چو قند ازحقهء کاوس دادی شکر کالای او را بوس دادی (۱۹۱،۹)

«کاووسون قابی» اوخوناندا شکر اونون مایه‌سینه سجده ائدیردی.

بورادا موسیقی‌نین آهنگی‌نین شیرینلیگینی وئرمک اوچون «قند» و «شکر» سؤزلری‌نین ایشله‌دیلمه‌سی آچار رولوندادیر. بئله‌کی، بیرینجی سطرین معناسی «کاووسون قابی» حاقیندا «قند قدر شیرین سؤزلر دئییردی» باشا دوشولورسه، ایکینجی سطرده «شکر اؤزو اینجیلرین قارشیسیندا سجده ائدیردی». بئله معلوم اولور کی، دئییلن سؤزلر و موسیقی اویوملو (هماهنگ) شکیلده دینله‌ییجیلرین روحونو اوخشاییر، اونلاری اؤزلری‌نین گؤزل و شیرین هارمونیسی ایله باشقا بیر عالمه آپاریرمیشلار.

۹- *ماه برکوهان*- آی، داغ باشیندا

چو لحن ماه برکوهان گشادی زبانش ماه برکوهان نهادی (۱۹۲،۱)

«آی، داغ باشیندا» چالینداندا (آغزیندا اوخودوغو) آهنگ آیی داغ باشینا قالدیریردی.

بئیتدن معلوم اولور کی، مجلیسین اولینده ماهنیلار اوخونارکن آی هله داغ دالیندا گؤرونمز ایمیش، سونرادان هاله شکلینده داغ باشینا قالخیب پرویزین مجلیسینی اؤز ایشیغینا غرق ائدیرمیش. دئمک، آیین گؤزللیگی وصف اولونان بو موسیقی‌نین آهنگینده‌کی جاذبه و تأثیر او قدر گوجلو ایمیش کی، آی اونا حصر اولونان لحنی ائشیدرکن داغ باشینا چیخیب اونا قولاق آسماق ایستمیشدیر. طبیعتین ان گؤزل حادثه‌لریندن بیری آیین چیخماسی، یئر اوزونو اؤز ایشیغینا بوغماسی ایله اورکلر اوخشایان، اونلارا سئوینج، حیات عشقی وئرن پروسه‌نین تصویرینه بسته‌لنمیش ملودی‌نین شن احوال-روحیه‌سی‌نین نئچه عصرلردن سونرا بشریته بئله آیدین و دقیق چاتدیریلما اقتداری البته کی، یالنیز نظامی گنجوی دیلی‌نین الوان بدیعی تصویر واسطه‌لری و ذکاسی‌نین توکنمزلیگی مالیک‌دیر.

١٠- *مشک دانه*- موشک دانه‌سی.

چو برگفتی نو ای مشک دانه *ختن گشتی ز بوی مشگ خانه* (١٩٢،٢)

«مشک‌دانه‌سی» ماهنیسی اوخویاندا موشگون عطرین‌دن ائو (مجلیس) خُتنه چئوریلیردی.

مُشک، فارس‌دیللی ادبیاتدا، خصوصیله نظامی دیلینده، اولاغان‌اوستو گؤزللیک سمبولونا چئوریلمیش، ایندی ایسه افسانه شکلینده خیاللاردا یاشان بیر جئیران تورو ختن‌ین گؤبگیندن آلینان عطیرلی ماده‌دیر.

البته کی، گؤزل عطیر انسانلارا خوش احوال بخش ائدیر. مجلیسده مُشکون عطرینی وصف ائدن نوتلارین آهنگی ده طبیعی کی، انسانلارین اوقاتینی دگیشدیریر، مُشکون رایحه‌سی اونلاری مست ائدیرمیش. حالبوکی، موسیقی‌نین اشیانین بیولوژی خصوصیتی اولان عطری بیان ائتمه‌سی گؤرونوب ائشیدیلمه‌میش احوالاتدیر. بئیتده ایسه، نظامی‌نین دیلی‌نین بدیعی گوجو ایله بو رایحه دویولور.

١١-*آرایشِ خورشید*- گونشین بزگی

چو زد ز آرایش خورشید راهی *درآرایش بدی خورشید ماهی* (١٩٢،٣)

«گونشین بزگی»نی چالاندا گونش بیر آی بزکلی اولوردو.

بورادا دا طبیعت حادثه‌سی بدیعی سؤز و موسیقی‌نین دیلیله اویوملو شکیلده تصویر اولونور. معلوم اولور کی، خسرو پرویزین مجلیسی بیر یای آخشامیندا سحره قدر داوام ائتمیش. گونشین گؤرونمه‌سینی باربد موسیقی دیلی ایله ائله گؤزل ترنّوم ائتمیشدیر کی، سانکی، بو گؤیلر گلینی گؤزللیگینی کناردان گؤرموش، اؤزونون بزگینی بیر آی دگیشمه‌میش، بولودلار اونون ایشیغینا کؤلگه سالابیلمه‌میشدیر.

١٢-*نیمروز* — گون‌اورتا

چو گفتی نیمروز مجلس افروز *خرد بیخود بدی تا نیمه روز* (١٩٢،٤)

مجلیسی ایشیقلاندیران «نیمروز»-و اوخویاندا عقل، گون‌اورتایا دک اؤزونده اولموردو.

یوخاریداکی سطیرلرده دئییلدیگی کیمی، گونش سحر واختی، یعنی گئجه‌نین قارانلیغیندان ظهور ائدرکن اعجازلی گؤزللیکله جیلوه‌لنیر. نظامی‌نین بو گؤزللیگین زیروه‌سی گون‌اورتا واختینا حصر اولونموش لحنی سسلندیرمکدن مقصدی گونشین بو واخت داها ایشیقلی، داها جاذبه‌لی اولدوغونو اوخوجویا چاتدیرماق و بونون اوچون موسیقیدن بیر واسطه کیمی استفاده ائتمک اولموشدور. حقیقتاً، گون‌اورتا، گونشین تام بدرلنمه و ایشیقلی واختیدیر، سانکی، بو واخت گونش اؤزو اؤز گؤزللیگینی اؤز ایشیغیندا گیزلتدیگیندن انسانلار اونون فرقینه وارمیر. گونشین بو گیزلی سئحرلی‌لیگی‌نین تصویری نظامی‌نین درین مشاهده‌چیلیک مهارتی و اونو اوریژینال و اؤزونه مخصوص طرزده سؤزله تقدیم ائتمک اوسلوبونون نتیجه‌سی کیمی قبول اولونمالیدیر.

۱۳- *سبز در سبز*- یاشیللیقدا یاشیللیق

چو بانگ سبز در سبزش شنیدی ز باغ زرد سبزه بردمیدی (۱۹۳،۵)

یاشیللیقدا یاشیللیق آوازی ائشیدیلنده، سارالمیش (قوروموش) باغدا اوت بیتیردی.

بئیتدن آیدینلاشیر کی، «یاشیللیقدا یاشیللیق» موسیقیسی او قدر روحلاندیریجی کاراکتره مالیک ایمیش کی، اونون سسلنمه‌سیندن طبیعت ساری گئییمینی یاشیل گئییمی ایله دگیشدیریر، جانلانیردی. نتیجه ایسه بودور کی، آدی چکیلمیش لحن اؤزونه مخصوص شن احوال-روحیه‌لی، طبیعتی جانلاندیران، انسانلارا حیات عشقی باغیشلایان آهنگده سسلنیرمیش.

۱۴- *قفلِ رومی*- روم قیفیلی

چو قفل رومی آوردی در آهنگ گشادی قفل گنج از روم و از زنگ (۱۹۲،۶)

روم قیفیلی چالینداندا روم و زنگی خزینه‌سی‌نین قیفیلی آچیلیردی.

بو سؤز بیرلشمه‌سی فارس‌دیللی ادبیاتدا ایکی لکسیک معنادا ایشله‌دیلمیشدیر. هم گونشین شفق واختی، هم باربدین موسیقی بسته‌لریندن بیری‌نین آدی. یوخاریداکی بئیتده بو لکسیک واحیدین هر ایکی معناسی اؤز عکسینی تاپمیشدیر. نظامی‌نین بو بئیتیندن معلوم اولور کی، خسرونون مجلیسینده گونشین شفقی‌نین گؤزللیگی‌نین تصویرینه حصر اولونموش «روم قیفیلی» لحنی چالینمیشدیر. بو لحنین اعجازی و ایفا مهارتی‌نین گوجونه آلقیش اولاراق یالنیز خسرونون دئییل، هم ده روم و زنگی خزینه‌لری‌نین قیفیلی آچیلمیش، یعنی باربد بؤیوک مکافاتلارا لایق گؤرولموشدور.

۱۵- *سروستان*- سرو باغی

چو بر دستان سروستان گذشتی صبا سالی به سروستان نگذشتی (۱۹۲،۷)

«سرو باغی» داستانینا آیاغ آلاندا (گئچنده)، صبا سرو باغیندا بیر ایل اسمیردی.

سرو آغاجی اؤزونون خوش گؤرونوشو، قامتی‌نین شوخلوغو، ایلین بوتون فصیللرینده یاشیل و گؤزل بیچیمده اولماسی، آیریجا دیگر کیفیتلرینه گؤره نظامی دیلینده بیر سیرا تشبیه عنصورلری‌نین اوبرازی و بیر چوخ وارلیقلارین صیفتلرینه چئوریلمیشدیر. بئله بیر اورگه‌یاتان وارلیقلارین مسکنینی، یعنی سروین باغینی ترنّوم ائدن موسیقی‌نین اورک‌آچان احوال-روحیه‌سی شبهه‌سیزدیر. بو اورک‌آچان موسیقینی دویان عطیرلی صبا سرولرین احوالینی و گؤزللیگینی پوزماماق اوچون اسمه‌میش‌دیر.

۱۶- *سروِ سهی*- قامتلی سرو

وگر سرو سهی را ساز دادی *سهی سروش بخون خط باز دادی* (۱۹۲،۸)

«قامتلی سرو»-ی چالاندا اوجا قامتلی سرو اونا سجده ائدیردی.

بو بئیتده آدی چکیلن موسیقی‌نین اعجازی او قدر گوجلو و تأثیرلی اولموشدور کی، همیشه عظمتله گؤیلره باش قالدیران سرو بئله اونون مقابلینده سجده‌یه گلمک زوروندا اولموش، اونا تعظیم ائتمیش، نظامی‌نین دیلی ایله دئسک، قانینا فرمان وئرمیشدیر.

۱۷- *نوشین باده*- لذتلی باده

چو نوشین باده را در پرده بستی *خمار بادهٔ نوشین شکستی* (۱۹۲،۹)

«لذتلی باده»نی چالاندا اورگه یاتان باده‌نین خومارینی سیندیریردی.

باده‌نین خوماری انسانین ایچ دورومونون، دوشونن عقلی‌نین ائله آنلاریدیر کی، او، بو واخت کسیگینده دونیانین قایغیلاریندان آیریلاراق اؤزونون اؤزل آرزو و ایستکلری، قایغی و کدرلری ایله تک قالیر، ائله بیر خیال عالمینه دوشور کی، بورادا، سانکی، بوتون غملر یوخ اولموش، یئرینی ابدی سعادته وئرمیشدیر. البته، بو دورومدان اوزاقلاشماق آرزو اولونماز کیمی هم ده چتیندیر.

انسان خیلقتینی و اونون وضعیتدن آسیلی اولاراق نئجه حالدان حالا دوشدویونو، نادیر پسیکولوق کیمی گؤزل مشاهده ائدن نظامی گنجوی خومارلیغین سینماسی‌نین مومکونلویونو باربدین موسیقیسی‌نین گوجونده گؤرموشدور. دئمک، باربدین بو لحنی انسانلاری خیال عالمیندن آییراراق اورک‌آچان ملودیسی ایله گرچک حیاتا قایتارماق گوجونه مالیک اولموشدور.

۱۸- *رامشِ جان*- جان شیرینلیگی

چو کردی رامش جان را روانه *ز رامش جان فدا کردی زمانه* (۱۹۲،۱۰)

«جان شیرینلیگی»نی چالاندا ، زامان جان شرینلیگینی قوربان ائدیردی.

انسانین اؤزونون جان شیرینلیگی، جان ساغلاملیغینی فدا ائتمه‌سی، البته کی، چوخ نادیر آنلاردا باش وئره‌بیلر، تا کی، بو ایشه سبب اولسون، ایستر خوش، ایستر ناخوش، فرق ائتمز. بو باخیمدان موسیقی‌نین

ملودیک خصوصیتینی معینلشدیرمک ایسته‌سک، اولاغان‌اوستولویو ایله برابر، اونو دینله‌مگین جان باهاسینا بئله خوش اولماسی آیدینلاشیر.

۱۹- *نازِ نوروز*- نووروز نغمه‌سی

چو در پرده کشیدی ناز نوروز به نوروزی نشستی دوات آنروز (۱۹۳،۱)

«نووروز نغمه‌سی» چالینانداا، او گون مرکب - قلم، بایرام ائدیردی.

بئیته‌کی «به نوروزی نشستن» فعلی‌نین معناسینا اساسلاناراق دئمک اولور کی، موسیقی‌نین آهنگی نووروز بایرامی‌نین احوال-روحیه‌سینی موسیقی دیلی ایله ائله ترنّوم ائدیرمیش کی، شاعیر و دیگر یازارلار ایشلرینی دایاندیریر، مرکب قابی هر آن باشینا دگن قلمین ضربه‌سیندن آزاد اولدوغوندان بایرام ائدیر. لحنین ملودیک خصوصیتلرینه گلدیکده ایسه، طبیعی کی، طبیعتین و بونونلا دا حیاتین یئنیلشمه‌سینی وصف ائدن موسیقی شن نوتلار، اویغون آکوردلارا اساسلانمیش ایمیش کی، بوتون انسانلارلا برابر ایش آلتلری بئله بایراما اوتورموشلار.

۲۰- *مشگویه*- حرمخانا

چو بر مشگویه کردی مشگ مالی *همه مشگو شدی پر مشک حالی* (۱۹۳،۲)

«مشگویه» چالینانداا، بوتون سارای مُشکله دولوردو.

شاه حرمخاناسی، بوتخانا و سارای معناسی ایفاده ائدن مشگویه سؤزو هم ده باربدین خسرو پرویزین مجلیسینده چالینان ۲۰-جی لحندیر. آدیندان دا گؤروندویو کیمی بو لحنده خسرو سارایی‌نین مُشک عطری ایله دولو حرمخاناسی ترنّوم اولونموشدور. باربدین موسیقیسی‌نین معجزه‌سی بورادا اونونلا کاراکتریزه اولونور کی، اونون نوتلاری هاوالانارکن بوتون سارای مُشک عطرینه بورونموشدور.

۲۱- *مهرگانی*

چو نو کردی نوای مهرگانی *ببردی هوش خلق از مهربانی* (۱۹۳،۳)

مهرگانی ملودیسینی چالاندا، مهربانلیق انسانلارین عاغلینی آپاریردی.

بو اسکی موسیقی‌نین یارانما تاریخی و اونون آدی‌نین اتیمولوژیسی حاقیندا اسکی و سونراکی دؤنم قایناقلاردا نسبتاً گئنیش بیلگی مؤجوددور. اوّلا ، موسیقی‌نین آدی معرّبلشمیش سؤز بیرلشمه‌سی‌دیر و او، تاریخاً و چاغداش فارس دیلینده «مهرِ جان» شکلینده ایشله‌نن اضافت تیپلی تعیینی سؤز بیرلشمه‌سی‌دیر کی، تورکجه‌یه «جان سئوگیسی» کیمی ترجمه اولونور.

ایسترابونون قیدلری و دیگر یازارلارا اساسلانان محمد معین‌ین معلوماتینا گؤره اسکی دؤرلرده، ایلین یایی‌نین باشلانغیج آیی‌نین ۱۶-سیندا گئچیریلن بو بایرام اؤزونون بؤیوک و طمطراقلی مراسیملری و عادتلری ایله یادلاردان سیلینمه‌میش، اونون عظمتی، شن و ریتمیک احوال روحیه‌سی‌نین ترنّومونه

موسیقی بستلنمیشدیر. بؤیوک نظامی‌نین «خسرو و شیرین» اثرینده باربد طرفیندن ایفا اولونان موسیقی، همین بایرامین آدی ایله ایلگیلی «مهرگانی» آدلاندیریلمیش، مجلیس اهلی‌نین قلبینی شن، طنطنه‌لی و ریتمیک بایرام ترانه‌لری ایله مسرور ائتمیش، عاغلینی باشیندان آپارمیش‌دیر. بورادا ریتمیک موسیقی سؤزبیرلشمه‌سی اونا گؤره آیریجا وورغولانمیشدیر کی، روایته گؤره «مهر جان» بایرامیندا خالق ایله بیرلیکده پادشاهلارین رقص ائتمه‌سی عادت شکلی آلمیشدیر. چوخ گومان کی، باربدین موسیقیسی‌نین سسلری آلتیندا خسرو و بوتون مجلیس اهلی رقص ائتمیشدیر.

۲۲- *مروای نیک*- اوغورلو فال

چو بر مروای نیک انداختی فال *همه نیک آمدی مروای آن‌سال* (۱۹۳،۴)

اوغورلو فال ایفا اولونادا ، او ایلین بوتون فاللاری یاخشی گلیردی.

بیتدن معلوم اولور کی، «مروای نیک» موسیقیسی «آغزینی خئیره آچ» خالق دئییمینه اساسلاناراق بسته‌لنمیش، اونون سؤزلرینده خسرونون خوش گونلری. دؤلتین، خالقین گله‌جک اوغورلاری وعد اولونموش، ملودیسی بو اوغورلارین طنطنه‌سینی ترنّوم ائتمیشدیر.

۲۳- *شبدیز*- خسرنون آتی‌نین آدی

چو در شب برگرفتی راه شبدیز *شدندی جمله آفاق شبخیز* (۱۹۳،۵)

گئجه شبدیز ایفا اولونادا بوتون آفاق یاتماز (زامان دایانار، گئجه اولماز)دی.

ملودی‌ده خسرویا مالیک، مینیک حیوانلاری‌نین ان گؤزلی و اولدوز کیمی آغ خاللاری اولان گئجه رنگلی آت ترنّوم اولونموشدور. بو عادت، یعنی شاه، جنگاور، خالق و حماسه قهرمانلارینا مخصوص آتلارین موسیقی دیلی ایله تعریفی تاریخاً اوزون مدت داوام ائتمیش، بورادا اونلار وفالی دوست و قورتاریجی کیمی تقدیم اولونموش، قاچیش ایتیلیگی، دؤیوش مهارتلری و خارجی گؤزللیکلری بؤیوک سئوگی و صمیمیتله وصف ائدیلمیشدیر.

۲۴- *شب فرخ*- گؤزل گئجه

چو بر دستان شب فرخ کشیدی *از آن فرخنده‌تر شب کس ندیدی* (۱۹۳،۶)

«گؤزل گئجه»داستانینا گئچنده، هئچ کس اوندان گؤزلینی خاطیرلامیردی.

طبیعی کی، «گؤزل گئجه» موسیقیسی عالمه قارانلیقدا ایشیق ساچان بدیرلنمیش آیین و گؤیده سایریشان اولدوزلارین گؤزللیگینی ترنّوم ائتمیش، خسرونون مجلیسینده‌کیلر بو گئجه‌نین گؤزللیگیندن باشقا اورادا چالینان موسیقی‌نین سئحرینه دوشموش ایمیشلر. البته کی، بئله بیر گؤزل گئجه‌نین بنزری امکانسیزدیر.

۲۵- *فرخ روز*- گؤزل گون

چو یارش رای فرخ روز گشتی زمانه فرخ و فیروز گشتی (۱۹۳،۷)

«گؤزل گون» ایفا اولوناندا زامان خوش و مظفر اولوردو.

بیتین مضمونوندان آیدینلاشیر کی، «گؤزل گون» موغامی ائله احوال روحیه‌لی، ائله ایلهاملاندیریجی بیر موسیقی ایمیش کی، اونون تأثیریندن اورکلری حیات عشقی ایله دولموش انسانلار، حیاتین خوشلوغونو گؤروب، هر جور چتینلیگه اوستون گلمیشلر.

۲۶- *غنچهٔ کبکِ دری*- داغ ککلیگی‌نین نازی

چو کردی غنچه کبکِ دری تیز ببردی غنجه کبک دلاویز (۱۹۳،۸)

«داغ ککلیگی‌نین نازی» اوخوناندا دیلبر اداسیندان ال چکیردی.

بیته وحید دستگردی بئله بیر آچیقلاما وئرمیشدیر: غنچه درمصراع دوم بضم غین و جیم عربی به معنی ناز و کرشمه است یعنی چون لحن (غنجهٔ کبک دری) را آغاز کردی ناز و کرشمه دلبر کبک رفتار دلاویز را ازبین بردی و او را از در نیاز بسوی آن آواز باز آوردی... (ص.۱۹۳)

بؤیوک نظامی‌شناس عالیمین آچیقلاماسی ایله راضیلاشماق اولار، اما بیتده ایشله‌دیلن «غنچه » سؤزو هر ایکی میصراعدا «غنچه» دئییل «غنچهٔ» کیمی اوخونمالی‌دیر. موسیقی‌نین آهنگینه، ملودیسی‌نین کاراکترینه گلدیکده ایسه، اؤز-اؤزونه آیدیندیر کی، بورادا طبیعتین گؤزللیگینی آرتیران، مختلف چکیجی خارجی گؤزللیکلری، اینجه رفتاری، مناسیب داورانیشلاری ایله نظامی دیلینده رنگارنگ تشبیه عنصورلری بدیعی اوبرازینا چئوریلن داغ ککلیگی‌نین ترنّومو ده شن نوتلارلا سسلنمیشدیر.

۲۷- *نخجیرگان*- اووچولار

چو بر نخجیرگان تدبیر کردی بسی چون زهره را نخجیرکردی (۱۹۳،۹)

«اووچولار»ی چالاندا زؤهره کیمی چوخلارینی اوولاییردی.

بیتده «اووچولار» لحنی‌نین کاراکترینی آچماق، اونو معینلشدیرمک اوچون «زؤهره» آدی‌نین بورایا هانسی مناسیبتله سالیندیغینا دقت یئتیرمک لازیمدیر. بئله کی، بو آد سیاره کیمی اؤلچوسونه و یئرلشدیگی مسافه‌یه گؤره یئره یاخین اولماسی، ایلین معین واختلاریندا گؤزدن ایتمه‌سی، بعضاً بدرلنمه‌سی، بعضاً هاله شکلینده گؤرونمه‌سی ایله یاناشی، دوغو، او جمله‌دن آذربایجان میفولوژیسی، فولکلور و کلاسیک ادبیاتیندا بیر سیرا کاراکتریک خصوصیتلری و چکیجی مزیتلری ایله یاددا قالان اوبرازلار سلسله‌سینه داخیل اولموشدور. او، دوغودا گؤزللیک، سئوگی، افسونلوق، سئحربازلیقدان باشقا، هم ده موسیقی دویومونون زنگینلیگی ایله باغلی بیر سیرا تشبیه عنصورلرینه بدیعی اوبراز سئچیلمیش، اونلارین اساسیندا ائشسیز رمزلره چئوریلمیشدیر. یوخاریداکی بیتده نظامی، زؤهره اولدوزونو بو جهتدن

کاراکتریزه ائتمیش، اونو موسیقی‌نین افسونونا دوشن «چوخلارا» تشبیه اوبرازی سئچمیشدیر. باشقا سؤزله، فیکرین چوخ لوکانیک و آز سؤزله عکس اولوندوغو بو بیتده باربدین موسیقیسی‌نین، یعنی انسانلارین روحونو، عقلینی، بیر سؤزله داخیلی دونیاسینی اوولایان موسیقی‌نین تأثیر قوه‌سی‌نین زیروه‌سی زؤهره‌نین اوولانماسی‌دیر. بو ایسه او زامان مومکوندور کی، موسیقی اورگه یاتان ملودی، هارمونی، مقام دگیشمه‌لری. پرده دوزگونلویو، وزنلی سؤز سئچیمینی اؤزونده احتیوا ائتمیش اولسون.

۲۸-*کینِ سیاوش*- سیاوشون کینی

چو زخمه راندی از کین سیاوش پر از خون سیاوش شدی گوش (۱۹۴،۱)

«سیاوشون کینی» ایفا اولوناندا قولاق سیاوشون قانی ایله دولوردو.

معلوم اولور کی، فردوسی‌نین تاریخی قهرمانی سیاوشون حیات فاجعه‌سی اوزون ایللر فارسلارین او جمله‌دن شاهنامه اوخویانلارین خاطیره‌سینده حک اولونموش کدری آزالمایان، اورکلری یاندیران حادثه‌دیر و اونون تصویری مختلف شکیلده سونراکی نسیللره چاتدیریلماقدا داوام ائدیر. البته، بو فاجعه‌نین نتیجه‌سینده باش وئرن مصیبتلی دؤیوشلر، دهشتلی کینلر، توک‌اورپردیجی قارشی‌دورمالار حاقیندا یازیلان سؤزلر و آهنگلرین مقاملاری انسانی کدرین، غمین چتین آنلارینی گوجلندیریب باشقا سمته- کینه یؤنلدیر. خسرونون مجلیسینده نظامی بئله بیر دگیشمه‌نی تصویر ائتمک اوچون سؤز و موسیقی‌نین تأثیرلندن استفاده ائده‌رک مجلیسین احوال-روحیه‌سینی باربدین واسطه‌سیله دگیشدیریر، اورکلرینده سیاوشون حزین محبتی اولان مجلیس اهلی جوشاراق اونون ناکام حیاتی اوغروندا قصاصا حاضیر اولدوقلارینی بیرلیکده سسلندیریرلر. بیتی اوخویارکن اوراداکی حزین سئوگی، گوناهسیز گنجین ناکام حیاتی اوغروندا سسلنن قصاص نوتلاری هله ده قولاقلاری دولدورور.

۲۹-*کینِ ایرج*- ایرجین کینی

چو کردی کین ایرج را سرآغاز جهان را کین ایرج نو شدی باز (۱۹۴،۲)

«ایرجین کینی»نی باشلایاندا دونیادا «ایرجین کینی» یئنیلشیردی.

روایته گؤره قدیم حؤکمدارلاردان فریدون‌ون اوغلو ایرج آتاسی‌نین ایستکلی اوغلو اولموش، بونا حسد آپاران قارداشلاری اونو قتله یئتیرمیشلر. تاریخین بو کدرلی احوالاتی اوزون ایللر خاطیرلانمیش، معین مراسیملرده آنیلمیشدیر. خالق روایتلری، تاریخی اولایلارا یابانجی اولمایان نظامی‌نین یوخاریداکی بیتینده بونا اشاره اولاراق خسرونون مجلیسی نمونه کیمی گؤستریلیر. مجلیسده ایرجین ناکام گنجلیگی و عدالتسیز اؤلومونو ترنّوم ائدن موسیقی‌نین کدرلی لادلارا و مقاملارا اساسلاندیغی آیدیندیر.

۳۰-*باغِ شیرین*- شیرین‌ین باغی

چو کردی باغ شیرین را شکربار درخت تلخ را شیرین شدی بار (۱۹۴،۳)

«شیرین‌ین باغی»نی ایفا ائدنده آجی آغاجین میوه‌سی شیرین اولوردو.

«باغِ شیرین» خسرو طرفیندن شیرین‌ین آدینا سالینمیش گؤزل سارایلی باغین آدیدیر، خسرونون مجلیسینده چالینان خوش و شیرین آهنگلی موسیقی ایله مجلیسین کدرلی احوال روحیه‌سی دگیشیلمیش، آغاجین آجی میوه‌سی شیرینلشمیشدیر. باشقا سؤزله دئسک، ایرج‌ین فاجعه‌لی طالعی‌نین موسیقی دیلی ایله سسلنمه‌سی نتیجه‌سینده بؤیوک و عظمتلی مجلیسین جان‌سیخیجی احوال- روحیه‌سی « شیرین‌ین باغی» لحنی‌نین چالینماسیندان سونرا دگیشیلمیش- آجی آغاجین میوه‌سی شیرین اولموشدور.

نظامی‌نین «خسرو و شیرین» اثرینده چاغداش دینله‌ییجیلره معلوم اولمایان یوخاریداکی موغام نؤعلری‌نین آدلاریندان باشقا، ائله موسیقی تئرمینلرینه ده تصادف اولونور کی، اونلار یاشادیغیمیز دؤرده اوخوجولارا کیفایت قدر معلومدور. بونلارا مثال اولاراق، دوغو، او جمله‌دن آذربایجان موغاملاری‌نین اسکی کؤکلریندن اولان «راست»دیر. بو موغام پرده‌سی‌نین اسکیلیگینی تصدیقله‌مک اوچون ایسه نظامی‌نین آشاغیداکی بیتی کیفایتدیر:

نکیسا بر طریقی کان صنم خواست *فرو گفت این غزل در پردهٔ راست* (ص.۳۵۹)

نکیسا صنمه (شیرین‌ین) آرزوسونا اویغون بو غزلی راست پرده‌سینده اوخودو.

بیتدن چیغیش ائده‌رک «راست» موغام پرده‌سی‌نین متخصصلرین دئدیگی کیمی اورتا عصرلردن دئییل، خسرو پرویز کیمی داها قدیم دؤر شاهلاری‌نین موسیقی مجلیسلرینده، لاپ چاغداش آذربایجان کونسرتلرینده اولدوغو کیمی، غزللرله ایفا اولونموشدور. نظامی گنجوی‌نین دیلینده ۱۲ مقام سیستمی‌نین ۴-جو مقامی اولان «راست» موسیقی تئرمینی کیمی ایشلنمیشدیر.

نظامی دیلینده ایشلنن دیگر ماراقلی مقام تئرمینلری سیراسیندا راست دستگاهی‌نین ترکیب حصه‌لریندن اولان عراقی، عشّاق و چهارگاه‌ین بیر حصه‌سی حصاری‌ده ایشلنمیشدیر.

عراقی وار بانگ ازچرخ بگذاشت *آهنگ عراق این بانگ برداشت* (ص.۳۶۱)

عراقی آوازی عراقی‌لرین گؤیلری گئچمیش آوازینی سوسدوردو. یعنی، عراق‌ین بؤیوک شخصیتلری‌نین و دیگر مزیتلری‌نین گؤیلره قالخمیش شؤهرتی‌نین سسی عراقی مقامی‌نین گؤزل سسی ایله سوسدو.

نوا را پردهٔ عشاق آراست *در افکند این غزل را در ره راست* (ص.۳۷۲)

غزلی دوز یولا (راستا) یؤنلده‌رک موسیقینی «عشاق»لا بزه‌دی.

در آن پرده که خوانندش حصاری *چنین بکری برآورد از عماری* (ص.۳۶۹)

حصاری آدلانان پرده‌ده کجاوه‌دن بئله بیر باکیره (ائشیدیلمه‌میش موسیقی) سسلندیردی.

اسکی دوغودا، او جمله‌دن آذربایجان‌دا مشهور اولموش دیگر مقام تئرمینلرینه ده نظامی گنجوی دیلینده تصادف اولونموشدور. بیر قدر اونودولموش بو مقاملار حاقیندا یئنه ده شاعیرین بیتلریندن معلومات آلماق اولور کی اونلارا آشاغیداکیلار مثال‌دیر:

نوروزی- دوغودا مشهور ۲۴ مقامدان بیری‌نین آدی‌دیر:

شکفته چون گل نوروز و نو رنگ به نوروز این غزل در ساخت با چنگ (ص.۳۶۴)

نوروز گولو آچیلیب (دونیا) یئنی رنگ آلمیشدیر، بو غزلی چنگ‌ده نوروز (آهنگینده) چالدی.

سپاهان- اصفهان، دوغودا مشهور ۱۲ مقامدان بیری‌نین آدی‌دیر:

آواز حزین چون عذرخواهان روان کرد این غزل را در سپاهان (۳۶۶)

عذر ایسته‌مه آهنگلی بو غزلی اصفهان اساسیندا چالدی.

راهوی- اسکی مقاملاردان بیری‌نین آدی‌دیر:

نکیسا در ترنم جادوی ساخت پس آنگه این غزل در راهوی ساخت (ص.۳۷۴)

نکیسا «جادوی»-و ترنّوم ائتدی، سونرا غزلی «راهوی»(آهنگین)ده اوخودو.

زیرافکن- دوغودا مشهور ۱۲ مقامدان بیری‌نین آدی اولوب. چاغداش آذربایجان‌دا « ماهور» دستگاهی‌نین بیر شعبه‌سی کیمی اوخونور.

نظامی گنجوی‌نین اثرلرینده ایشلنن چالغی آلتلری‌نین آدلاری دا دوغو و آذربایجان موسیقیسی‌نین آراشدیریلماسی باخیمیندان چوخ ماراقلی‌دیر. بو آلتلرین اکثریتی اؤز ایفا امکانلارینی دگیشیب تکمیللشسه‌لر ده هله ده چاغداش دوغو اؤلکه‌لری، او جمله‌دن آذربایجان‌دا ایشله‌دیلیرلر. بونلارین سیراسیندا بربط، اود، رود، چنه، سئتا، ارغنون، کمانچه، تنبور، نی، شیپور، دوهول و س. گؤسترمک اولار.

قید ائتمک لازیمدیر کی، نظامی‌نین دیگر اثرلرینده ده موسیقیلی مجلیسلره تصادف اولونور. مختلیف اؤلکه‌لرده فرقلی مقصد و مناسیبتلرله دؤلت باشچیلاری و آیری-آیری شخصلر طرفیندن تشکیل اولونموش بئله مجلیسلرده شاعیر مغنّی‌لرین ماهنیلاری ایله یاناشی، اونلارین هانسی چالغی آلتینده سسلنمه‌سی حاقیندا دا معلومات وئریر. بو باخیمدان «شرفنامه»ده‌کی آشاغیداکی بیتلر ماراقلی‌دیر:

نواساز خنیاگران شگرف به قانون اوزان برآورده حرف
بریشم نوازان سغدی سرود بگردون برآورده آواز رود
سرایندگان ره پهلوی ز بس نغمه داده نوا را نوی
همان پایکوبان کشمیرزاد معلق‌زن از رقص چون دیوباد
ز یونانیان ارغنون زن بسی که بردند هوش از دل هرکسی (ص.۳۸۴-۳۸۵)

ترجم: حئیران‌ائدیجی نغمه‌کار مغنّی‌لر، وزنلر قانونونا اویغون سؤز دئییر. سغدی ملودیسی چالانلار رودون ایپک سیملری‌نین سسینی فلگه یوکسلدیر. پهلوی اوسلوبلو بسته‌جیلر سایسیز نغمه‌لری ایله موسیقییه تزه‌لیک گتیریر. کشمیرلی رقاصلار فیرلاناراق جلد رقص ائدیر. حدسیز یونان ارغنون چالانلاری هر کسین عاغلینی باشیندان آپاریردی.

یوخاریداکی بیتلرده چین خاقانی‌نین اسکندرین شأنینه تشکیل ائتدیگی ضیافتین موسیقیلی دورومو تصویر اولونور و مجلیسده اشتراک ائدن مهارتلی مغنّی‌لرین موسیقی‌نین آهنگینه اویغون وزنلی شعر (غزل) اوخودوقلاری، ماوراءالنهر (سغدی) و پهلوی چالغیچیلاری‌نین رودا چالدیقلاری، جلد کشمیرلی رقاصلارین چئویک اویونلاری، یونان ارغنون چالانلاری‌نین مجلیس اهلی‌نین عاغلینی باشلاریندان آلماسی چوخ آیدین، دقیق و لوکونیک شکیلده اؤز عکسینی تاپمیشدیر. سانکی، شاعیر اؤزوندن چوخ اوزاق عصرلرده تشکیل اولونموش بو مجلیسین اشتراکچیسی کیمی، اورادا سسلنن موسیقیلری ائشیتمیش، ایفا اولونموش ریتمیک رقصلری اؤز گؤزلری ایله گؤرموشدور.

قایناقلار:

۱. احمدوف ا (۱۹۹۲). *نظامی*، علم‌شناس، باکی.
۲. باغیروا س. (۱۹۸۹). *موغام و پوئزیا*، باکی.
۳. (۱۹۶۹). *فرهنگ زبان تاجیکی*، مسکو.
۴.معین، محمد (۱۳۷۵). فرهنگ فارسی، آلتی جیلد،تهران.
۵. گنجوی، نظامی (۱۳۱۳) *خسرو و شیرین*، یادگار و ارمغان وحید دستگردی، تهران.
۶. گنجوی، نظامی (۱۹۴۷). *شرفنامه*، ترتیب باکی.
۷. گنجوی، نظامی (۱۹۴۷). *اقبالنامه*، باکی.

وارلیق
VARLIQ
Türk Dili, Edebiyatı ve Kültürü Dergisi
Yeni Dönem. İl: 1, Sayı: 2 (Güz 2015), ss. 57-67
Telif Haqqı©Varlıq Dergisi

سویچو سؤیلم[1]

• تئون آ. وان دایک[2]
•• چئویرن: ناصر خاضع شاهگلی[3]

ÖZET: Teun A. Van DIJK, Çev: Nasser Khaze Shahgoli (Nasir Şahgölü), "Soyçu Söylem", *Varlıq: Üç Aylıq Türk Dili, Edebiyatı ve Kültürü Dergisi*, İkinci Dönem, Sayı: 2 (Güz 2015/1394), ss. 57-67

Van Dijk'a göre, toplumsal bir edim olan soyçu söylem, basqın etnik qrupun soyçu görüş, tutum ve ideolojilerini anlatmaq, onaylamaq ya da meşrulaşdırmaqla soyçuluğun bir basqı biçimi olaraq yeniden üretilmesine qatqıda bulunar. Van Dijk bu yazısında Avrupa örneyinden hereketle, soyçu söylemin biçim, qonu, yapı ve işlevlerini sunum stratejilerine dayanaraq özet bir biçimde vermişdir.

***Açar Sözler*:** Soyçuluq, Basqı, Etnisite, Ayrımçılıq, Avrupa.

چکیده: تئون آ. وان دایک، مترجم: ناصر خاضع شاهگلی، "گفتمان نژادپرستانه"، *وارلیق: فصلنامه زبان، ادبیات و فرهنگ ترکی*، دوره دوم، شماره ۲ (پاییز ۲۰۱۵/۱۳۹۴)، صص.۶۷-۵۷

به عقیده وان دایک، گفتمان نژادپرستانه به عنوان یک عمل اجتماعی، به وسیله بیان، تأیید و یا مشروع‌سازی دیدگاه، رویکرد و ایدئولوژی‌های گروه قومیِ فرادست به بازتولید نژادپرستی به مثابه شکلی از چیره‌گی کمک می‌کند. وان دایک در این نوشتار با تمرکز بر گفتمان نژادپرست اروپایی و بر اساس استراتژی‌های ارائه، به طور خلاصه به بررسی شکل، موضوع، ساختار و کارکردهای گفتمان نژادپرستانه می‌پردازد

کلیدواژه‌ها: نژادپرستی، چیره‌گی، قومیت، تبعیض، اروپا.

ABSTRACT: Teun A. Van DIJK, Translator: Nasser Khaze Shahgoli (Nasir Şahgölü), "Racist Discourse". *Varlıq: Quarterly Journal of Turkish Language, Literature and Culture*, Second period, Issue 2 Autumn 2015/1394, pp.57-67

---

[1] بو مقاله داها اؤنجه *سورغولاما زامانی* سایتیندا یاییملانمیشدیر. درگیمیزده‌کی واریانتیندا بعضی آچیقلاملار اکلنمیشدیر. باخ: "http://www.sorgulamazamani.com/tr/makale/toplum-ve-kultur/300/soycu-soylem/#.Vl8Tc16BivE"

[2] vandijk@discourses.org

[3] آنکارا بیلیم یوردو چاغداش تورک لهجه‌لری و ادبیاتلاری بؤلومو، دوکتورانت (bulud_orman@hotmail.com).

For van Dijk, racist discourse is a form of social practice and contributes to the reproduction of racism as a form of domination by expressing, confirming or legitimating racist opinions, attitudes and ideologies of the dominant ethnic group. In this article van Dijk, concentrating on European example, explores the forms, topics, structure and functions of racist discourse by investigating the strategies of presentation.

Keywords: Racism, Domination, Ethnicity, Discrimination, Europe

سویچو سؤیلم [گفتمان نژادپرستی] یازی، قونوشما و ایله‌تیشیمده [ارتباط، هم‌رسانش] اوزه چیخان آییریمچی [تبعیض‌آمیز] بیر توپلومسال ائدیم [عمل اجتماعی، پراتیک] بیچیمی‌دیر. سویچو سؤیلم باشقا (سؤزسوز [غیر کلامی]) ائدیملرله بیرلیکده، سویچولوغون اتنیک یا دا "سویسال" [نژادی] بیر باسقی [تحکّم، فرادستی] اولاراق یئنیدن اوره‌تیلمه‌سینه [باز تولید] قاتقیدا بولونار. سویچو سؤیلم بونو گنلده باسقین [فرادست] اتنیک قروپون سویچو گؤروش [نظر]، توتوم [نگرش] و ایدئولوژیلرینی آنلاتماق، اونایلاماق یا دا مشروعلاشدیرماقلا یاپار. باشقا یئرلرده ده سویچولوقلار وارسا دا، تاریخسل اولاراق ان یایقین و ان ییخیجی اولانی، بو یازیدا اوداق آلینان [مرکزه آلینان]، آوروپالی اولمایانلارا قارشی آوروپا سویچولوغودور.

سویچو سؤیلمین ایکی بیچیمی

باشلیجا ایکی سویچو سؤیلم بیچیمی واردیر:

۱) اتنیک اولاراق فرقلی اولان **اؤته‌کیلر**ه *یؤنلدیلن* [معطوف به دیگران] سویچو سؤیلم؛
۲) اتنیک اولاراق فرقلی اولان **اؤته‌کیلر**له *ایلگیلی* [درباره‌ی دیگران] سویچو سؤیلم.

سویچو سؤیلمین بیرینجی بیچیمی، باسقین قروپ اویه‌لری‌نین [عضو] باسیلان [فرودست] قروپ (اتنیک آزینلیقلار، کؤچمنلر، سیغینماچیلار وب.) اویه‌لری ایله سؤزلو ائتکیلشیمه [تعامل] گئچدیکلری بیرچوخ آییریمچی یولدان بیریدیر. اونلار بونو، آشاغیلاییجی حقارت سؤزلری، خور گؤرمه، نزاکتسیز خطاب ائتمه بیچیملری و اوستونلوگو و سایقیسیزلیغی آچیقجا سرگیله‌ین باشقا سؤیلم بیچیملرینی گوبودجا قوللانماقلا یاپابیلرلر.

گونوموزده بئلنچی گوبود [قابا]، سؤزلو آییریمچیلیق بیچیملری‌نین گنللیکله "پولیتیک اولاراق یانلیش" بولونولدوغو اوچون، باسیلان اتنیک قروپ اویه‌لرینه یؤنلدیلن سویچو سؤیلمین چوخو داها اینجه و داها دولایلی اولماق اگیلیمینده‌دیر [تمایل]. بئله‌جه، آغ [سفیدپوست] قونوشارلار [گویشور] آزینلیق قونوشارلارا قونوشما سیراسینی وئرمه‌یه‌بیلر، اویقونسوزجا بؤله‌بیلر، مخاطبلری‌نین اورتایا آتدیغی قونولاری یوخ سایابیلر، آلیجی‌نین [گیرنده] اتنیک آزینلیق قروبونون اولومسوز اؤزللیکلرینی سئزدیرن قونولار اوزرینه اوداقلانابیلر، سسینی چوخ یوکسلده‌بیلر، داریخمیش اوز ایفاده‌سی توتابیلر، گؤز تماسیندان قاچینابیلر، دیکباش سس تونو و سایقیسیزلیغین بیرچوخ باشقا گؤرونومونو قوللانابیلرلر. بو سؤزلو حاقسیزلیقلارین بعضیلری ده گنل اولاراق چوخ کولتورلو ایلتیشیم سورونودور؛ باشقالاری ایسه آغ قونوشارلارین سویسال یا دا اتنیک باسقینلیغی‌نین گرچک آنلاتیملاری‌دیر [بیان].

باشقا بیر سؤزله، بونلار نورمالدا ایچ قروپ [درون گروه] اویه‌لری‌نین آراسینداکی سؤیلشی [مکالمه] سیراسیندا ساپقین یا دا قبول ائدیله‌بیلمز ساییلان سؤیلم و سؤزلو ائتکیلشیم تورلری و دولاییسی ایله ده "گونلوک سویچولوق" دئیه آدلاندیریلان باسقی بیچیملریدیرلر. طبیعی، بونلار "اؤز" قروپدان بیریلری ایله سؤیلشیلرده ده اورتایا چیخار، آنجاق تربیه‌سیز یا دا سایقیسیز اولماقلا جزالاندیریلار. آراداکی تمل فرق، آزینلیق قروپ اویه‌لری‌نین، ائتدیکلری یا دا سؤیله‌دیکلرینه گؤره دئییل، نه اولدوقلارینا گؤره *گوندەلیک* اولاراق بئله سویچو قونوشمالارلا قارشیلاشماسیندادیر. بئله‌جه اونلار [باسدیریلانلار] ساغلیق و یاشاملاری‌نین نیته‌لیگینی [کیفیّت] بیرباشا هدف آلان، بیریکن و آغیرلاشان بیچیمده سویچو اوساندیرمالارا معروض قالارلار.

سویچو سؤیلمین ایکینجی بیچیمی گنللیکله باشقا باسقین قروپ اویه‌لرینه خطاب ائدر [باسقین قروبون ایچ اویه‌لری آراسیندادیر] و اتنیک یا دا "سویسال" **اؤته‌کی‌لر**له *ایلگیلی*دیر [اؤته‌کیلر حاقیندادیر]. بئله سؤیلملر، رسمی اولمایان گونلوک سؤیلشیلر یا دا هؤرگوتسل [سازمانی] دیالوقلاردان (مجلیس دارتیشمالاری کیمی)، بیرچوخ یازیلی یا دا چوخ اورتاملی [مولتی مدیا] تورونده متین یا دا تلویزیون گؤستریلری، فیلملر، خبر رپورتاژلاری، باش یازیلار، درسلیک کیتابلار، بیلیمسل یاییملار، یاسالار، سؤزلشمه‌لر وب. کیمی ایلتیشیمسل اولایلارا دک اوزانار.

بئله سویچو سؤیلملرین تامامی‌نین اؤزللیگی *اونلارین* اولومسوز جیزیمیدیر [تصویر]، بو چوخ کز *اؤزوموزون* اولوملو گؤستریمی [بازنمود] ایله بیرلیکده‌دیر. بو استراتژی‌نین سونوجو **اؤته‌کیلر**ین اولوملو و اؤز قروبوموزون اولومسوز گؤستریمیندن قاچینماق یا دا اونو یونگوللشدیرمکدیر. بو سونوجو دورومدا تیپیک اولان سویچولوغون دانیلماسی یا دا یونگوللشدیریلمه‌سی‌دیر.

بوتون بو استراتژیلر متین و قونوشمانین بوتون دوزلَملرینده [سطح]، گؤروله‌بیلر: گؤرسللر، سسلر (یوکسکلیک، تونلاما)، سؤز دوزومو [سنتاکس]، آنلام بیلیمی (آنلام و گؤندریم)، بیچَم [سبک] (سؤزجوکلرین و سؤز دوزومونون دگیشکن قوللانیملاری)، سؤزبیلیم [رتوریک] (دیل بیلگیسی‌نین یا دا بیچَم صنعتلری‌نین اینانديرماجی قوللانیملاری)، ائدیم‌بیلیم (کسینله‌مه یا دا تهدید ائتمه کیمی سؤز ائدیملری)، ائتکیلشیم وب.

قونولار

بئله‌جه، آزینلیقلار یا دا کؤچمنلرله ایلگیلی سؤیلشی قونولاری، خبر رپورتاژلاری، سیاسی دارتیشملار و بیلیمسل مقاله‌لر اولومسوز باسماقالیپلارا [کلیشه] اوداقلانماق یا دا اونلاری ایچرمک آنلامیندا یانلی [جهت‌دار] اولابیلر. بئله‌جه، کؤچ، اؤلکه‌نین اکونومی، دموقرافی یا دا چئشیدلیلیگینه اؤنملی و گرکلی بیر قاتقی کیمی دئییل، آخین، سئل، تهدید یا دا ان آزیندان بؤیوک بیر سورون اولاراق اله آلینابیلر.

سؤیلشی، مئدیا، درس کیتابلاری و باشقا سؤیلم ژانرلاری‌نین آراشدیریلماسی، آزینلیقلار یا دا کؤچمنلرله ایلگیلی قونوشمالارین، پوتانسیل اولاراق سونسوز سایییدا بولونان قونودان گنللیکله اوچ تمل قونو صینیفیندا کومه‌له‌شدیگینی [جمع شدن] گؤستریپدیر.

بیرینجی صینیف، **اؤته‌کیلر**ین *فرقلی‌لیگ*ینی و بونا گؤره ده **بیز**له اولان آرالیغینی [فاصله] وورغولایان سؤیلم قونولارینی اؤنه چیخاردار. اؤته‌کیلر اگزوتیک تئریملرله بتیملنسه‌لر، بو وورغونون ظاهیرده اولوملو اگیلیمی اولابیلر. آنجاق، فرقلی‌لیگ سیخلیقلا اولومسوز دگرلندیریلر: **اؤته‌کیلر بیز**دن داها آز ذکی، گؤزل، چئویک، چالیشقان، دموکراتیک، مودرن وب. کیمی جیزیملانار. بو قونولار، گونلوک سؤیلشیلر، درس کیتابلاری و اؤزللیکله کوتله ایلتیشم آراچلاریندا [وسایل ارتباط جمعی] تیپیک‌دیر. سؤیلمده‌کی ایچ‌قروپ – دیش‌قروپ [درون‌گروه– برون‌گروه] قوطوبلاشماسی‌نین بو بیرینجی آددیمی – بو، سؤیلملرده آنلاتیلان آلتدا یاتان توتوم و ایدئولوژیلری ده کاراکتریزه ائدر– چوخلوقلا **اونلار**ین هامیسی‌نین بنزر (و **بیز**یم ده هامیمیزین فرقلی) اولدوغونو سئزدیرر.

قونولارین ایکینجی قروبو، **بیز** و **اونلار** آراسینداکی قوطوبلاشمانی بیر آددیم داها ایلری گؤتوروب، **اؤته‌کی**نین داورانیشی‌نین [رفتار] *ساپقین* اولدوغونو و بونا گؤره ده بیزیم نورم و قوراللاریمیزی [قانون] سیندیردیغینی وورغولایار: **اونلار** بیزیم دیلیمیزی دانیشمازلار (دانیشماق ایسته‌مزلر)، گولونچ گئییملرده اورتالیقدا گزرلر، غریبه آلیشقانلیقلاری [عادت] وار، قادینلارینا پیس داورانارلار و بنزری. بئله قونولارین اؤن‌ساییتی [پیش‌انگاری] یا دا سونوجو گنل اولاراق، **اونلار**ین **بیز**ه اویارلانمادیقلاری [آداپتاسیون، انطباق، سازش]، آنجاق اویارلانمالاری گرکدیگی‌دیر. او بیری یاندان، **اؤته‌کیلر** بوتونویله اویارلانسالار دا، یئنه ده فرقلی اولاراق گؤروله‌جکلر.

اوچونجو اولاراق، **اؤته‌کی بیز**ه بیر *تهدید* اولاراق جیزیملانابیلر. بو اونلارین، اؤرنگین کؤچ بیر آخین کیمی گؤستریلنده، گلدیکلری آندان، یئنی وطنداشلار اولاراق اؤلکه"میز"ه یئرلشمه‌لرینه دک گرچکلشر. بو دورومدا، اونلار بیزیم آلانیمیزی اشغال ائدنلر، محله‌میزی پوزانلار، ایشلریمیزی یا دا ائولریمیزی اله گئچیرنلر، قادینلار"یمیز"ی اوساندیرانلار و بنزرلری کیمی گؤروله‌بیلرلر.

ان بلیرگین [گؤزه چارپان] تهدید تئماسی ایسه سوچدور. کؤچمنلرله – یا دا قیراقچیل [مارژینال] و یا قیراقچیللاشدیریلمیش انسانلارلا – ایلگیلی یاییناللر اوزرینده‌کی بوتون استاتیستیکلر (آمار)، گونلوک سؤیلشیلرده، مئدیا و سیاسی سؤیلمده، سوچون دگیشیک تورلری‌نین، هر زامان آزینلیقلار و کؤچمنلرله بلیرگین بیر ایلیشکیلندیرمه‌ده اوراتایا چیخدیغینی گؤستریپدیر: پاسپورت فیریلداقچیلیغی، سالدیری،

اوغرولوق و اؤزللیکله اویوشدوروجولار. دوغروسو، لاپ دا یایقین اولان "اتنیک سوچ" آنلاتیمی، بئله‌نچی سوچون اؤزل و فرقلی بیر کاتئقوری اولاراق گؤرولدوگونو آنیمسادار: سوچ بئله‌جه سویسااللاشار. اویوشدوروجو قوللانیمی آمریکا و باشقا اؤلکه‌لرده تیپیک "قارا" سوچو اولاراق گؤرولر. او بیری یاندان، سیاست، اکونومی، ایش یا دا ("یوکسک") کولتور کیمی "نورمال" قونولار آزاراق آزینلیقلارلا ایلیشکیلندیریلر. قارالار خبرلرده اولوملو یانسیدیلسالار، چوخلوقلا اسپور قهرمانلاری یا دا موزیسین‌دیرلر.

اولوملو **اؤز** سونومو [ارائه] و اولومسوز **اؤته‌کی** سونومو استراتژیسی‌نین بوتونلوگونه گؤره، **بیز**له ایلگیلی اولوملو یا دا نؤتر [خنثی] قونولار ترجیح ائدیلرکن، اولومسوز اولانلار دانیلار یا دا اؤرت‌باس ائدیلر. بئله‌جه، آزینلیقلارا قارشی آییریمچیلیقلا ایلگیلی بیر اولای [اتّفاق] اولابیلر، آنجاق بو اولای اولوملو **اؤز** سونومونا آیقیری [ضد] اولدوغوندان، گنللیکله، صحیفه‌نین یا دا قزئته‌نین داها آز اؤنه چیخان بیر بؤلومونه گؤندریله‌بیلر.

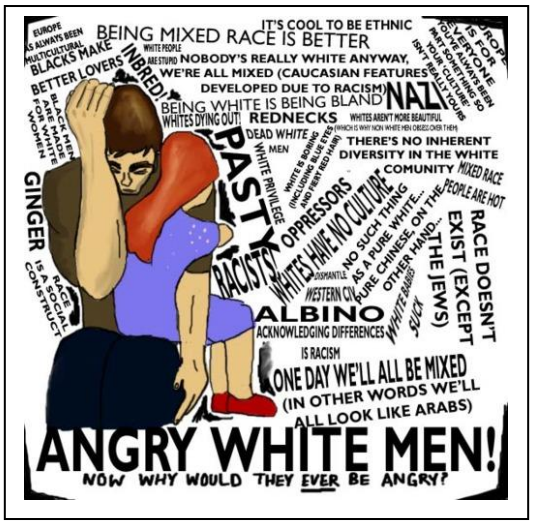

سویچو اولوملو **اؤز** سونومو و اولومسوز **اؤته‌کی** سونومونون سؤیلمسل منطیقی، تکجه قلوبال ایچریک یا دا قونولارین کؤک دوزلَمینی دنتله‌مکله (کونترول ائتمک) قالمایپ، سؤیلمین بواون باشقا دوزلم و بویوتلارینا [ابعاد] دا اوزانار. بئله‌جه، سؤزجوکلشمه [لکسیکالیزاسیون]، یا دا سؤزجوکلرین سئچیمی، تکجه آچیق سویسال یا دا اتنیک حقارت سؤزلری ایله دئییل، **اؤته‌کیلر**ین آدلاندیرما سورونونون اؤزوندن باشلایاجاق اولان، سؤیلمین داها اینجه بیچیملرینده ده، بیرچوخ یولدان یانلی اولماق اگیلیمینده‌دیر. آدلاندیرما ائدیملرینده‌کی دگیشمه‌لره، قارشی دورمالار اولموشدور: اؤرنگین، (باشقا تئریملرله بیرلیکده) "رنگلی،" "نئقرو،" "آفرو آمریکالی،" "آفریقالی آمریکالی" آنلاتیملارینداں "رنگ انسانلاری" آنلاتیمینا دگیشمه‌یه، تاریخین چئشیدلی آشامالارینداً، بعضی آفریقالی آمریکالیلار دا داخیل، چئشیدلی قروپلارجا قارشی چیخیلمیشدیر.

اونلارین [اؤته‌کیلرین] پیس شئیلرینی وورغولاماغین باشقا بیر تانینمیش یولو دا پیس قیلیجیلیغی [عاملیّت] قاباریقلاشدیران، ائتکن تومجه‌لر کیمی، تومجه بیچیم‌لرینی ایشلتمکدیر. او بیری یاندان، بیزیم سویچولوغوموزدان یا دا پولیس اوساندیرماسیندان دانیشیلماسی یا دا یازیلماسی گره‌کیرسه، قرامر بیزه اولوملو **منلیک** ایمگه‌سی [ایماژ] ایله آیقیری بئله ائیلملری یونگوللشدیرمه اولاناغینی، اؤرنگین ائدیلگن

اؤبکلری [ایفاده] (″اونلار پولیس طرفیندن اوساندیریلدیلار،″ یا دا ″اونلار اوساندیریلدیلار″) یا دا بیرباشا ائتکن اؤبک (″پولیس قارا گنجلری اوساندیردی″) یئرینه آدلاندیرمالاری (″اوساندیرما″) ایشلتمکله وئرر.

وورغونون و یونگوللشدیرمه‌نین اوخشار [بنزر] بیچیملرینی گنللیکله، آبارتما [اغراق] و اؤرتمه‌جه [حسن تعبیر] کیمی سؤزبیلیم صنعتلری یؤنلندیرر. بئله‌جه، چوخ آز ساییدا باتی اؤلکه‌سی یا دا قورومو آچیقجا (اؤزا!) سویچولوقلا اوغراشار و ایندیلرده سیاسی سؤیلمده اولدوغو کیمی مئدیادا دا، ″آییریمچیلیق،″ ″یانلیلیق،″ یا دا حتا ″خلق ممنونیتسیزلیگی″ کیمی، یونگوللشدیرمه‌نین بیرچوخ بیچیمی ایشله‌دیلمکده‌دیر. او بیری یاندان، اؤته‌کیلر بگنمه‌دیگیمیز بیر ایش گؤرنده ایسه بونون ترسی باش وئرر. بئله‌جه، اؤرنگین، گؤردوگوموز کیمی، کؤچ چوخلوقلا اوردوسال [عسکری] بیر اگرتیله‌مه [متافور، مجاز] اولان آخینلا بتیمله‌نر [تصویر ائدیلر]. اوخشار بیچیمده، کؤچمنلر یا دا سیغینماچیلارین بؤیوک قروپلاری تکجه چوخ ساییلارلا دئییل، گنللیکله ایچینده بوغولابیله‌جگ‌یمیز قورخودوجو مقداردا سو یا دا قار تعبیری ایله ده بتیمله‌نرلر: دالغالار، سئللر، چیغلار وب. عینیسی سیاست و مئدیادا گئنیشجه ایشله‌دیلن ″سایی اویونو″ دئییلن استراتژی اوچون ده گئچرلی‌دیر؛ بو استراتژی کؤچمنلرین توپلومداکی ساییسینی وورغولاماغی، نه قدر یئنی کؤچمنین گلدیگینی سورکلی وورغولاماقلا گرچکلشدیرر.

سونومون استراتژیلری

سؤیلم تکجه سؤزجوکلر و تومجه‌لردن [جومله] آرتیقدیر. سؤیلم، قونولاری اینجه‌لرکن گؤرموش اولدوغوموز کیمی، گنللیکله چؤزوملەمه‌نین [آنالیز] داها قلوبال دوزلملرینده ده کاراکتریزه ائدیلر. عینی بیچیمده، سؤیلمین بیر حکایه، باسینداکی بیر خبر رپورتاژی، بیر بیلیمسل مقاله یا دا سیرادان گونلوک بیر سؤیلشی‌نین تیپیک قالیپلاری کیمی اوزلاشیساللاشابیله‌جک [قراردادی] داها قلوبال بیچیم، قالیپ و شئمالاری واردیر. بو قالیپلار لاپ گنل و دولاییسی ایله ده نورمالدا فرقلی باغلاملاردا [کونتکست، بافتار] دگیشمز و دولاییسی ایله ده (دئیک) سویچو و سویچو قارشیتی [ضد نژادپرست] سؤیلملرده عینی اولسالار دا – اصلینده، سویچو بیر حکایه یا دا جوک، سویچو قارشیتی بیر حکایه و جوک قدر بیر حکایه یا دا جوک‌دور– بو یاپیلارین [ساختار] دیل قوللانیجیلاری‌نین فرقلی آماچ یا دا گؤروشلری ایله باغلی اولابیله‌جکلری بعضی ایلگینچ یوللار واردیر.

بئله‌جه، یابانجی قونشولاریمیزلا ایلگیلی اولومسوز گونلوک حکایه‌لرده، انسانلارین باریشچیل *یؤنه‌لیم* کاتئقوریسینه ترس *قارماشیقلاشدیرما* کاتئقوریسینی وورغولاماق (″من ائله کوچه‌ده یئرییردیم، سونرا بیردن بیره...″)، آنجاق یابانجیلارین وارلیغی‌نین چؤزولمز بیر سورون اولدوغونون آلتینی جیزماق ایستر کیمی چوخلوقلا *چؤزوم* کاتئقوریسینی آتلاماق اگیلیمینده اولدوقلارینی آنلادیق. گنللیکله، بئله دورومدا داها آز یانلی اولان قونوشارلار، باشدا بللی بیر ″سورون″لا قارشیلاشمیش اولسالار دا (اولوملو) چؤزومون بیر بیچیمینه توخونارلار.

اوخشار بیچیمده، مجلیس دارتیشمالاری، بیلیمسل مقاله‌لر و آرگومانلارین [برهان] چوخ اؤنم داشیدیغی هر هانسی بیر سؤیلمده ده، استدلالین فرقلی یوللارلا **اؤته‌کینه** قارشی یانلی اولماق اگیلیمینده

اولماسینی گؤزله‌یه‌بیلریک. کؤچمنلرین یاسادیشی [غیر قانونی] و گووه‌نیلمز اولدوغونو یا دا سورونلاشدیریلماسی، قیراقچیللاشدیریلماسی، اوزاقلاشدیریلماسی یا دا قووولمالاری گرَکدیگینی "قانیتلاماق" اوچون پولیس یا دا (آغ) اوزمانلار کیمی یئتکیلی قایناقلارا توخونولور. بو حرکت، یاخشیجا تانینان "یئتکه" [اوتوریته] یانیلساماسی [سفسطه] اوچون تیپیکدیر. کؤچ دارتیشمالاری بئله‌نچی یانیلسامالارلا دولوب داشار، اؤرنگین، آبارتما یانیلساماسیندا، کیچیک بیر سیغینماچی قروبونون گلیشی، "کؤچ یاسالاریمیز اسنک [سهل‌انگارانه] اولارسا، بوتون سیغینماچیلار بیزیم اؤلکه‌یه گله‌جکلر." کیمی بیر یورواملا، دیش‌دگر بیچیلیپ [برون‌یابی] اولوسال بیر فلاکت دوزئیینه چیخاردیلابیلر.

سون اولاراق سؤیلم؛ باسیندا [مطبوعاتدا]، تلویزیوندا‌کی بیر فیلمده یا دا اینترنتده اولدوغو کیمی صحیفه دوزنی، یئرلشدیرمه، رسیملر، جدوللر و بنزری گؤرسل بیلگیلرله گؤسترگه‌بیلیمسل [نشانه شناختی] اولاراق ایلیشکیلی اولدوغو آنلامیندا دا سؤزجوکلر و قلوبال یاپیلاردان داها چوخدور. بو سؤزسوز ایله‌تیلر [پیغام] گنل اولوملو **اؤز** سونومو و اولومسوز **اؤته‌کی** سونومو استراتژیسینی اویقولاماغین دا گوجلو یوللاری‌دیر. بئله‌جه، باسیندا *اونلارین* ("سویسال آیاقلانمالار" دئیه تانیملانان شهر قارقاشالاری کیمی) سوچ یا دا شیدّتلری ایله ایلگیلی مقاله‌لر بیرینجی صحیفه‌ده، یوخاریدا، گئنیش ماده‌لرده، بؤیوک باشلیقلارلا، *اونلارین* سالدیرقان اولدوغونو یا دا *بیزیم* (یا دا **بیزیم پولیسیمیزین**) قوربان اولدوغوموزو گؤسترن گؤزه چارپان رسیملرله گؤرسنمه اگیلیمینده‌دیر. او بیری یاندان، بیزیم سویچولوغوموز، یا دا قارالارین "**بیزیم**" پولیسیمیزجه اوساندیریلماسی سئیرک اولاراق گؤزه چارپان بیر یئر توتاجاق و داها چوخ ایچ صحیفه‌لره، آزراق اؤنملی مقاله‌لره گؤندریلمه و باشلیقلاردا وورغولانماما اگیلیمینده اولاجاقدیر.

توپلامدا، سویچو بیر توپلومون ائدیملری کیمی سویچولوق و اؤن‌یارغی‌نین [پیش‌داوری]، سؤیلمله [سؤیلم آراچیلیغی ایله]، بیر چوخ ژانردا و متین و دانیشمانین بوتون دوزلم و بویوتلارندا، گونده‌لیک اولاراق آنلاتیلابیلدیگینی، سرگیله‌نه‌بیلدیگینی و یئنیدن اوره‌تیله‌بیلدیگینی گؤرمکده‌ییک.

آنجاق، بئله بیر سؤیلم، تک باشینا گلمه‌ییپ، قوشوللارینی [شرطلر]، سونوچلارینی و ایله‌تیشیمسل، ائتکیله‌شیمسل و توپلومسال باغلاملارداکی ایشله‌ولرینی [کاربرد] ده گتیرر. مئدیا قوروملارینداً یانلی یا دا باسماقالیپ خبرلر، قزئته‌چی‌لر و باشقا پروفسیونللر طرفیندن اوره‌تیلر. مجلیس دارتیشمالاری سیاستچیلر طرفیندن آپاریلار. درس کیتابلاری، درسلر و بیلیمسل یایینلار اؤیرتمنلر و بیلیم انسانلاری طرفیندن اوره‌تیلر. اونلار بونو فرقلی روللاردا و بیرچوخ فرقلی مسلکی و باشقا قروپلارین اویه‌لری اولاراق و گونده‌لیک سیرادان ایشلرین بیر پارچاسی کیمی یاپارلار. خبرلر یایین یؤنتمنلری و گنللیکله دؤلت قوروملاری، پولیس، اونیورسیته‌لر یا دا محکمه‌لر کیمی چوخونلوق [اکثریت] قوروملاری و هؤرگوتلری‌نین گؤزه‌تیمی آلتیندا ییغیلار. آزینلیق قروپلاری و قایناقلاری سیستماتیک اولاراق دانیلار یا دا اونلارا داها آز باغینتی یا دا اوزمانلیق یوکله‌نیلر. قوزئی آمریکا، آوروپا و آوسترالیاداکی خبر آژانسلاری تمله آغدیرلار. آزینلیق قزئته‌چیلرینه داها آز و داها گوج قوشوللاردا ایش اولاناقلاری وئریلر و هر زامانکی قوندارما ادعالارلا آییریمچیلیغا معروض قالارلار. توپلومون باسقین سؤیلمی، اؤزللیکله ده اتنیک

مسئله‌لر و آزینلیق توپلولوقلاری ایله ایلگیلی، پیس بیلگیلندیریلمیشدیر و دولاییسی ایله ده پیس بیلگیلندیرر. باشقا بیر سؤزله، سویچو توپلوملار و قوروملار سویچو سؤیلملر اوره‌تر، و سویچو سؤیلملر آغ باسقینلیغینی ساوونماق [مدافعه ائتمک] و مشروعلاشدیرماق اوچون ایشله‌دیلن باسماقالییلار، اؤن‌یارغیلار و ایدئولوژیلری یئنیدن اوره‌تر. ایشته بئله‌جه، سیمگه‌سل، سؤیلمسل دؤنگو [چرخه] قاپادیلار و باسقین اولان ائلیت قونوشماسی و متنی سویچولوغون یئنیدن اوره‌تیمینه قاتقیدا بولونار.

یاخشی کی، عینیسی سویچولوق قارشیتی سؤیلم اوچون ده گئچرلی‌دیر. بئله بیر سؤیلم مئدیا، سیاست، اگیتیم، آراشدیرما، محکمه‌لر، قورومسال تجارت و دؤلت بوروکراسیلرینده‌کی سوروملولوق ایی‌ه‌سی [صاحیبی] اؤندرلر طرفیندن ایشله‌دیلرسه، توپلوم چئشیدلی و دولاییسی ایله گرچکدن دموکراتیک اولاجاق دئیه اومابیلریک ■

۱–جی اک:

تئون آ. وان دایک

متین دیل بیلیمی، سؤیلم چؤزوملەمه‌سی و الشدیرل سؤیلم چؤزوملەمه‌سی آلانلاریندا چوخ ساییدا اؤنملی اینجه‌له‌مه‌لری اولان هوللاندالی بیلیم انسانی، ۱۹۸۱–دن باشلایاراق اؤزللیکله سؤیلمسل سویچولوق اوزرینه اوداقلانمیشدیر. یازیلاری‌نین بؤیوک بیر بؤلومونونون پایلاشیلدیغی اؤز وب سایتی (discourses.org) قونویلا ایلگیلی دگرلی بیر بیلگی قایناغی‌دیر. آشاغیداکی یازیسی ۲۰۰۴–ده ائلیس کَشمورون دوزنله‌دیگی *سوی و اتنیک آراشدیرملاری آنسیکلوپدیسی*ندن آلینمیشدیر (ص. ۳۵۱–۳۵۵).

۲–جی اک:

سؤزلوکچه

Nominalization	آدلاندیرما
Distance	آرالیق
Argument	آرگومان
Minority	آزینلیق
Semantics	آنلام بیلیمی
Meaning	آنلام
Discrimination	آییریمچیلیق
Active sentence	ائتکن تومجه
Interaction	ائتکیلشم
Passive sentence	ائدیلگن تومجه
Pragmatics	ائدیم‌بیلیم

Metaphor	اگرَتیله‌مه
Confirm	اونایلاماق
Conventionalization	اوزلاشیساللاشما
Expertise	اوزمانلیق
Implementation	اویقولاما
Phrase	اؤبک
Other	اؤته‌کی
Other-presentation	اؤته‌کی سونومو
In-group	ایچ قروپ
Self-presentation	اؤز سونومو
Presupposition	اؤن‌ساییت، اؤن‌قبول
Prejudice	اؤن‌یارغی
Argumentation	استدلال
Message	ایله‌تی
Communication	ایله‌تیشم
Persuasive	ایناندیرماجی
Domination	باسقی، تحکّم
Dominant	باسقین
Dominance	باسقینلیق
Stereotype	باسماقالیپ
Dominated	باسیلان، باسیلمیش
Relevance	باغینتی
Description	بتیمله‌مه
Style	بیچَم
Social practice	توپلومسال ائدیم
Attitude	توتوم
Intonation	تونلاما
Threat	تهدید
Portrayal	جیزیم
Portray	جیزیملاماق
Multimedia	چوخ اورتاملی
Resolution	چؤزوم
Level	دوزلَم
Extrapolation	دیش‌دگر بیچمه

Grammar	دیل بیلگیسی
Deviant	ساپقین
Problematization	سورونلاشدیرما
Strategies of presentation	سونومون استراتژیلری
Racial harassment	سویچو اوساندیرما
Racist discourse	سویچو سؤیلم
Speech acts	سؤز ائدیملری
Lexicalization	سؤزجوکلشمه
Syntax	سؤز دوزومو
Rhetoric	سؤزبیلیم
Non-verbal	سؤزسوز
Verbal	سؤزلو
Conversation	سؤیلشی
Symbolic	سیمگه‌سل
Out-group	دیش قروپ
Complication	قارماشیقلاشدیرما
Speaker	قونوشار
Institutional	قورومسال
Marginal	قیراقچیل
Marginalization	قیراقچیللاشدیرما
Agency	قیلیجی‌لیق، ائیلملی‌لیک
Assertion	کسینله‌مه
Visual	گؤرسل
Representation	گؤستریم
Reference	گؤندریم
Self-image	منلیک ایمگه‌سی
Emphasis	وورغو
Organizational	هؤرگوتسل
Structure	یاپی
Bias	یانلی، یانلی‌لیق
Fallacy	یانیلساما، سفسطه
Volume	یوکسک‌لیک
Mitigation	یونگوللشدیرمه
Orientation	یؤنه‌لیم
Authority	یئتکه

Authoritative source	یئتکیلی قایناق
Reproduction	یئنیدن اوره‌تیم، یئنیدن اوره‌تیلمه

قایناق:

Racist Discourse. In Ellis Cashmore (Ed.), Routledge Encyclopedia of Race and Ethnic Studies. (pp. 351-355). London: Routledge, 2004.

شبکه باغلانتسی:

http://www.discourses.org/OldArticles/Racist%20discourse.pdf (Erişim: 11.11.15).

http://www.sorgulamazamani.com/fas/makale/twlwm-w-wltwr/302/sww-sulm/#.Vl3c6HbhDIU

وارلیق
VARLIQ
Türk Dili, Edebiyatı ve Kültürü Dergisi
Yeni Dönem. İl: 1, Sayı: 2 (Güz 2015), ss. 69-79
Telif Haqqı©Varlıq Dergisi

اصول‌الفقه بیلیمی‌نین تاریخی، اؤنمی و قونومو

• **سید حیدر بیات**[1]

ÖZET: Heyder BAYAT, "*Usulu'l-Fiqh* Biliminin Tarixi, Önemi ve Qonumu", *Varlıq: Üç Aylıq Türk Dili, Edebiyatı ve Kültürü Dergisi*, İkinci Dönem, Sayı: 2 (Güz 2015/1394), ss. 69-79

Bu meqale qısaca İslam dünyasında *Usul-i Fiqh* adlanan bilime işare edib, onun Türkoloji ile olabilecek bağları haqqında behs edir. *Usul-i Fiqh* son üç esrde Şi'e hövzelerinde daha çox gelişmiş ve bütün İslamî bilimleri kölgesi altına alabilmişdir. *Usul-i Fiqh*'in önemi, onun İslam'ın başqa elmlerinden aldığı qonular muxtelif qaynaqlara esaslanaraq açıqlanmışdır. Usulî- Exbarî savaşları ve onun Şi'e dünyasının alınyazısındakı etkisi, yazının neçe paraqrafını özüne ixtisas vermişdir. Meqalede ayrıca Türkolojiyle İslamî bilimler arasındaki bağın tarixine de işare olub, Kaşqarlı Mahmud'un Ebu İbrahim Farabî'nin *Divanü'l-Edeb* kitabından aldığı etkiler vurğulanmışdır.
Açar Sözler: Usul-i Fiqh, İslamî Bilimler, Türkoloji, Kaşqarlı Mahmud, Ebu İbrahim Farabî.

چکیده: حیدر بیات "تاریخ، اهمیت و موقعیت علم *اصوال‌الفقه*"، *وارلیق: فصلنامه زبان، ادبیات و فرهنگ ترکی*، دوره دوم، شماره ۲ (پاییز ۲۰۱۵/۱۳۹۴)، صص.۷۹-۶۹

این مقاله با اشاره مختصر به علمی که در جهان اسلام به *اصول* فقه معروف است، به بررسی ارتباطی که این علم با ترکولوژی می‌تواند داشته باشد، می‌پردازد. *اصول فقه* در سه قرن اخیر بیشتر در حوزه‌های شیعی گسترش یافته و تمامی علوم اسلامی را تحت‌الشعاع خود قرار داده است. اهمیت *اصول فقه* و موضوعاتی که از دیگر علوم اسلامی اخذ کرده نیز با استناد به منابع مختلف شرح داده است. جدال میان اصولی- اخباری و تأثیر آن بر سرنوشت جهان شیعه، چند پاراگراف از این نوشتار را به خود اختصاص داده است. در این مقاله همچنین با اشاره به تاریخ ارتباط میان ترکولوژی و علوم اسلامی، تأثیرپذیری محمود کاشغری از کتاب *دیوان‌الادب* ابو ابراهیم فارابی نیز مورد تأکید قرار گرفته است.

کلیدواژه‌ها: اصول فقه، علوم اسلامی، ترکولوژی، محمود کاشغری، ابو ابراهیم فارابی.

[1] آراشدیرماجی، یازار- شاعیر (heydarbayat@gmail.com).

ABSTRACT: Heidar BAYAT, "History, Significance and the Place of the Usul al-fiqh". *Varlıq: Quarterly Journal of Turkish Language, Literature and Culture,* Second period, Issue 2 Autumn 2015/1394, pp.69-79

This study, following a short discussion on a body of knowledge known as *Usul al-fiqh* (Roots of law) in the Islamic World, investigates the possible relation of the this science with Turkology. Throughout the last three centuries, *Usul al-fiqh* has mostly been developed in Shi'a seminaries and influenced other Islamic sciences. Here, the significance of the *Usul al-fiqh* and subjects it has obtained from other Islamic sciences are dealt with by giving references to various resources. The controversy between Usuli an Akhbari and its impact on the fate of Shi'a world comprises several paragraphs in this paper. In this study, the influence of Abu İbrahim Farabi's book *Divan al-adab* on Muhmud al-Kashghari is also emphasized by giving due attention to the relationship of Turkology and Islamic sciences.

Keywords: Usul al-fiqh, Islamic sciences, Turkology, Mahmud al-Kashghari, Abu İbrahim Farabi

اصول‌الفقه اسلام علملری ایچینده، اؤزللیکله ده شیعه بیلیم اوجاقلاریندا ان اؤنملی بیلیملردن بیری ساییلماقدادیر. بو یازی *اصول فقهی* نئچه آچیدان اینجه‌له‌مگی اؤزونه آماج بیلیر:

۱. *اصول فقه*ین تانیمی و تاریخی
۲. بو بیلیمین تورکولوژی، اؤزللیکله ده آذربایجان تورکولوژیسی ایله اولان و یا اولابیله‌جک ایلگیلری
۳. بو بیلیمین شیعه تاریخینده نه‌دن بو قدر اؤنملی اولدوغو
۴. *اصول فقه*ین ایچریگینه قیسا بیر باخیش

۱. *اصول فقه*ین تانیمی و تاریخی

اصول فقه تورکجه‌یه «فقهین اصولو» اولاراق ترجمه اولوبدور. بو بیلیم چئشیدلی عالیملر طرفیندن مختلف تانیملارلا تانیملانیبدیر. آیت‌الله خوئی *اصول فقهی* بئله تانیملاییر: *اصول فقه* باغیمسیزجا شرعی - الهی احکامین کلی‌سینی اونا بیر صغری یوخسا کبری اکله‌مک گرکمه‌دن استنباط ائدن قایدالاردیر (المحاضرات، ج ۱، ص ۸).

اصول فقه بیلیمی‌نین کؤکلری پیغمبردن سونرا صحابه زامانینا عاییددیر. هم شیعه، هم ده سنّی قایناقلاردا امام علی‌نین بیر سیرا شرعی حؤکملرین کؤکلری اوزرینده دانیشدیغینی گؤرورو‌ک. آنجاق شیعه و سنّی‌لرین هر ایکیسی ده بو بیلیمین بیرینجی دؤنه امام شافعی طرفیندن تدوین اولدوغو حاقدا سؤز بیردیلر.

شیعه آلانیندا بیرینجی دؤنه شیخ مفید (د. ۴۱۳ق/ ۱۰۲۲م) بو قونودا مستقل بیر کیتابچا یازیبدیر. سونرا اونون شاگیردی سید مرتضی علم‌الهدی (د. ۴۳۶ق/۱۰۴۴م) بو قونودا قاپساملی بیر اثر اورتایا قویوبدور. آنجاق بو مذهبده *اصول فقه*ین بؤیوک اثرلری چوخ سونرالار یعنی تخمیناً نادر شاه افشار زامانیندا گرچکلشن اصولی - اخباری ساواشلاریندان سونرا اورتایا چیخیب و ایندی ده داوام ائتمکده‌دیر.

سون بؤیوک اصولی‌لر آراسیندا آیت‌الله خوئی و اونون اؤیرنجیسی رحمتلی آیت‌الله شهید سید محمد باقر صدرین آدینی چکمک اولار.

اصول فقه، فقهی حؤکملرین کؤکلری و دلیللریندن بحث ائدیر. بو دلیللر و کؤکلر شیعه و سنّی ایچینده اوست اوسته اورتاقدیر. یالنیز دؤردونجو دلیل بیر آز فرقلی‌دیر. ۴ دلیل بونلاردیر:

بیر: کیتاب (قرآن)
ایکی: سنّت. سنّت پیغمبردن و ایمام‌لاردان (سنّی‌لرده صحابه‌لردن) بیزه چاتان روایتلر و داورانیشلاردیر. بو داورانیشلارا *سیره* دئییلیر.
اوچ: اجماع
دؤرد: شیعه‌لرده عقل، سنّی‌لرده ایسه قیاس

اصلینده اجماع مستقل دلیل دئییل، بلکه ده سنّت‌دن کاشف اولاراق بیر دلیلدیر. یعنی عالیملرین اجماعلاری بیر فتوانین سنت‌ده و معصوملارین سؤزونده کؤکونون اولدوغونو گؤستریر. او اوزدن ده منجه، ان آزی شیعه *اصول فقه* ینده اجماعنی اؤزل بیر سیرادا یئر وئرمک دوغرو اولمایابیلر.

گؤروندویو کیمی فقهین بیرینجی تمللری کتاب و سنّته دایالی‌دیر. کتاب و سنّت ایسه سؤزدن باشقا بیر شئی دئییل. بو ندنله کیتاب و سنّتی دوشونمک اوچون سؤز قورالارینی اینجه‌له‌ییب، بیر سؤزون معناسی‌نین نه اولدوغونو، نه اولابیله‌جگینی آیدینجا باشا دوشمک گرکیر. بو باشا دوشمکده ایسه سؤز، دیل و کلام اوزرینده اولان علملرین هامیسینا احتیاجیمیز واردیر. بونا گؤره ده، *اصول فقه*ین بیر بؤیوک حجمینی الفاظ بحثی اولوشدورور. *اصول فقه*ده گئدن یوغون الفاظ آراشدیریلمالاری سبب اولوب کی، بیر سیرا آراشدیرماجیلار *اصول فقه*ین الفاظ بؤلومو ایله یئنی دیلچی‌لیک و یئنی دیل بیلیملری آراسیندا تطبیقی ایشلرله اوغراشسینلار.

۲. *اصول فقه*ین تورکولوژی، اؤزلللیکله ده آذربایجان تورکولوژیسی ایله اولان و یا اولابیله‌جک ایلگیلری

*اصول فقه*ین تورکولوژی ایله ایلگیلری نه اولا بیلر؟ اؤنجه‌دن وورغولادیغیمیز کیمی *اصول فقه*ده بیر چوخ دیل بحثلری اورتایا قویولوبدور. بو بحثلری اورتایا قویان و اونلارین اوزرینده چالیشان بیر چوخ عالیملر ده آذربایجان تورکلری اولوبلار. آیریجا دینی اوجاقلارین یارانماسیندا، اونلارین خرجینی اؤده‌مکده و گوونلیگینی ساغلاماقدا دا صفوی، افشار، قاجار شاهلاری و آذربایجان تاجیرلری و اولوسونون بؤیوک و اساسلی روللاری اولوبدور.

تورکولوژی هر بیر بیلیم دالی کیمی اؤز بیلیمسل و تئوریک کؤکلری‌نین چئشیدلی پارچالارینی، چئشیدلی دالاردان (قوللاردان) آلماقدادیر. بو دالارین بیر سیراسی باتی، بیر سیراسی ایسه دوغویا عاید اولابیلر. بو آرادا منجه *اصول فقه*ده اولان بیر سیرا قونولار دا تورکولوژی‌یه دستک اولابیله‌جک

پوتانسیلده‌دیر. آنجاق بو بیلیم، یعنی *اصول فقه*ده تورک عالیملری‌نین یوغون قاتقیلاری اولدوغو اوچون، بو بیلیمی اؤز یئرل بیلیملریمیزدن بیری کیمی تانیملاماغی دا دوشونه‌بیلریک.

او اوزدن ده بو قلم *وارلیق*ین گلن ساییلاریندا *اصول فقه*ین الفاظ بؤلومو اوزرینده داها گئنیش آراشدیرمالار آپاریب، اؤزللیکله آذربایجان عالیملری‌نین گؤروشلرینی اورتایا قویماق نیتینده‌دیر.

۳. بو بیلیمین شیعه تاریخینده نه‌دن بو قدر اؤنملی اولدوغو

هجری قمری ۱۲-جی و ۱۳-جو یوز ایللرده شیعه دونیاسیندا بؤیوک بیر اخباری و اصولی ساواشی باشلانیر. اخباری‌لرجه، بیز قرآن‌دا گلن آیتلر و پیغمبر و ایمامللاردان گلن هر بیر حدیثی اوخویوب اونون اوزریندن تانری‌نین حؤکملرینی بیله‌بیلریک. اما اصولی‌لرجه، حدیثین محتواسینی باشا دوشمک بسیط و ساده بیر ایش دئییل. چونکی بیرینجی اولاراق چوخ حدیثلرین سندی شبهه‌لی‌دیر، آیریجا حدیثلرین بعضیسی تقیه مقامیندا سؤیله‌نیلیبدیر. هر حدیث تک باشینا یورواملانمامالی، بلکه ده باشقا حدیثلرین یانیندا آنلامینی بولور. بعضی حدیثلر او بیری حدیثلرین حؤکمونو قیسیتلاییب، تخصیص ووروب، بعضیلری ایسه او بیری حدیثی آچیقلاییر و...

بو اوزدن ده حدیثی اوخویوب اونون اوزریندن تانری‌نین بنده‌لریندن نه ایسته‌دیگینی باشا دوشمک، آنجاق بو قونودا ایللر بویو امک صرف ائدیب، یئته‌نکلری و بیلیملری ثبوتا چاتمیش عالیملره اؤزلدیر.

اخباری و اصولی ساواشلاری *اصول فقه*ین شیعه آلانیندا سون درجه گلیشمه‌سینه و یوغونلاشماسینا سبب اولدو[۲].

بو ساواشلار اصلینده ایکی شئیله سونوجلاندی. بیرینجیسی، شیعه‌ده مجتهدلرین گوجلنمه‌سی و بوتون فتوا آلانینی بیر سیرا اؤزل اوزمانلارا تاپشیریب و بو ندنله دینی گوج و مشروعیتی اونلارین الینه تاپشیرماسی ایدی. حتی بعضیلرینه گؤره تانباکی (تنباکو) نهضتی و ایران‌ین ۱۳۵۷ (۱۹۷۹ م) دئوریمی همن اصولی‌لرین گوج مسندینه اوتورماسیندان قایناقلانیر. ایکینجی سونوج ایسه بو بیلیمین داها گلیشمه‌سی و حتی بعضاً فقه‌ین اؤزونو حاشیه‌یه آپاریب، تک باشینا میدان اوخوماسی. اؤرنگین آقا ضیاء عراقی کیمی بعضی عالیملر فتوا و فقه مسندینه یاخینلاشماییب و جامع‌الشرائط فقیه اولدوقلاری حالدا فقهی مسئله‌لرله اوغراشمادان، فقهی سورولاری و استفتالاری باشقا مجتهدلره یؤنلدرکن، اؤزلری محض *اصول فقهه* واخت آییریبلار. بو اوزدن ده شیعه حوزه‌سینده فقیه و اصولی تئرمینلری بیر عالیمده ییغشیب یا ییغیشمایابیلر. مثلاً قوم حوزه‌سینده معاصیر عالیملردن آیت‌الله شیخ جواد تبریزی بیر فقیه و آیت‌الله وحید خراسانی داها چوخ بیر اصولی کیمی تانینیرلار، آنجاق بو آرادا هم فقه، هم ده اصول‌دا آدی زیروه‌ده گئدن، آیت‌الله خوئی کیمی عالیملرین ده آدینا راستلاماق مومکوندور.

---

[۲] معاصر مرجع آیت‌الله بروجردی‌دن بئله بیر سؤز نقل اولوبدور: *اصول فقه* چوخ شیشیبدیر (فارسجاسی متورم شده) اونو بیر آز احنازلادیب، آریقلاتمالی‌ییق. آیت‌الله غلامحسین مجتهد تبریزی ده بو دوشونجه‌ده اولاراق «اصول المهذبه» کیتابینی قلمه آلیر و اورادا باشاردیغی قدر بو بیلیمی ییغجاملاشدیرماغا چالیشیر.

سون عصرلرده *اصول فقه*ین نه قدر اتوریته قازاندیغی حاقدا آیت‌الله غلامحسین تبریزی‌نین «اصول المهذبه» کیتابیندا یازیسینی اختصارجا بورادا نقل ائتمک یئرینه دوشر:

> اوستادیمیز شیخ‌الشریعه اصبهانی دئییر: اسلام دونیاسیندا اؤنجه نحو بیلیمینه داها چوخ دگر وئریلدی و بو دا سیبویه کیمی هوندور نحوچیلرین ظهورونا سبب اولدو. سونرا معانی و بیان بیلیمی اؤنمسندی و بو قونودا گئنیش کیتابلار یازیلدی. سونرا فلسفه، حکمت و ریاضیات اونون یئرینی آلدی. آنجاق وحید بهبهانی‌دن سونرا اصول فقه سیادت و سرورلیگه چاتدی. اصول فقه، فقهین گیریشی و مقدمه‌سی اولارکن فقهین اؤزوندن بئله یوخاریبا کئچدی. بو علمین تفرعاتی چوخالیب و مبحثلری‌نین اوزرینده دارتیشمالارا اوزون زامان واخت آیریلدی. بئله‌لیکله بیر نفر مثلاً ایگیرمی ایل چابا خرجله‌مدن بو علمده مجتهد سایبلابیلمیردی. بو دا باشقا علملرین کؤلگه آلتینا آلینماسی دئمک ایدی. (اصول المهذبه، صص ۳و ۴.)

۴. *اصول فقه*ین ایچریگینه قیساجا بیر باخیش

دئدیگیمیز کیمی *اصول فقه*ین باشلیقلاری دؤرد اصلدن عبارتدیر. آنجاق بو دؤرد اصل اوزرینده بحث ائدرکن مختلیف عالیملر، لازیمی اولان مقدمه‌لر و ایلگیلی قونولاری اورتایا قویارکن، بیر چوخ علملردن یاردیم آلاراق چئشیدلی باشلیقلاری و قونولاری اورتایا قویوبلار. بو قونولارین عموماً قایناقلاری *اصول فقه*ین دیشیندا یئرلشن بیلیملرده‌دیر. آیت‌الله علامه شعرانی بو قایناقلاری بئله سیرالاییبدیر:

۱. کلامی و منطقی قایناقلار
۲. دیل ایله باغلی قایناقلار
۳. احکامی قایناقلار

بو اوچ قایناقلا بعضی اوخوجولاریمیز تانیش اولمامیش اولابیلرلر. او اوزدن ده هر بیری حاقدا بیر آز دایانماق یئرسیز سایبلماز:

۱. کلام و منطق

الف. کلام: کلام عربجه‌ده سؤز آنلامینا گلیر. اما تئرمین اولاراق دینی اینانملار حاقدا دارتیشان علمه «کلام» علمی دئییلیر. بو بیلیمه نییه اینانملار، عقیده‌لر بیلیمی دئییل، کلام بیلیمی دئییلمه‌سی‌نین ده تاریخی ندنلری واردیر. بو ندنلردن بیری، اسلام دونیاسیندا بیرینجی دؤنه بؤیوک دارتیشمایا یول آچان مسئله قرآن کریم‌ین قدیم و ازلی یوخسا سونرادان وار اولان و حادیث اولدوغو بحثی اولوبدور. تانری‌نین کلامی قدیم می، حادیث می دئدیکده بو بیلیمین ده آدی کلام اولاراق قالیبدیر. آنجاق ساده‌جه بو ندن دئییل، آراشدیرماجیلار باشقا ندنلر ده (حدودن ۸ ندن) اورتایا قویوبلار.

اصلینده معتزله ایله اشاعره‌نین کلام و سؤز حاقدا بحثلری چوخ ماراقلی دارتیشمالاردیر. اشاعره‌نین زعمینجه بیزیم ایکی سؤزوموز وار: *کلام نفسی* و *کلام لفظی*. اونلارین باخیشیندا انسانین ایچینده سؤزلر وار، بو سؤزلر لفظه گلن سؤزلرله فرقلی‌دیر. تانری دا قرآن کریمی لفظ صورتینده بیزه گؤندرمه‌دن بو

سؤزلری ازلدن اؤز ایچینده ساخلامیشدی و بو سؤزلر ازلدن واریمیش. آنجاق معتزلی‌لر بونو قبول ائتمه‌یه‌رک ایچریده اولان سؤزلری همن بیلیم و علم اولاراق تانیملاییر و کلام نفسینی قبول ائتمیرلر (دراسات فی علم‌الاصول ص ۳۳-۴۸). کلام نفسی‌نین بوگونون دئییشله دئسک انسانین بئینینده اولان دیل سیستمینه داها چوخ اوخشارلیغی واردیر.

کلام بیلیمی قدیم بؤلمه‌لرده ایکی بؤیوک معتزلی و اشعری بؤلوملرینه بؤلونور. شیعه‌لر عموماً معتزلی‌دیرلر. آنجاق ظاهرا معتزله اولماقلاری‌نین ندنی آرتیق دیش عامیللره باغلانیر و شیعه مذهبی‌نین ایچیندن قایناقلانان ندنلره دایالی اولمایابیلر. آیت‌الله السید کمال‌الحیدری بیر چیخیشیندا، معتزلی بیر عالیمین گلیب شیعه اولوب، سونرا ایسه بوتون معتزلی گؤروشلرینی شیعه اینامللری نامینه اورتایا قویدوغو، شیعه‌نین اعتزالی باخیشلاریندا بؤیوک رول اوینایب دئیه اینانیر.

بو مسئله‌نین تاریخی ندنلری نه اولور اولسون، ایندی بوگون شیعه دونیاسی معتزلیلره یاخین سایییلیر. *اصول فقه*ده ده گلن کلامی بحثلرده معتزله کلامینا یاخین اولاجاقدیر.

ب: منطق: منطق اصلینده یونان کؤکنلی بیر بیلیمدیر. آنجاق عباسی‌لر دؤنمی عربجه‌یه ترجمه اولارکن، اسلام دونیاسیندا داها دا گلیشیر و اونا یئنی بؤلوملر آرتیریلیر. فارابی و ابن سینا کیمی فیلسوفلارین بو آلاندا بؤیوک قاتقیلاری اولور. آنجاق ندنسه سونرالار اهل سنت دونیاسیندا منطق‌ین بیر چوخ بؤلوملری یاساقلانیر، اما شیعه حوزه‌لرینده بو بیلیم داها دا گلیشمه‌یه داوام ائدیر. تورک و آذربایجان عالیملری‌نین بو بیلیمین گلیشمه‌سینده و چیچکلنمه‌سینده بؤیوک روللاری اولموشدور. آذربایجان منطق بیلیمچیلری آراسیندا بهمنیار، اثیرالدین ابهری و کاتبی قزوینی‌دن آد چکمک اولار. علامه شعرانی‌نین منطق و کلام بیلیمیندن *اصول فقهه* گلن قونولاری بئله سیرالاییر:

> العلم، الظن، الوهم، الشک، القطع، العلم العادی، الظن الاطمئنانی، العلم العادی لایجتمع مع تجویز النقیض، التعقیب البحث فی ظن الاطمئنانی، فی ان الاخبار لیست بحیث یکون احتمال الکذب فیها ضعیفا جدا فلابد للفقیه من اثبات حجیتها الدلیل و النظر و الاماره، الکلام و والخطاب و الحکم، الحکم الشرعی (۱۳ قونو)

۲. اللغه (دیل)

کلاسیک عربجه‌ده اللغه یا علوم‌اللغه سککیز و یا اون ایکی دالا بؤلونوردو. بو اون ایکی علم بونلاردان عبارت ایدی:

۱) نحو ۲) صرف ۳) عروض ۴) قافیه ۵) لغت ۶) قرض ۷) انشاء، خط ۸) بیان ۹) معانی ۱۰). محاضرات ۱۱) اشتقاق ۱۲) بدیع

بو اون ایکی علمدن سککیزی اصل و دؤردو (قرض‌الشعراء، خط، انشاء و محاضرات) فرع سایییلیرمیش (القواعدالاسلامیه للغه‌العربیه، ص ۳).

شبهه‌سیز بیر تورکولوق تورک کلاسیکلرینی آراشدیراندا مطلق بو بیلیملردن واز کئچه‌بیله‌جک دورومدا دئییل. مثلاً فضولی‌نین بیر چوخ شعرلرینی اوخویاندا بیز مطلق کلاسیک علوم‌اللغه قونوسوندا بیر شئیلر بیلمه‌میز گرکیر. علم‌الخط بیلمه‌دن بو شعرین آنلامی یئترینجه آچیلماز:

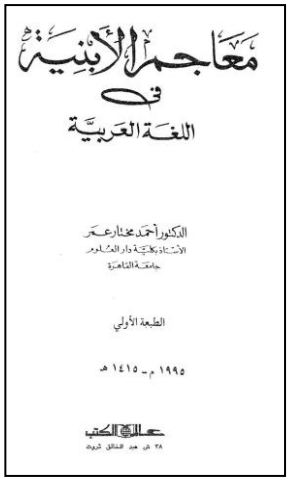

قلم اولسون الی اول کاتب بد تحریرین
کی فساد رقمی سورومۇزو شور ائیلر
گاه بیر حرف سقوطییله قیلیر نادری نار
گاه بیر نقطه قصورییله گؤزو کور ائیلر

بونودا بیلیریک کی، علامه محمود کاشغری *دیوان لغات‌الترک* و *جواهرالنحوین* قلمه آلینماسیندا عربجه‌ده اولان متودولوژیدن فایدالانیبدیر و بلکه ده بیرینجی دؤنه اولاراق تورکولوژی، اسلامی بیلیملرله سانجاقلاناراق بو ساحه‌ده اولوملو بیر آددیم آتیلیبدیر. اسلام دویناسیندا متودولوژی یارادان بیر چوخ تورکلر ده اولوبلار. او جمله‌دن کاشغرلی‌نین کیتابیندا قوللانیلان متودولوژی، فارابی‌نین *دیوان‌الادب*ده بیرینجی دؤنه اولاراق قوللاندیغی متودولوژی‌دیر (معاجم‌الابنیه، ص ۲۰۱-۲۰۶). *دیوان‌الادب*ین سؤزلوک یازماق آلانیندا قویدوغو بینؤوره‌لر (تمللر) او زامان چوخ یایغین اولوبدور. دوکتور مختار عمرین ادعاسینجا زمخشری اونلو اثری سایبلان *مقدمه‌الادب* اثرینده، نشوان بن سعید شمس‌العلوم اثرینده و بیر چوخلاری بو اثردن ائتکیلنیبلر. فارابی‌نین باجیسی اوغلو سایبلان و دونیا و تاریخ بویونجا مشهور تورک سؤزلوکچو، الجوهری *صحاح‌اللغه* کیتابیندا همن متودولوژیدن بللی اؤلچوده قوللانمیشدیر. دکتر مختار عمرین زعمینجه جوهری‌نین *صحاح‌اللغه* کیتابی حاق ائتدیگیندن داها چوخ تانینیبدیر. چونکی اصلینده گرچک چابالار جوهری‌نین دئییل، فارابی‌نین‌دیر. و جوهری فارابی‌دن آد چکمه‌دن، حتی اونا اشاره ائتمه‌دن اونون میراثینی یییه‌لنیبدیر (عینی، ص ۱۴۹).

دیرناق آراسی کاشغرلی‌نین باشقا اثری *جواهرالنحو* حاقدا بیر قونویا توخونماق بورادا یئرسیز اولماز. اصلینده اوزون ایللردن بری بو مسئله‌نی *وارلیق* درگیسینده اورتایا قویماق آرزیسیندایدیم: اؤنجه‌دن اشاره ائتدیگیمیز کیمی *دیوان لغات‌الترک* کیتابی‌نین متودولوژی اولاراق *دیوان‌الادب*دن ائتکیلندیگینی عرب عالیم مختار عمر *معاجم‌الابنیه* کیتابیندا اورتایا قویوب و بیر سیرا فاکتلارلا اثباتلاییبدیر. بلکه ده کاشغرلی او متودولوژینی قوللاندیغی اوچون کیتابی‌نین آدینی او کیتابین آدینا بنزه‌ده‌رک *دیوان لغات‌الترک* آدلاندیریب. بو قرینه‌یه باخاراق اولابیلر کاشغرلی، بیزیم الیمیزه چاتمایان *جواهرالنحو* اثرینده ابوعلی الفارسی‌نین *جواهرالنحو* کیتابیندا‌کی متودولوژی و شیوه‌سیندن فایدالانمیش اولسون و کیتابی‌نین آدینی *جواهر* سئچه‌رک ابو علی‌نین کیتابینی بیزه خاطیرلاتماق ایسته‌سین.

آدینی چکدیگیمیز فارابی، مشهور فیلسوف ابونصر فارابی‌دن فرقلی بیر شخصیتدیر. بو عالیمین آدی ابو ابراهیم اسحاق بن ابراهیم فارابی‌دیر. دوغوم تاریخی بللی دئییل، آنجاق اوچونجو هجری یوز ایلین سونو و دؤردونجو یوز ایلین باشلاریندا دونیایا گلمه‌سی محتملدیر. اؤلوم تاریخی حاقدادا چئشیدلی روایتلر واردیر، آنجاق مشهور روایت ۳۵۰ هـ‌ق‌دیر. اتک یازیدا یئری اولان بو پاراقرافی، فارابی‌نین عرب و تورک سؤزلوکچولوک و دیلچی‌لیک تاریخینده داشیدیغی اؤنم اوچون متین‌ده ساخلادیم. اومارام بیر گون اورتا آسیا، آذربایجان، ایران و تورکیه‌ده بو دگرلی عالیم آدینا بؤیوک کونفرەلر و سمپوزیوملار کئچیریلسین.

دیوان الأدب	دیوان لغات الترك
٣ـ قال الفارابي: رتبت كل كلمة فجعلتها أولى بموضعها مما يقدمها أو يعقبها ليجدها المرتاد لها في بقعة بعينها رابضة من غير نص مطية أو إدآب نفس.	٣ ـ وقال الكاشغري: أنخت كل كلمة في محلها وأنهضتها من عدوائها ليصادفها في مبركها طالبها ويرصدها في مسلكها راغبها.
٤ ـ قال الفارابي: جعلته ستة كتب.	٤ ـ وقال الكاشغري: حصرت هذه اللغة بأسرها في ثمانية كتب.
٥ ـ قال الفارابي: جعلت كل كتاب من هذه الكتب شطرين أسماء وأفعالا وقدمت الأسماء في أمثلتها وأبوابها على الأفعال ثم تلوتها بالأفعال سوية على مراتبها ومدارجها مقدما الأحق فالأحق منها.	٥ ـ وقال الكاشغري: جعلت كل كتاب من هذه الكتب شريحين، أسماء وأفعالا وقدمت الأسماء على الأفعال ثم قفوتها بالأفعال سوية على مراتبها الأولى فالأولى.
٦ ـ نبتدىء بالأسماء التي في أواخرها الباء ثم نتجاوزها إلى مابعدها حتى نأتي على حروف المعجمة.	٦ ـ وضعته مرتبا على حروف المعجم.
٧ ـ لم نذهب في ذلك مذهب الخليل بن أحمد ولم نرتب ترتيبه ميلا إلى الأشهر لقرب متناوله وسهولة مأخذه على الخاصة والعامة.	٧ ـ ولقد تخالج في صدري أن أبني الكتاب كما بنى الخليل كتاب العين وأذكر المستعمل والمهمل، فكانت تلك الطريقة أوعب.. إلا أن هذا البناء أصوب لما أن مأخذه أقرب.. فعملت إلى هذا الترتيب طلبا للتخفيف وتقصيرا للتأليف.
٨ ـ نص الفارابي على أنه ذكر في كتابه ماورد في قرآن أو سنة أو حديث أو شعر أو رجز أو حكمة أو سجع أو مثل أو نادرة.	٨ ـ نص الكاشغري على أنه وشح كتابه بحكمة أو سجع أو مثل أو شعر أو رجز أو نثر.
٢٠٢	

مختار عمرین *معاجم‌الادبیه فی‌اللغه‌العربیه* آدلی اثریندن بیر اؤرنک

×

*اصول فقه*ده دیل ایله ایلگیلی بؤلومه الفاظ بحثی دئییلیر و تقریباً *اصول فقه*ین یاریسینی احتوا ائتمکده‌دیر. *اصول فقه*ین الفاظ بحثی دین اوجاقلاری‌نین دیشیندا یاشایان عالیملری بئله ماراقلاندیریبدیر. اؤرنگین دونیادا تانینمیش و غربین بیر چوخ فلسفه قورومالاریندا اویه اولان ژاپونلو عالیم و فلسفه‌چی توشیهیکو ایزوتسو، ابوالقاسم گرجی‌نین یانیندا اصولون الفاظ بؤلومونو اوخویوبدور.

دئمک صفوی دؤنمی‌نین باشلانیشیندان اعتباراً اسلامدا دیل بیلیملرینده داها یئنی و اؤنملی کیتاب یازیلمادی. بلاغتده یازیلان سعدالدین تفتازانی‌نین *المختصر و المطول* کیتابلاری و نحوده مولانا عبدالرحمن جامی‌نین *الفوائد الضیائیه‌سی* صفوی‌لره یاخین بیر زاماندا قلمه آلینیبدیر. ماراقلی اولان هر ایکی عالیمین آدی شاه اسماعیل طرفیندن غضبه اوغرایان بیر آد اولدوقلارینا تاریخی قایناقلاردا اشاره اولوبدور[٣]. اصلینده اسلام دونیاسی‌نین بیلیم اورگی ساییلان هرات، صفوی‌لردن سونرا بیر داها چیرپینمادی؛ و ادبیات، بیلیم و تاریخه بیر چوخ شئیلر سوٌنا بیله‌جک هرات مکتبی‌نین چیراغی ابدی اولاراق سؤندو.

[٣] بعضی تاریخی روایتلره گؤره تفتازانی‌نین فقیه نوه‌سی شاه اسماعیل‌ین امری ایله اؤلدورولور و ملا جامی‌نین آدی ایسه جامی دئییل، خامی کیمی قید اولسون دئیه بویوروق گلیر!

شیعه حوزه‌لرینده اوخونان صرف، نحو، بلاغت کیتابلاری هامیسی صفویلردن اؤنجه‌یه عاید ایدی.[۴] بئله‌لیکله یئنی بیر کیتاب یازیلماییرسا او زامان یئنی دارتیشمالار دا بو ساحه‌لرده اورتایا چیخمایاجاقدیر. آنجاق بئله اولمایيب، بو بحثلرین بیر چوخو *اصول فقه* عالیملری طرفیندن بحث اولونوبدور. آیت‌الله سید محمد باقر الحکیم بو مسئله‌یه دقت ائدرک، *من تجارب الاصولیین فی مجالات اللغویه* (دیل آلانلاریندان اصولی‌لرین تجروبه‌لری) آدلی بیر کیتاب یازیبدیر. بو کیتاب من بیلن ایندییه کیمی ایشیق اوزو گؤرمه‌ییبدیر.

علامه شعرانی *اصول فقه*ین دیل بیلیملری ایله باغلی بیر سیرا قونولارینی بئله قلمه آلیر. آنجاق او عالیم اؤزو ده وورغولادیغی کیمی بو بحثلر بوندان داها گئنیشدیر.

> اللغه، الوضع، الوضع الشخصی و النوعی، الاشیاء المنسوبه الی الوضع، المرکب موضوع، فی انه لایجب ان یکون لکل معنی لفظ، اللفظ الموضوع للدلالۀ علی الصورۀ الذهنیه، فی ان الدلاله تابعۀ للاراده، فی الطریق الی معرفۀ الوضع، فی حجیت القول اللغوی و عدمها، الاسم و الفعل و الحرف، نسبۀ الفعل الی الزمان، نسبۀ الفعل الی الله و المجردات، فی تغیر المعانی بتغایر الاعتبارات، فی الکلی و الجزئی، تقسیم المفرده باعتبار وحدته و وحدت المعنی و تعددهما، فی اسماء الاشاره و المضرات و امثالها، المرکب اما خبر او انشاء، معنی الدلالۀ الامر علی الحال، فی المشترک، مسئلۀ مهمۀ، فی استعمال اللفظ المشترک فی اکثر من معنی، فی ان استعمال المشترک فی معانیه مسئلۀ لغویۀ لا عقلیۀ، فی ان استعمال المشترک فی معنییه حقیقۀ، فی اشتراط امکان الجمع فی استمعال المشترک، استعمال اللفظ فی معناه الحقیقی و المجازی، حمل المشترک علی ارادۀ جمعی المعانی، فی الحقیقۀ و المجاز، الحقیقۀ اللغویه، الحقیقۀ العرفیه، المنقول، الحقیقۀ الشرعیه و الحقیقۀ الدینیه، فی الصحیح و الاعم، المجاز، الغرض من المجاز، فی انواع العلاقات، فی ان المجاز بالوضع، استعمال اللفظ فی نوعه او مثله، الاصل فی الاستعمال الحقیقه، التعارض بین الحقیقۀ و المجاز المشهور، الممیز بین الحقیقۀ و المجاز، فی التعارض الاحوال، فی معنی قول صاحب الفصول: ظهور اراده و ظهور اثبات، فی حروف بحث عن معانیها اهل الاصول، فی الخروج عن النص، فی النص علی العلۀ، فی الایماء و التنبیه، تنقیح المناط، جدول فی احکام الرضاع، اذا دار الامر بین الحمل علی المعنی الشرعی او اللغوی،

۳. احکامی قایناقلار: علامه شعرانی احکام و حؤکمو اؤز آچیقلانماسیندا آرتیق حکمته یاخین گؤسترمه‌رک، اونون سؤزلریندن بئله چیخیر کی، بو بحثلر فلسفه‌ده گئدن قونولارا داها چوخ اوخشاییر. او اوزدن ده بیز بو قونولارین آدینی فلسفی یا شبه فلسفی قونولار دا آدلاندیرابیلریک.

*اصول فقه*ده فلسفه و علوم‌اللغه‌دن گلن چئشیدلی قونولار و اوزون اوزادی بو قونولارین اوزرینده دارتیشماق بو قونولارین یئنی چالارینا سبب اولا بیلیبدیر. علامه طباطبائی‌نین فلسفی کیتابلاریندا

---

[۴] سون ایللرده یئنی درسلیک کیتابلار یازیلیبدیر.

اورتایا قویدوغو گؤره‌جه‌لی آلقیلار[۵] (ادراکات اعتباری) باشلیقلی قونو علامه‌دن اؤنجه اسلام فلسفه‌سینده اورتایا قویولماییبدیر و عین حالدا علامه طباطبائی‌نین اسلام فلسفه‌سینه سوندوغو بیر دگرلی تئوری کیمی ده قارشیلاشیبدیر. طباطبائی بو فلسفی قونونو *اصول فقه* عالیملری‌نین نظریندن استخراج ائدیب، گلیشدیریبدیر.

ایندی حوزه‌یه باغلی اولان مودرن بیلیم مرکزلرینده *اصول فقه* و هرمنوتیک کیمی قونولار بئله اورتایا قویولماقدادیر. بو قونولارین نه قدر دوغرو، نه قدر توخونما و قوندارما اولدوغو حاقدا دانیشماق هله تئزدیر. آنجاق بونو بیلیریک کی، *اصول فقه* بیلیمی کئچن ایکی یوز ایلده شیعه دونیاسی‌نین دؤرد طرفیندن بیر آرایا گلن یوزلر بلکه مین‌لرجه پارلاق استعدادلارین چاباسینی اؤزونه یؤنلدیب و بو بیلیمده بیر چوخ عاغیلا گلمه‌ین قونولار و آلانلار اوزرینده دارتیشیلیبدیر.

علامه شعرانی‌نین سیرادلادیغی احکامی قایناقلاری، تورک دونیاسیندا آراشدیرماجیلارین ایشلرینه یارار دئیه، قونولاری عیناً او کیتابین فهرستیندن تایپ ائتدیم، بورادا گتیریرم:

> فی التحسین و التقبیح، شرایط المحکوم علیه، فی تکلیف الکفار بالفروع، التکلیف بالمحال، تکلیف المحال، التکلیف بالممتنع بالاختیار جائز، لاتکلیف فی الاوامر الامتحانیه، فی ان الطلب الذی یوجب التکلیف غیر الشوق المؤکد، فی ان الشوق الی المتبائنین ممکن و طلبهما محال، فی ان الشوق الذی یصل الی حد الطلب لایجب ان یکون اشد من الذی لایصل، مثال انجاء الغریغین، اربعهٔ امور یوجب الفرق بینها، الامر مع العلم بانتفاء شرطه لایجوز، مصلحهٔ التکلیف فی المکلف به، فی تعلق الطلب بالطبیعهٔ او الفرد، فی ان الطلب اذا تعلق بماهیهٔ لایسری الی الخصوصیات المنضمه الیها، فی الطلب و الاراده، وقت التوجه التکالیف الشرعیه، ادلهٔ الاحکام غیر نفس الاحکام، التکلیف غیر محتاج إلی إنشاء لفظی، الجاهل غیرمخاطب بنفس التکلیف، حجهٔ من قال العلم غیر مأخوذ متعلقات التکالیف، عدم کون الجاهل مکلفا لا یستلزم التصویب، تقسیم الحکم إلی التکلیفی و الوضعی، أقسام الحکم التلکلیفی و لاوضعی، فی تعریف السبب، الشرط و لامانع والصحهٔ و الفساد، العزیمهٔ و الرخصهٔ، لایجوز خلو الواقعهٔ عن حکم، الواجب المطلق و المشروط، الفرق بین المقدمهٔ المقدورهٔ و غیرها، الواجب المعلق، الفرق بین المشروط و المعلق، لایمکن استنباط کون الوجوب معلقا أو مشروطا من الألفاظ، الامر الإرشادی و المولوی، الحکم التعبدی و التوصلی، الحکم الظاهری و الواقعی، فی أن الأمر الظاهری موقوف علی المصلحهٔ، مصلحهٔ الحکم الظاهری فی متعلقه لا فی مؤداه، فی مقدمهٔ الواجب إذا شککنا فی کون الواجب مشروطا أو مطلقا، البحث فی مقدمهٔ الواجب علی الطریقهٔ التی سلکها ابن الحاجب، وجوب المقدمهٔ قبل وجوب ذی المقدمهٔ، الواجب الغیری، ترتب الثواب و العقاب علی الواجب الغیری، فی اجتماع الأحکام، استحالهٔ التکلیف لنفسه، التکلیف المحال و التکلیف بالمحال، تعدد جهات المصلحهٔ و المفسدهٔ فی فعل واحد، معنی الفعل الواحد، تضاد الأحکام، اللازم و الملزوم، العبادهٔ

[۵] بو تئرمینین چئویرمه‌سینده دوکتور محمدرضا هیئت‌دن ده یاردیم آلدیم.

فی المکان المغصوب، بطلان الصلاة فی المغصوب لیس إجماعیا، الفرق بین تعارض الدلیلین و تعاند الحکمین، فی العبادات المکروهة، توسط الأرض المغصوبة، اجتماع الوجوب و الاستحباب، دلالة النهی علی الفساد، الواجب بشرط فعل محرم، الترتب فی الطلب، الامتثال و شرائطه و أحکامه، وجوب الامتثال حکم العقل، الوجه المجعول غایة، الإطاعة فی الإمر التوصلی و النهی، قصد کیفیات الطلب غیر واجب، قصد التوصل فی الطلب الغیری، وجوب قصد القربة إرشادی، سقوط التکلیف بغیر الامتثال، حکم ما شک فی وجوب القربة فیه، الفرق بین العبادة و غیرها، فی امتثال الطلب المتعلق بأجزاء الواجب، نیة رفع الحدث و استباحة الصلاة فی الوضوء، التداخل فی الامتثال، قصد القربة فی الشرط الشرعی، اخذ النیة و ما یترتب علیها متعلقا للأمر، تفویت التکلیف، النیابة فی العبادات، مسألة الإجزاء.

سون سؤز:

*اصول فقه*ین تاریخی، ایچریگی و قونومو حاقدا بوندان داها چوخ آراشدیریب یازماق اولاردی. آنجاق درگی‌نین صحیفه محدودیتینی نظرده آلاراق، بو یازییا بورادا سون نقطه قویولور. گلن ساییلاردا الفاظ بؤلومو حاقدا یازیلار گئده‌جکدیر. اومارام سایین اوخوجولار یانلیشلار و قصورلاری گؤرمزدن گلمه‌ییب، باخیشلارینی منیمله پایلاشسینلار ■

قایناقلار:

- تبریزی، غلامحسین، *اصول المهذبه*، نشر طوس.
- الخوئی، سید ابوالقاسم (۱۴۱۷)، *محاضرات فی الاصول*، ج ۱، انتشارات انصاریان، قم.
- الزنجانی، بیات الشیخ اسدالله (تاریخسیز)، *دراسات فی علم الاصول*، المجلد الثانی، مطبعه اعتماد، قم.
- الشعرانی، ابی‌الحسن (۱۳۷۳)، *المدخل الی عذب المنهل فی اصول الفقه*، الامانة العامه للمؤتمر العالمی بمناسبة الذکری المئویة الثانیه لیملاد الشیخ الاعظم الانصاری، خریف، قم.
- مختار عمر، الدکتور احمد (۱۹۹۵ م)، *معاجم الابنیه فی اللغة العربیه*، الطبعة الاولی، عالم الکتب.
- هاشمی، سید احمد (تاریخسیز)، *القواعد الاسلامیه للغه العربیه*، هجرت، قم.

وارلیق
VARLIQ
Türk Dili, Edebiyatı ve Kültürü Dergisi
Yeni Dönem. İl: 1, Sayı: 2 (Güz 2015), ss. 81-89
Telif Haqqı©Varlıq Dergisi

کولونیالیزم قیسقاجیندا استقلال مجادله‌سی وئرن بیر لیدر:
آق مونغوش بوُیان بادیرغی (۱۹۳۲-۱۸۹۲)[۱]

• مصطفی جان تئزیچ[۲]

ÖZET: Mustafa Can TEZİÇ, "Kolonyalizm Qısqacında Bağımsızlıq Mücadilesi Veren Bir Lider: Aq Munguş Buyan Badırgı", *Varlıq: Üç Aylıq Türk Dili, Edebiyatı ve Kültürü Dergisi*, İkinci Dönem, Sayı: 2 (Güz 2015/1394), ss. 81-89

Bu meqalede Monguş Buyan Badırgı'nın siyasî heyatı incelenirken, buna bağlı olaraq zamanın uluslararası politik dengeleri ve hele bağımsız bir dövlet halına gelmemiş Tuva'dakı siyasî dengeler de ele alınmaqdadır. Gerek iç gerekse dış faktorların önemli rol oynadığı bu ortamda Monguş Buyan Badırgı'nın siyasî duruşunun şekillenmesinin incelendiyi bu meqalede ayrıca 1921 Tannu-Tuva Xalq Cumhuriyetinin elanından sonra Buyan Badırgı'nın Tuva üçün gördüyü temel işlere de yer verilmekdedir. Meqalenin son bölümünde ise, Monguş Buyan Badırgı döneminin ferqli araşdırmacılar terefinden ne şekilde ele alındığı anlaşılmağa çalışılmışdır.

Açar Sözler: Munguş Buyan Badırgı, Tuva, Rusya, Çin.

چکیده: مصطفی جان تزیچ، "آق مونغوش بویان بادیرغی (۱۹۳۲-۱۸۹۲)، رهبری که تحت شرایط کولونیالیسمی در راه استقلال مبارزه می‌کرد"، *وارلیق: فصلنامه زبان، ادبیات و فرهنگ ترکی*، دوره دوم، شماره ۲ (پاییز ۲۰۱۵/۱۳۹۴)، صص. ۸۹-۸۱

در این مقاله، ضمن بررسی حیات سیاسی مونغوش بویان بادیرغی، موازنات بین‌المللی سیاسی آن دوره، همچنین موازنات سیاسی در تووا که هنوز موفق به تشکیل دولت نشده بود، مورد بررسی قرار گرفته است. در این نوشتار، با بررسی نحوه شکل‌گیری موضع سیاسی مونغوش بویان بادیرغی در شرایطی که عوامل داخلی و خارجی نقش مهمی در آن بازی می‌کردند، به خدمات چشمگیر بویان بادیرغی به تووا پس از اعلام موجودیت جمهوری خلق تووا در سال ۱۹۲۱ نیز پرداخته شده است. در بخش پایانی مقاله نیز نگرش پژوهشگران مختلف در رابطه با دوره مونغوش بویان بادیرغی مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته است.

---

[۱] مقاله ایکی بؤلومده یایینلاناجاقدیر. ایکینجی بؤلومو درگی‌نین "ایکینجی دؤنم، سایی: ۳ (قیش ۱۳۹۴)" سایی‌سیندا اوخویابیلرسینیز. وارلیق

[۲] یاردیمچی دوچنت دوکتور، آنکارا بیلیم‌یوردو چاغداش تورک لهجه‌لری و ادبیاتلاری بؤلومو (cantezic@yahoo.com).

کلیدواژه‌ها: مونغوش بویان بادیرغی، تووا، روسیه، چین.

ABSTRACT: Mustafa Can TEZİÇ "*Monghush Buyan Badırgı*: A Leader, Who Fought For Independence Under The Colonial Pressure", *Varlıq: Quarterly Journal of Turkish Language, Literature and Culture*, Second period, Issue 2 Autumn 2015/1394, pp. 81-89

This article discusses the international balance of power and the domestic conditions in Tyva, which at the time had not yet achieved its independence by establishing connections to the political life of Mongush Buyan Badırgı. In this article not only the formation of the political position of Mongush Buyan Badırgı in this context in both domestic and international spheres, but also Mongush Buyan Badırgı's contribution to the Tyvan state after it was founded in 1921 has been studied. At the end of the article an attempt was made to analyze, how the Mongush Buyan Badırgı's era was interpreted by various scholars.

Key words: Monghush Buyan Badırgı, Tyva, Russia, China

باشکندی "قیزیل" اولان تووا گونوموزده روسیا فدراسیونونا باغلی بیر جمهوریت اولاراق دوغو سیبیریا بؤلگه‌سینده یئر آلیر. قوزئییننده کراسنویارسک و ایکوتسک بؤلگه‌لری، قوزئی باتیسیندا (شمال غرب) حاکاسیا جمهوریتی، باتیسیندا آلتای جمهوریتی، دوغوسوندا بایروت جمهوریتی و گونئییننده موغولیستان اولماق اوزره آغیرلیقلی اولاراق تورک و موغول دیللی خالقلار ایله چئورلیلیدیر.

تووا جمهوریتی خریطه‌سی

آدیندان دا آنلاشیلدیغی اوزره تووا جمهوریتی آدینی تورک دیللی بیر خالق اولان تووالاردان آلمیشدیر. ۲۰۱۰ ایلی نفوس ساییملارینا گؤره تووا‌داکی توپلام نفوسون ٪۸۲-سینی تووالیلار، ٪ ۱۶.۳-ونو روسلار اولوشدوروماقدادیر.

۱۹۴۴ ایلینده سوویتلر بیرلیگینه قاتیلان تووا، تاریخی بویونجا باشلیجا کؤک‌تورک خاقانلیغی، اویغور، قیرغیز، موغول و مانچو (چین) کیمی فرقلی یؤنتیملر آلتینا گیرمیشدیر. بو زامان ظرفینده فرقلی بیر اتنوگنز سورجینه گیرن بؤلگه تاننو-تووا آدی ایله ایلک کز ۱۹۲۱ ایلینده باغیمسیزلیغینا قووشموشدور.

باغیمسیزلیق سورجینده، مونغوش بویان بادیرغی‌نین اویناديغی رولو تووا اوچون چوخ اؤنملی اولاراق تانیملاماق یانلیش ساییلماز.

مونغوش بویان بادیرغی‌نین تووا تاریخی ایچریسینده بولوندوغو یئری داها نت آنلاشیلابیلمه‌سی اوچون دؤنمین اولوسلار آراسی ژئوپولیتک دورومونون و بو چرچیوه‌ده تووانین ایچ دینامیکلری‌نین اینجه‌لنمه‌سی‌نین یارارلی اولاجاغی قناعتینده‌ییک.

مرکزینه بوگونکو تووا جمهوریتینی آلاجاق اولورساق، بوتون اورتا آسیا، اوزاق دوغو، سیبیریا و هیندیستان جوغرافیاسینی قاپلایان بیر جوغرافیادا زامانین باشلیجا کولونیئل دؤلتلری اولان ژاپونیا، اینگیلتره، چین و روس چارلیغی گوج مجادله‌سینه گیریشمیشلر. بو گوج مجادله‌سی‌نین ایچردیگی جوغرافیادا؛ تبت، اوریانهای، ایچ و دیش موغولیستان، سیبیریا، دوغو تورکیستان و اورتا آسیا بؤلگه‌لری بو کولونیئل مجادله‌نین یوغونلاشدیغی فرقلی جبهه‌لری اولوشدورموشدور.

هر نه قدر ۱۷۰.۵۰۰ کیلومتر مربع‌لیک بیر آلانا صاحیب اوریانهای بؤلگه‌سی سؤزو ائدیلن بو کولونیئل گوج مجادله‌سی‌نین گئچدیگی جوغرافیادا کیچیک بیر آلانا صاحیب اولسا دا، جوغرافی قونومو (موقعی) و سوسیو-کولتورل یاپیسی (قورولوشو) اعتیباریله آسیا جوغرافیاسیندا اؤنجه‌لیکله چین و روس چارلیغی داها سونرا موغولیستانین حیات ساحه‌سی اولاراق آلغیلانمیشدیر.

اوریانهای بؤلگه‌سی‌نین چین و روس چارلیغی کیمی ایکی تمل کولونیئل گوج اوچون اؤنمینه قیساجا باخاجاق اولورساق، بو اؤنملی نکته‌لری بلیرتمه‌میز گرکیر.

جوغرافی قونومو اعتیباری ایله اوریانهای بؤلگه‌سی بیر کؤرپو باشی اولاراق گونئی سیبیریا و قازاقیستانا آچیلان بیر قاپیدیر. دولاییسی ایله اوریانهای بؤلگه‌سینی کونترول ائتمک بو جوغرافیالارداکی گوج مجادله‌سینده چین‌ین آدی گئچن بو بؤلگه‌لرده روس چارلیغینا قارشی گؤره‌جه (نیسبی) اوستونلوک ساغلاماسینا یول آچاجاقدیر.

اکونومیک آچیدان باخیلدیغیندا ایسه؛ اوریانهای بؤلگه‌سی چین‌ین تجاری ماللارینی ساتابیله‌جگی اؤنملی بیر تجاری مرکزدیر. اؤزللیکله قوماش (پارچا)، چای، توتون کیمی چین ماللاری چین تجارت کولونیسی چرچیوه‌سینده اوریانهای بؤلگه‌سینه گلمکده و بؤلگه‌ده گئنیش طلب تاپماقدادیر.

چین‌ین بؤلگه‌ده اویغولادیغی اداری یاپیلانما ایچریسینده اوریانهای بؤلگه‌سی موغولیستان ایله بیر بوتونلوک عرض اتتمکده‌دیر. بو آچیدان باخیلدیغیندا چین‌ین گؤج پولیتیکالاری اؤن پلانا چیخماقدادیر. کولونیزاسیون پولیتیکاسی قاپسامیندا کؤچ ائدن چینلی نفوس بو بؤلگه‌ده گؤره‌جه (نیسبی) اولاراق گوونلی و راحات بیر شکیلده حیاتلارینی قورابیلیردی. بو یؤنو ایله آ.پ. بنیگسن موغولیستانی «چین‌ین سیبیریاسی» اولاراق تانیملامیشدیر.

چین آچیسیندان باخیلدیغیندا، هر نه قدر اوریانهای و موغولیستان اداری اولاراق چین حاکیمیتینده اولسالار دا، بو بؤلگه‌لر هئچ بیر زامان چین‌ین ایدئولوژیک و کولتورل اولاراق حاکیمیتی آلتینا گیرمه‌میشلر، اؤزلرینه اؤزگو (خاص) سوسیو-کولتورل و تاریخی یاپیلاری اعتباریله چینه مسافه‌لی دورموشلار.

اؤته یاندان، روس چارلیغی ایچینسه اوریانهای‌ین اؤنمی ایلک باشدا کولونیزاسیون و اکین اوچون اسکان آلانی آنلامینا گلمکده‌دیر.

بونون دیشیندا اوریانهای روس چارلیغینا موغولیستانا اولاشان بیر کوریدور گؤره‌وی گؤرمکده ایدی و بو سایه‌ده روس چارلیغی‌نین بؤلگه‌ده‌کی تجاری وارلیغی اوریانهای کانالی ایله موغولیستانا چاتدیریلابیله‌جکدی.

اوریانهای‌ین بو جوغرافی قونومو (موقعی) روس چارلیغینا تجاری آوانتاژین دیشیندا عسگری (حربی) یؤندن بیر آوانتاژ دا ساغلاییردی. اورهانایا حاکیم اولان بیر روسیا اوزاق‌دوغودان گلن هر هانسی بیر تهلوکه‌یه قارشی سیبیریانین گوونلیگینی ساغلایابیله‌جکدی.

روس ساوونما باقانی (مدافعه ناظیری) و. آ. سوهوملینووا اوریانهای بؤلگه‌سینده بوٌلوناجاق بیر روس نفوسو و عسگری (حربی) وارلیغی‌نین چینه یاخینلیغی اولان کروقودایکولسکوی (Krugodaykolskoy) دمیر یولونو امنیته آلاجاغینی اؤزللیکله بلیرتمیشدیر.

اوریانهای بؤلگه‌سی روس چارلیغی‌نین گله‌جکده‌کی پلانلاری ایچینده ایستراتژیک آچیدان اؤنملی بیر یئره صاحیبدی. گرک بودیزیم گرکسه قوهوم بویلارین وارلیغی ایله سوسیو- کولتورل اولاراق موغولیستان ایله یاخین تاریخی باغلارا صاحیب بیر اوریانهایا حاکیم اولان روس چارلیغی بیر سونراکی آشامادا موغولیستان اوزرینده حاکیمیتینی گوجلندیره‌بیلردی. موغولیستان اوزرینده حاکیمیت قورماق هئچ شبهه‌سیز روس چارلیغینا چین اوزرینده سیاسی و اکونومیک (اقتصادی) بیر اوستونلوک ساغلایاجاقدیر.

بونون دیشیندا اوریانهای و دولاییسی ایله ده موغولیستانی ائتکیسی آلتینا آلمیش روس چارلیغی ایچینه آلاجاغی بودیست نفوس ایله اؤز دیش سیاستینه فرقلی بیر پرسپکتیو قازاندیرابیلردی. بو سایه‌ده روسیا تبت خطی قوّتلندیریله‌بیلر و تبت اوزریندن هیندیستانا، دولاییسی ایله ده هیند اوقیانوسونا چیخان بیر روسیا، اینگیلتره‌یه قارشی اوستونلوک ساغلایابیلردی.

روس چارلیغی آچیسیندان باخیلدیغیندا اورهانای چین قدر سوسیو-کولتورل و ایدئولوژیک آنلامدا روس چارلیغیندان اوزاق دئییلدی. روس چارلیغی‌نین فرقلی اتنیک یاپیسی اورهانایلیلارین بوگونکو حاکاسیا و آلتای‌ین یئرلی خالقلاری ایله اولان قوهوملوق باغلاری دولاییسی ایله چینه نظراً نیسبی اولاراق داها ساغلام ایلیشکیلر قورابیلمه‌سینی ساغلاییردی.

بو فاکتور چین‌ین بؤلگه‌یه نیسبی اوزاق قالماسینا یول آچارکن، نیسبی اولاراق چین حاکیمیتینده‌کی اوریانهای دا، روس چارلیغینی دفاکتو اولاراق داها ائتکین قیلیردی.

اوریانهای‌ین ایچ دینامیکلری ایسه بؤلگه‌ده‌کی سیاسی گلیشمه‌لرین سونوجوندا گئچیردیگی سیاسی دؤنوشوملرین بیر ائتکیسی ایله دگیشکلیگه اوغرایاراق زامان ایچینده قونشو تورک دیللی قونار-کؤچر خالقلارا نیسبتاً فرقلی بیر یاپییا بورونموشدور.

تاریخ بویونجا فرقلی یؤنتیملرین حاکیم اولدوغو اوریانهای ۱۷۵۷-۱۹۱۱ ایللری آراسیندا چین (مانچو) یؤنتیمینه گیرمیشدیر و موغولیستان‌ین بیر پارچاسی قونوموندا بؤلگه هوژون (Hojun) اولاراق تعبیر ائدیلن و نویانلارین یؤنتیمینه بوراخیلان اداری آلت بؤلگه‌لره آیریلمیشدیر.

بو اداری سینیرلارین (سرحدلرین) بیر سونوجو اولاراق بؤلگه‌ده یاشایان قونار-کؤچر بویلار اسکیسینه نظراً داها قیسیتلی بیر آلاندا قونار-کؤچر یاشام طرزینی سوردورمگه حتی یئرلشیک حیاتا گئچمگه زورلاندیلار.

بونون دا دوغال بیر سونوجو اولاراق قوهوم بویلار بیر-بیرلریندن اوزاقلاشدیغی کیمی تورپاق ایله باغلانتیلی فرقلی کیملیک آلغیلاری اورتایا چیخماغا باشلامیشدیر.

سیاسی یاپی‌نین (قورولوشون) اجتماعی حیاتا اولان بو ائتکیسینه پاراللل اولاراق بؤلگه‌نین کولتورل یاپیسیندا کؤکلو بیر دگیشیمه ندن اولان بیر باشقا گلیشمه ده بؤلگه‌نین بودیزمین ائتکیسی آلتینا گیرمه‌سی‌دیر.

چین یؤنتیمی‌نین ده دستگی ایله بودیزم بؤلگه‌ده رسمی دین حالینا گتیریلمیشدیر. بو چرچیوه‌ده، بؤیوک بودیست تاپیناقلاری (معبدلری) انشاء ائدیلمیش، بو تاپیناقلاردا اگیتیلن گنجلر دؤلت یؤنتیمینده فعال گؤره‌ولر آلمیشلار. بودیزیم فئودال یاپییا حاکیم اولدوغو کیمی هم توپلومون یوکسک کسیملری، هم ده آلت کسیملری طرفیندن منیمسندی. بوتون بونلارین بیر سونوجو اولاراق هم فرقلی اجتماعی قاتمانلار (لایه‌لر) آراسیندا توپلومسال (اجتماعی) هارمونی قوّتلندی، هم ده تووا بویلاری یاخین قوهومو اولدوقلاری قونشو تورک دیللی قونار-کؤچر بویلاریندان سوسیو-کولتورل اولاراق اوزاقلاشیرکن، تبت-مونغول کولتور آلانی ایچینه گیردیلر.

سیاسی و کولتورل دگیشیملر دیشیندا تووانین اجتماعی یاپیسی‌نین دؤنوشومه اوغراماسی‌نین بیر باشقا سببی ایسه بؤلگه‌ده گلیشن تجارتدی.

گرک روس یئرلشیمجیلردن اؤیرنیلن اکین، گرکسه چین ایله آرتان تجاری مناسبتلرین ائتکیسی ایله گلیشن تجاری بیلینج (شعور) ایله بیرلیکده اوریانهای بؤلگه‌سی گرک حیوانجی‌لیق گرکسه اکین آلانیندا اولدوقجا اؤنملی بیر مرکز حالینا گلمیشدیر. بو گلیشیمین دوغال بیر سونوجو اولاراق بؤلگه هم روسیا و

چین کیمی بؤیوک بازارلارا مال ساتان، هم ده چئوره اؤلکه‌لرین اخراج ماللاری اوچون اولدوقجا قیمتلی بیر بازار حالینا گلمیشدیر.

آق مونغوش بویان بادیرغی

بیر طرفدن اکین و تجارتدن زنگین اولان سرمایه صاحیبی فئودال بیر توپلومسال طبقه اولوشورکن دیگر طرفدن ده اوجرت قارشیلیغی چالیشان بیر باشقا توپلومسال طبقه اولوشماغا باشلامیشدیر. بو دا دوغال اولاراق اجتماعی یاپینی و گله‌نکسل (عنعنوه‌وی) اولاراق اؤرگوتلنمیش (تشکیلاتلانمیش) توپلومسال ایش بؤلومونو دگیشدیرمیشدیر.

۱۹۰۷ ایلینده ۱۶ یاشیندا ایکن آتاسی‌نین اؤلوموندن سونرا دا-کوژوُن یؤنتیجیسی اولدو، عینی زاماندا "سودنام بالچیرا"دان سونرا بوتون تووادا ایکینجی آدام قونومونا گلدی.

مونغوش بویان بادیرغی‌نین یؤنتیم مرحله‌سینه گلمه‌سینه راستلایاجاق اولایلارا باخاجاق اولورساق، بادیرغی‌نین داها ایلک گونلردن اعتباراً دگیشکن بیر گوج دنگه‌سی ایچریسینده اؤلکه‌سی‌نین چیخارلاری دوغرولتوسوندا سورکلی سیاستلرینی یئنیله‌مه احتیاجیندا اولدوغونو گؤروروک.

یؤنتیمه گئچدیگی ایلک ایللرده آتاسی‌نین پولیتیکالارینی ایزله‌ین مونغوش بوُیان بادیرغی‌نی بؤلگه‌ده گلیشن سیاسی اولایلارا پاراللل اولاراق اؤنجه چین و موغول داها سونرا ۱۹۱۷ بولشویک دئوریمی‌نین ده ائتکیسی ایله روس (سوویئت) پولیتیکالارینا یاخین بیر دیش پولیتیکا ایزله‌میشدیر.

مونغوش بوُیان بادیرغی بیر دؤلت یؤنتیجیسی اولاراق تووا خالق جمهوریتی دؤلتینی اولوسلار آراسی توپلوما تانیدان و قبوللندیرن بیر دؤلت آدامی اولاراق دگرلندیریلمه‌سی گرکیر. یؤنتیمده قالدیغی یاخلاشیق ۳۰ ایللیک بیر سوره بو شکیلده اؤزتلنه‌بیلر.

یوز اللی دؤرد ایل بویونجا تووایا حاکیم اولان چین امپراتورلوغونون چیخان عصیانلار سونوجوندا تووا و موغولیستان‌داکی کونترولونون اورتادان قالخماسی، تووادا بؤلگه‌نین طالعی ایله ایلگیلی سورونلاری دا برابرینده گتیرمیشدیر.

بو سورچ ایچریسینده فرقلی فیکیرلر بلیرمیش، بو چرچیوه‌ده ایکییه آیریلان بویلاردان سالچاق و تودژی نویانلاری کولتورل اولاراق یاخینلیق دویدوقلاری تبت-بودیست ائتکی آلانیندا بیر ترجیح یاپاراق موغولیستان‌ین حمایه‌سینی ترجیح ائتمیشلر. اؤته یاندان، روسیا امپراتورلوغو ایسه آمین نویون کومبو-دورژو، بوغاچ آغبان-دمچینجه آلترناتیو بیر باشقا گوج اولاراق آلغیلانمیشدیر.

بو فرقلی اتفاق (اتحاد) آراییشلاری‌نین گئچدیگی سورچ ایچریسینده، مونغوش بوُیان بادیرغی یؤنتیمی الینه آلدیغی ایلک ایللرده آنتی روس تاویرلاری (موضعلری) و چین ایله یاخینلیغی دقتلری چکمیشدیر.

بو پولیتیکانین ان جانلی اؤرنگی ایسه اؤزللیکله بؤلگه‌ده‌کی روسیا ایله اولان تجارتی کسمه و چین‌ین تووا‌داکی تجارت نقطه‌لری‌نین قورونماسی اوچون اولوشدورولان ۲۰۰۰ نفرلیک اوردونون قورولماسیندا اؤزونو گؤسترییر. بوُیان بادیرغی طرفیندن قورولان بو اوردو اورانهای بؤلگه‌سینده دسامبر ۱۹۱۱ ایلینده‌کی چین قارشیتی باشلایان میلّی مجادله سورجی ایچینده بئله چین تجارت نقطه‌لرینی و چینلی تاجیرلری قوروماغا داوام ائتمیشدیر و قانونسوز شکیلده چینلی تاجیرلرین مالللاری‌نین یاغمالانمالارینی انگلله‌میشدیر.

۱۹۱۲ ایلینده چین بؤلگه‌ده‌کی کونترولونو تاماماً ایتیرمیش و بؤلگه چینلی تاجیرلره قاپانمیشدیر. بو گلیشمه‌لر بؤلگه‌ده یئنی گوج مرکزلری‌نین اولوشماسینا یول آچمیش، اولوشان یئنی دنگه‌ده (موازنه‌ده) تووا و موغولیستان آراسینداکی سیخی اقتصادی یاپی، بودیزیمین ائتکیسی و گونئی بؤلگه‌سی‌نین موغول نویانلاری‌نین ائتکیسی آلتیندا اولماسی سونوجو موغولیستان‌ین بؤلگه‌ده گوجونو حیس ائتدیرمه‌سینه و ایره‌لیله‌ین زاماندا اوریانهای بؤلگه‌سینده حق ادعا ائتمه‌سینه یول آچمیشدیر.

۱۹۱۲-۱۹۱۳ ایللری آراسیندا تووانین موغول حاکیمیتینی قبول ائتمه‌سی ایله تووادا موغول قانونلاری اویغولانماغا و موغوللار وئرگی توپلاماغا باشلامیشلار. قیسا زاماندا موغول وارلیغی‌نین آغیر ائتکیلری اؤزونو حیس ائتدیرمگه باشلامیش و کئیفی (سلیقه‌ای) اویغولامالار ایله تووالی تاجیلرین و مولک صاحیبلری‌نین مالللاری‌نین یاغمالانماسی ایله داوام ائتمیشدیر.

موغول خانلاری‌نین بؤلگه‌ده‌کی قانونسوز حرکتلری، تووالیلار طرفیندن اؤنجه تدیرگینلیکله (نیگرانلیقلا) قارشیلانمیش، قیسا سوره ایچریسینده موغوللارا قارشی گلیشن بو تدیرگینلیک یئرینی تووالارا آراسیندا روسیانین بیر آلترناتیو اولاراق دا دگرلندیرلمه‌سینه یول آچمیشدیر.

۱۹۱۳ ایلی‌نین ایکینجی یاریسیندا موغول باسقیسینا قارشی روس چارلیغی‌نین حمایه‌سینه گیریش گوندمه گلیر. ۲۳ سپتامبر ۱۹۱۳ ایلینده تووا توپلوموندا ائتکین اولان چامزی هامبی-لاما و اونو تعقیباً عینی ایلین ۲۶ نوامبریندا نویون دا-کوژوُن مونغوش بوُیان بادیرغی‌نی و باشقا نویانلاری روس چارلیغی‌نین حمایه‌سینه گیرمگه باشلارلار.

۱ جولای۱۹۱۴ ایلینده مونغوش بوُیان بادیرغی یازیلی بیر آنلاشما ایله اورانهای بؤلگه‌سی‌نین اؤز گله‌نک و گؤره‌نکلرینی قوروماق و بودیزمه باغلی قالماق، اؤزونه خاص یؤنتیم شکلینی قوروما و گله‌نکسل یاشام طرزی‌نین قارانتی آلتینا آلینماسی شرطی ایله روس چارلیغی‌نین حمایه‌سینی تعهد ائتمیشدیر.

اوریانهای بؤلگه‌سی‌نین روس چارلیغی‌نین حمایه‌سی آلتینا گیرمه‌سی، اوزون زامان ایچریسینده باغیمسیز بیر تووا جمهوریتی‌نین گرچکلشدیریله‌بیلمه‌سی اوچون گرکلی اؤن شرطلری‌نین اولوشماسیندا دا ایلک باساماق (پیلله) اولموشدور.

گ. آ. اوندار، اوریانهای‌ین روس حمایه‌سی آلتینا گیریش سورجی‌نین اورهانای دا میلّی بیر تووا دؤلتی‌نین ده تمللری‌نین آتیلدیغینی ساوونور. بو چرچیوه‌ده بیر- بیریندن قوپوق هوژونلار یوکسک یؤنتیجی استاتوسونا صاحیب اولان آمین نویون آلتیندا مرکزی اداری سینیرلار ایچینده بیر دؤلت یاپیسی‌نین تملینی اولوشدوردولار.

بو سورچ ایچریسینده سیبیریا دئوریمجی کومیته‌سی تمثیلچیسی ای. گ. سافیانوف ایله گؤروشمه‌لره باشلانمیش و سوویئتلر بیرلیگیندن آلینان دستک ایله مونغوش بوُیان بادیرغی‌نین یؤنتیمینده ۱۳-۱۶ آقوست ۱۹۲۱ ده تاننو-تووا جمهوریتی اعلان ائدیلمیشدیر.

۲۱ آقوست ۱۹۲۱ ایلینده مونغوش بوُیان بادیرغی هله ایگیرمی دوققوز یاشیندا ایکن باشقان اولاراق یوکسک تووا قوروجو مجلیسینه سئچیلدی و بئله‌لیکله تووا خالق جمهوریتینی قوران و گوجلندیرن ایلک سیاسی لیدر اولدو. مونغوش بوُیان بادیرغی سیراسی ایله ۱۹۲۲ ایلینده باقانلار قورولو (ناظیرلر کابینه‌سی) باشقان یاردیمجیسی، ۱۹۲۳ ایلینده باقانلار شوراسی باشقانلیغی، ۱۹۲۶-دا مالیه باقانلیغی و ۱۹۲۱، ۱۹۲۳، ۱۹۲۴، ۱۹۲۶ ایللرینده آنایاسا دوزنله‌مه قورولوندا چئشیدلی گؤره‌ولر آلمیشدیر.

سیاسی یاشامی بویونجا مونغوش بوُیان بادیرغی فرقلی سیاسی مانوورلار ایله اؤلکه‌سی‌نین چیخارلارینی قوروماغا چالیشمیشدیر. بیر یاندان بودیزمین تووا اوچون اؤنملی بیر عنصر اولدوغونو دوشونموش و لامالاری دستکله‌میشدیر، عینی زاماندا آقوست ۱۹۲۴ ایلینده سوویئتلر بیرلیگی تووا جمهوریتی و موغولیستان‌ین قاتیلدیغی اوچلو کونفرانسدا، بیر قروپ تووالی و موغول دره‌بگی‌نین یئنی قورولان تووا جمهوریتینی لغو ائدیب موغولیستان ایله بیرلشدیرمه چابالارینی باشاریلی بیر شکیلده اورتادان قالدیرمیشدیر. بو پولیتیک تاکتیکین آرخا پلانیندا سوویئتلر بیرلیگیندن موغولیستانا قارشی آلینان دستگین یئری بؤیوکدور.

۲۲ جولای ۱۹۲۵-ده موسکووادا تووا خالق جمهوریتی ایلئ سوویئتلر بیرلیگی آراسیندا دوستلوق آنلاشماسی امضالانمیشدیر. بونون آردیندان ۱۶ آقوست ۱۹۲۶ ایلینده اولان باتوردا تووا خالق جمهوریتی و موغول خالق جمهوریتی آراسیندا دا دوستلوق آنلاشماسی امضالانمیشدیر.

نه وار کی، مونغوش بوُیان بادیرغی ایچریسینده یئتیشدیگی اورتام و آلدیغی اگیتیم ایله سوویئت یؤنتیمی طرفیندن «خالق دوشمنی» اولاراق آلغیلانماسی گونون شرطلرینه گؤره قاچینیلمازدی. مونغوش بوُیان بادیرغی‌نین توتوقلانماسی‌نین آردیندان، عایله‌سی ده باسقی و سورگونلره معروض قالمیشدیر.

تاریخی قایناقلاردا مونغوش بوُیان بادیرغی فرقلی شکیللرده نقل ائدیلمیشدیر.

بو قایناقلاردان بیری اولان کومینترن یؤنتیجیلریندن پ. مدوئوئد، مونغوش بوُیان بادیرغی:... اوتوریتر، یئتنکلی و پارلاق بیر لیدر اولدوغو قدر تووا جمهوریتی‌نین قورولوشو اوچون هر شکیلده مجادله وئرن بیر یؤنتیجی اولاراق نقل ائدیلمیشدیر.

مونغوش بوُیان بادیرغی حاقیندا تالها-سیورون تووا جمهوریتی اوچون لنین و یا چیچرین بنزتمه‌سی یاپار.

آنجاق ۱۹۲۰ ایللری‌نین ایکینجی یاریسیندا دگیشن پولیتیک آتموسفر و میلّی دموکراتلارا قارشی ایدئولوژیک باسقی سونوجوندا مونغوش بوُیان بادیرغی گئری پلانا ایتیلمیشدیر.

بو دؤنمی یانسیدان لیتراتورا باخیلدیغیندا مونغوش بوُیان بادیرغی آشیری درجه‌ده سیاسیلشدیریلمیش و دؤنمین یازارلاری آرنچهین یو. ل، اوچیرا و. چ. چین و موغول یانلیسی پولیتیکالار ایزله‌ین خالق قارشیتی رئاکسیونر اولاراق دگرلندیریلمیشدیر.

گونوموزده یاپیلان چالیشمالاردا ایسه اوندار گ. آ. دوکتورا چالیشماسیندا مونغوش بوُیان بادیرغی‌نین ۱۹۱۴ ایلینده روسیا یانلیسی پولیتیکالاری اوزرینده دورموشدور.

کات س. چ. ایسه چالیشماسی اولان ۱۹۲۱-۱۹۴۴ تووا خالق جمهوریتی‌نین سیاسی سیستمی‌نین فورمولاسیونو و گلیشمه‌سینده مونغوش بوُیان بادیرغی‌نین بیر دموکراسی سؤزجوسو و تووا جمهوریتی‌نین باغیمسیزلیغی اوچون مجادله وئرن بیر لیدر اولاراق بحث ائدر.

مونغوش کنین-لوپسان، مونغوش بوُیان بادیرغی‌نین حیاتینی رومانلاشدیردیغی تووا تورکجه‌سیله کیتابی «رومان-اسسه»ده اؤزل حیاتی و سیاسی فعالیتلرینه انسان اولغوسونو اؤن پلانا چیخاراراق باخمیشدیر.

مونغوش بوُیان بادیرغی یؤنتیمه گلدیگی آندان اعتباراً دؤنمی‌نین دگیشکن سیاسی یاپیسی ایچریسینده تووا خالقی‌نین چیخارلاری اوچون چالیشمیش و دگیشن سیاسی شرطلرده فرقلی پولیتیکالار گلیشدیرمیشدیر.

مونغوش بوُیان بادیرغی ۱۹۳۲ ایلینده اعدام ائدیلمیشدیر. اؤنوموزده‌کی ایللرده اعتباری‌نین اعاده‌سی یؤنونده یئنی آددیملار آتیلاجاغینا و حاقیندا یئنی آراشدیرمالارین دا یاپیلاجاغینا اینانماقدایییق ■

آردی سونراکی سایییدا [۳]

[۳] مقاله‌نین قایناقلار قیسمی ایکینجی بؤلومون سونوندا وئریلمیشدیر. *وارلیق*

Başsağlığı

Türkiye'nin önde gelen bilim adamlarından, ünlü Türkoloq, Ankara Ünivérsitesi Çağdaş Türk Lehceleri ve Edebiyatları Bölümü Başqanı Prof. Dr. F. Sema Barutcu Özönder'in babası rehmetli Şevket Barutcu 20 Séptambr 2015 tarixinde vefat étdi.

1932 doğumlu merhum Şevket Barutcu, 16 Séptambr 1962'de İstanbul'da Hüseyn Nihat Atsız terefinden qurulan Türkçüler Derneyi'nin Çankırı şöbesini qurdu ve 1965 iline qeder bu derneyin başqanlıq görevini yürütdü. 15 Fevriye 1972-de Çankırı'da qurulan Türk Ülkücüler Teşkilatı'nın Qurucu Genel Başqanı oldu. 1975-1978 illeri arasında rehmetli Alparslan Türkeş'in başnazir yardımcılığı döneminde Özel Qelem Müdürlüyü görevini ifa étdi.

Türk aydınları arasında milli düşünce ve duyğularıyla bilinen, sévilen ve sayılan merhum Şevket Barutcu, 21 Séptambr 2015 tarixinde Ankara Karşıyaka Mezarlığı'nda torpağa vérildi.

Bu münasibetle Ulu Tanrı'dan o merhuma rehmet ve başda Prof. Dr. F. Sema Barutcu Özönder olmaq üzere, Barutcu ailesine başsağlığı dileyirik.

Varlıq Dergisi

وارلیق
VARLIQ
Türk Dili, Edebiyatı ve Kültürü Dergisi
Yeni Dönem. İl: 1, Sayı: 2 (Güz 2015), ss. 91-100
Telif Haqqı©Varlıq Dergisi

میلاددان اؤنجه‌کی تورکلرین معمارلیغینا قیسا بیر باخیش

• آرش کاضمی‌وند[۱]

ÖZET: Arash KAZEMIVAND, "Miladdan Önceki Türklerin Memarlığına Qısa Bir Baxış", *Varlıq: Üç Aylıq Türk Dili, Edebiyatı ve Kültürü Dergisi*, İkinci Dönem, Sayı: 2 (Güz 2015/1394), ss. 91-100

Miladdan önce birinci minilde qurulan Hun İmparatorluğu ilk Türk İmparatorluğu olaraq tarixçiler terefinden bilinmekdedir. Qazılarda çıxarılan bu döneme aid tapıntılardan yola çıxaraq Türklerin yerleşik yaşamları miladdan önceye dayanmakdadır. Türkler yerleşik yaşam yanında qonar-köçer yaşam terzine de davam etmişler. Bu üzden bu uyqarlığa (medeniyete) köçebe yaşam terzi yerine "Bozqır Uyqarlığı" demek daha doğru olacakdır. Miladdan önce de Türklere aid olan şeher ve memarlıq eserlerini qapsayan yerleşik alanlar arkeoloqlar terefinden tesbit edilmişdir. Bu dönemde qarşımıza çıxan yapılar arasında genellikle Qurğan (mezar yapılar) yapıları başda olmaq üzere, şeherler, surlar, qalalar, mezar külliyeleri ve yurd tipi çadırlar ortaya çıxmışdır. Eski Asya qonar-köçer kültürüne aid olan çadır memarisi daha sonralar memarlıqda qubbenin biçimlenmesinde böyük rol oynamışdır. Qurğanlar İslamiyet öncesi Göktürk ile Uyğur dönemi memarisindeki mezar memarlığının ve İslamiyet sonrası Qaraxanlılar, Qezneliler ve Böyük Selcuklular'da görülen mezar, türbe ve gümbet memarisinin qaynağını oluşdurmakdadır.

Açar Sözler: Hun, Uyqarlıq, Şeher, Qala, Qurğan, Çadır.

چکیده: آرش کاضمی‌وند، "نگاهی کوتاه به معماری ترک‌ها در دوره قبل از میلاد"، *وارلیق: فصلنامه زبان، ادبیات و فرهنگ ترکی*، دوره دوم، شماره ۲ (پاییز ۲۰۱۵/۱۳۹۴)، صص. ۱۰۰-۹۱

به عقیده مورخین، امپراتوری هون اولین امپراتوری ترک محسوب می‌شود که در هزاره نخست قبل از میلاد تاسیس شده است. آثار یافته شده در حفاری‌های باستان‌شناسی متعلق به این دوره گواه این است که زندگی و تمدن یکجانشینی ترک‌ها به دوره‌های قبل از میلاد برمی‌گردد. ترک‌ها در کنار زندگی یکجانشینی طرز زندگی کوچ‌نشینی را نیز ادامه داده‌اند. به همین دلیل صحیح‌تر آن است که در نامگذاری این تمدن به جای اصطلاح سبک زندگی کوچ‌نشینی از اصطلاح «تمدن بوزقیر» استفاده شود. باستان‌شناسان همچنین موفق به ثبت مناطق

[۱] غازی بیلیم یوردو، معمارلیق بؤلومو، یوکسک لیسانس اؤیرنجیسی (arashkazemivand@gmail.com)

یکجانشین که شامل آثار معماری و شهری متعلق به ترک‌ها در دوره پیش از میلاد است شده‌اند. در میان آثار مکشوفه؛ شهرها، سورها، قلعه‌ها، قبرستانها، چادرهای یورت مانند و به ویژه قورغان‌ها (بناهای قبر) به چشم می‌خورد. معماری چادر متعلق به فرهنگ کوچ‌نشینی آسیا، بعدها نقش مهمی در شکل‌گیری معماری گنبد ایفا کرده است. قورغان‌ها قبل از اسلام در دوره گوک‌تورک و اویغورمنشا معماری قبر و بعد از اسلام در دوره قراخانیان، غزنویان و سلجوقیان منشا معماری برجها، مزارهای گنبدی و بقعه‌ها شده‌اند.

کلیدواژه‌ها: هون، تمدن، شهر، قلعه، قورغان، چادر.

ABSTRACT: Arash KAZEMIVAND, "A Brief Overview on The Architecture of Turks in the period BCE", *Varlıq: Quarterly Journal of Turkish Language, Literature and Culture*, Second period, Issue 2 Autumn 2015/1394, pp.91-100

In the 1st millennium BCE, Hun Empire which is known as the first Turkish Empire by historians was founded. The findings that emerged during excavations indicate the settled life style of Turks of BCE.

Beside the settled life style, Turks also had the nomadic life style. Therefore the term "Steppe Civilization" is more appropriate than "Nomadic Life Style". Many settled areas related to this period such as cities and architectural monuments have been discovered by archaeologists. The most common monuments we encounter in this period are primarily Kurgans and then other architectural and urban monuments like cities, bulwarks, castles, tomb complexes and yurt-style tents. The architecture of tent which belongs to antique Asian nomadic culture had a major effect on formation of dome architecture in later periods. Furthermore, in pre-Islamic era the tomb architecture in Gokturk and Uyghur periods and also in Islamic era the tomb and mausoleum architecture in Qarakhanid, Ghaznawids and Saljuks periods stem from Kurgan architecture.

Key words: Hun, Civilization, City, Castle, Kurgan, Yurt, Tent.

گیریش

اسکی توپلوملارین کولتور و ایدئولوژیلری‌نین سویوت (انتزاعی) بیر گؤسترگه‌سی اولاراق بیلینن اسکی معمارلیق اثرلری‌نین کؤکنینی و اورتایا چیخیش ندنینی، او توپلوملارین حیات فلسفه‌سینده و بولوندوقلاری جوغرافی شرطلر و اقلیملرده آراماق لازیمدیر. بونونلا یاناشی یئنه عاید اولدوغو توپلومون دونیاگؤروشلرینده اولان مکان ایله زامان قاورابیشلارینی دا اله آلماق گرکیر. میلاددان اؤنجه بیرینجی مین‌ایلده گؤرولن و ایلک تورک امپراتورلوغو اولاراق بیلینن هون امپراتورلوغونون معماری اثرلری‌نین آیدینلانماسیندا بیر چوخ آراشدیرمالار یاپیلمیشدیر آما یئنه ده داها قاپساملی و اؤزنلی آراشدیرمالار گرکدیگینی بوگون آرکئولوقلار و صنعت تاریخچیلری سؤیله‌مکده‌دیر. تورکلر ساده‌جه بؤیوک سیاسی اؤرگوتلر (تشکیلاتلار) قورموش و بؤیوک حربی باشاریلار الده ائتمیش دئییل، دونیا اویغارلیغینا (مدنیتینه) صنعت آلانیندا دا دگرلر قاتمیشلار. تورکلرین میلاددان اؤنجه یئرلشیک و قونار-کؤچر اولاراق یاشامالاری و ایکی آیری یاشام طرزینه صاحیب اولدوقلاری آرکئولوقلار طرفیندن تثبیت ائدیلمیشدیر. بو اوزدن آنتیک تورک اویغارلیغینی کؤچری یاشام طرزی دئییل، «بوزقیر اویغارلیغی» اولاراق نیته‌لندیرمک (سجیه‌لندیرمک) داها اویغون اولاجاقدیر. بو یازی‌نین آماجی آنتیک چاغداکی تورکلرین معماری اثرلرینی قیساجا گؤزدن گئچیرمک، تورک معماریسی‌نین هاراداں و نئجه توره‌ییشینی و داها سونراکی گؤک‌تورک، اویغور معمارلیغینا قاینا‌ق تشکیل ائتدیگینی گؤزدن گئچیره‌جگیک. اساس اولاراق قورغان،

شهر و یا «اوردو-کنت» و چادیر اولاراق اوچ بؤلومدن اولوشان بو چالیشمادا شهرلرده‌کی یئرلشیک قونوتلاری و ائولری ده گؤزدن گئچیره‌جگیک. چالیشمامیزدا میلاددان اؤنجه ۴-جو یوز ایلده اورتایا چیخان بؤیوک هون امپراتورلوغونون ساده‌جه معماری اثرلرینی قیساجا آنلاتماغا چالیشاجاغیق. بو یازیدا گوونیلیر و بیلیمسل کیتابلار و مقاله‌لردن فایدالانیلمیشدیر.

قورغان[۲]

میلاددان اؤنجه بیرینجی مین‌ایلده قوزئی چین‌ده گؤرولن و چین قاوناقلارینda *هیونگ نو* آدی ایله تانینان آسیا هونلاری، عمومیتله تاریخ صحنه‌سینده ایلک رول اوینایان تورکلر اولاراق قبول ائدیلمکده‌دیر. میلاددان سونرا ۴-جو یوز ایلده آوروپادا گؤرولن هونلار بونلارین بیر داوامی اولوب، آتیلا (۴۵۳-۴۳۴) اداره‌سینده مانش ساحیللرینه قدر همن همن بوتون آوروپایا حاکیم اولموشلار.

هون امپراتولوغو دؤنمینده گنللیکله قورغان اولاراق بیلینن مزار یاپیلاری، قونوتلار (ائولر)، چادیرلار و یئرلشیم آلانلاری ایله شهرلره راستلاییریق. بارتولدون آراشدیرمالارینا گؤره، قورغان کلمه‌سی روسجایا قیپچاق تورکجه‌سیندن گئچمیشدیر. تورک دیل قوروموندا تورکجه سؤزلویونده قورغان کلمه‌سی اوچ آنلام داشیماقدادیر: ۱- ایلک چاغدا مزار اوزرینه تورپاق ییغیلاراق یاپیلان کیچیک تپه، ۲- قالا (قلعه)، ۳- تپه بیچیمینده مزار، هؤیوک (ارن، ۱۹۸۸:.۹۳۰). بورادا بیزیم قورغاندان قصدیمیز اوچونجو آنلام، یعنی «تپه بیچیمینده مزار» آنلامینا داها یاخیندیر. قورغانلار گنل اولاراق آلتدا تاختادان یاپیلان جنازه اوتاغی و اوزرینده‌کی اؤرتو سیستمی ده گنل اولاراق داش و یا چام آغاجلاری ایله اؤرتولمکده‌دیر. بونلارین اوزری ایسه تاشلارلا قاپاتیلیر. مزار اوزرینده‌کی تپه‌نین قبّه شکلینده اولماسی گؤیه و یا قوتسال داغا اشاره ائتمکده‌دیر. آیریجا گنللیکله مربع شکلینده اولان جنازه اوتاغی و اوزرینده‌کی دایره‌سل اولان و تپه ایله داغی آندیران ییغین کومپوزوسیون کوزمولوژیک بیر قاورامی داشیماقدادیر (چوروحلو، ۲۰۱۱: ۸۰) (رسیم ۱).

باتی (غرب) معماری فلسفه‌سینده ده مربع و دایره‌نین سیمگه‌سل (سمبولیک) آنلاملاری واردیر. دایره زامانی تمثیل ائدر، مربع ایسه یؤنو وورغولایاراق اوزامی (فضانی) تمثیل ائدر. دایره ایله مربع بیرلیکده «کیئناتی»، گؤیو و یئری، زامان و اوزامی اولوشدورور (ماسییئرو،۲۰۰۶:. ۵۹؛ گروپیکو، ۲۰۱۱:. ۳، ۸). بونلارین یانیندا آسیا صنعت و معماریسینده ده یؤنلر و فورملار پلاستیک بیچیمین یانیندا آنلامسال بویوتون دا اولوشوموندا اؤنم داشیماقدادیر. اسکی تورک و چین اینانجلارینا گؤره گؤی بیر قبّه و یئر اوزو ایسه دؤرد و یا سککیز بوجاقلی بیر دوزلوک سانیلیردی. تورکلرده قوتسال ساییلان و گؤی ایلئ یئر تانریلارینا عبادت ائدیلن داغلار چوخ اسکیلردن واردیر. اسکی اویغور متنلرینده ده کاینات اوتاق

---

[۲] قورغان (kurgan) سؤزونون فارسجایا دا گئچمیش اولان «گور» (مزار) سؤزو و «گرگان» (گورگن) شهری‌نین آدی ایله باغلانتیلی اولدوغو دوشونولمکده‌دیر.

شکلینده دوشونولوب، اوتاغین اورتاسینداکی سککیز بوجاقلی آغاج دؤرد آنا و دؤرد آرا یؤنله کوزمولوژیک بیر قاورام داشیماقدایدی (اسین، ۲۰۰۱: ۴۰-۴۱).

اسکی تورک-چین اینانجلاریندا داغلار و یا تپه‌لر گؤی تانریسینا عبادت اوچون ایشله‌دیلن دینی تؤرن یئرلری‌دیر. بو کومپوزوسیونو اسلامیت سونراسی قوتسال مرکزی قبّه‌لی مکانلاردا دا گؤرمکده‌ییک. بو دؤنمه عاید باشقا صنعت اثرلرینده خالچالار، فرئسکلر[۳]، قورغانلاردان تاپیلان مومیالانمیش جسدلره عاید صنعتسل اثرلر و پالتارلار (مثلا پازیریک قورغانیندا تاپیلان مومیالانمیش انسان جسدی) واردیر. اولدوقجا اؤنم داشییان بو صنعتسل اثرلر اوزرینده باشقا بیر مقاله‌ده دورماق لازیمدیر (رسیم ۲).

بو دؤنمده معمارلیق اثرلری چوخونلوقلا مزار و قورغان معماریسی‌دیر. هون دؤنمی معماریسینده‌کی قورغانلار بویوتلاری (ابعاد) آچیسیندان گنللیکله کیچیک، اورتا و بؤیوک اولماق اوزره اوچ قروپدا توپلانیر. کیچیکلر یاخلاشیق ۱۳-۱۵، اورتا بؤیوکلوکده اولانلار ۲۰-۲۴، داها بؤیوک اولانلار ۳۰-۴۶ و بویوکلر ایسه ۵۱-۵۵ متر جیواری بیر چاپا (مقیاسا) صاحیبدیرلر (چوروحلو،۲۰۱۱:۸۷-۱۱۴).

بو دؤنم معماریسی‌نین اؤنده گلن قورغان مزارلاریندا پازیریک قورغانلاری، «باشدار قورغانی»، «شیبه قورغانی»، «بئرئل« و «توئکتا« قورغانلاری، «نوئین اولا قورغانلاری»، «کاتاندا قورغانلاری»، «اسیک قورغانلاری»، «اولاندیریق قورغانلاری»، «اوکوک اولاتوسو قورغانلاری» و «آرژان قورغانلارینی» ذکر ائده‌بیلریک.

پازیریک و دیگر قورغانلارا بو مقاله‌ده توخونما امکانیمیز اولمادیغیندان بورادا بعضی اؤرنکلرله یئتینه‌جگیک.

بیرینجی پازیریک قورغانی ۵۰ متر چاپیندا و ۲ متر یوکسکلیگینده بیر داش آلتیندا بولونماقدایدی. آغاج کؤتوکلریندن اولوشان قوروما طبقه آلتداکی ایکی مزار اوتاغینی قوروماقدایدی. مزارین ایچینده اؤلویه عاید شئیلر اؤرنگین آتلاری و قوشوم تاخیملاری[۴] واردی. اشیالاری جنازه ایله گؤممه (دفن ائتمه) گله‌نگی هله ده تورکلرده داوام ائتمکده‌دیر. آلتداکی جنازه اوتاقلاری تومروقلاردان (الوارلاردان) انشاء ائدیلمیشدیر. چام آغاجیندان لحد (تابوت) قاپاغی‌نین اوزرینده خوروز شکلینده دریدن کسیلمیش پارچالار واردی. بو تابوت اوستونده‌کی خوروزلار قوشا باشلی قارتال شکلینی آندیرماقدادیر (چوروحلو، ۲۰۱۱: ۸۹).

بو قورغانلاردان چیخاریلان خالچالار، فرئسکلر و تاخیلار چوخ قیمتلی اثرلردیر. اسیک‌ده ده گؤردویوموز عینی معماری اوسلوبا دایانان قورغاندا آلتین پارلتارلی بیر هون پرنسی‌نین (شهزاده) گئییمینی گؤرمکده‌ییک. یاخلاشیق ۷ متر درینلیگینده چام کؤتوکلریندن یاپیلان مزار اوتاغی‌نین اوزری تورپاق-داش ییغینی ایله قاپاتیلمیشدی (چوروحلو، ۲۰۱۱: ۱۰۵) (رسیم ۳).

---

[۳] آلچیدان/گچدن یاپیلمیش دووار رسیملری.

[۴] آرابا حیوانی‌نین قوشوم تاخیملاری.

سلنگا چایی‌نین بایکال گؤلونه آخدیغی یئرین یاخینیندا «نوئین اولا» بؤلگه‌سینده اوچ قروپ حالیندا ۲۱۲ قورغان واردیر. آچیلان قورغانلاردان اطرافی قالین کؤتوکلرله چئویریلی آغاج دیرکلر اوزرینه چاتیسی (سقفی) اولان، ۵ متر اوزونلوقدا ، ۳ متر. قدر گئنیشلیکده، ۱.۵متر قدر یوکسک بیر دیش (خارجی) بؤلومله، بونون ایچینده ۳ متردن بیرآز داها اوزون و عینی نیسبتده گئنیشلیگی، یوکسکلیگی اولان آغاج دیرکلی مزاردا چوخ یاخشی بیر ایشچیلیک گؤسترن تاختادان بیر تابوت واردی. اؤلو، اعتنالی بیر شکیلده گئیدیریلمیشدی. مزار اوتاغی‌نین اطرافی، تاوان و یئر، اپیک، کئچه و یون اؤرتولرله قاپلی ایدی. «نوئین اولا» مزارلاری چوخونلوقلا هون صنعتی‌نین پوزولوب گئریله‌مگه باشلادیغی بیر دؤنمدن، ۱-جی یوز ایلدن قالمادیر. قورغانلارا سون درجه بنزر شکیلده آذربایجان‌دا اردبیل-خییوو (مئشکین) یولوندا و ساوالان داغلاری‌نین اتگینده «شهر یئری» آدییلا تانینان اسکی یئرلشیم آلانینداکی مزارلیغی دا سؤیله‌یه‌بیلریک. هون دؤنمیندن چوخ داها اسکیلره گئدن و ظنیمجه پروتو-تورکلره عاید اولان بو یئرلشیم آلانی میلاددان اؤنجه ۳۰-جو یوز ایله و دمیر چاغینا عاییددیر. بورادا دا یئنه تپه شکلینده مزارلارا و اطرافیندا دیکیلن بالبالارا راستلاییریق. اسکی تورکلرده، خاقانلارین، قهرمانلارین و مشهور آداملارین مزارلاری اوزرینه اؤلدوردوکلری دوشمنلری تمثیلاً هیکل و یا داشلار تیکدیکلری، اگر داش تاپماسالار، آغاجدان یاپیلمیش هیکل و یا قازیقلاری بو مقصدله ایشلتدیکلری و بو شکیلده تیکیلن داشلارا بالبال دئییلدیگی اؤتەدن بری بیلینیر. یئنه شهر-یئری یئرلشیم آلانینا بنزه‌ین گونئی-دوغو آنادولودا (حکاری) دا بنزر یئرلره راستلاییریق (رسیم ۴).

پولادلی‌نین ۱۸ کیلومتر قوزئی‌باتیسینداکی آنتیک بیر یئرلشیمین یانیندا اولان «گوردیون» تومولوس و هؤیوکلری ده یئنه عینی یاپای (مصنوعی) تپه‌لردن اولوشان و قورغانی آندیران مزارلاردان اولوشماقدادیر. بو یئرلشیم آلانلاری‌نین داها دقتله آراشدیریلماسی گرکیر (رسیم ۵).

ایوالگا-نین سلنگا چایینا آخدیغی یئرده «اؤلان اوده»ده بیر چوخ ائولرله، بؤیوک و اطرافی سورلا چئویریلی بیر یاشام یئری‌نین ایزلری بولونموشدور. ائولرین دؤشه‌مه‌لری آلتیندا ایستی هاوا و دومان اوچون ایستیلتمه یوللاری واردیر (آسلاناپا، ۲۰۱۱: ۱-۹). تورکلرین گؤی و یئر-سو اینانجیندا داغلار و آغاجلارا گؤی قبّه‌سیله یئرین باغلانتی نقطه‌لری اولاراق و حؤکمدارین داغلاردان گؤیلره یوکسلدیگینه اینانیلیردی. بو اوزدن مزارلارین‌دا داغ و یا تپه‌نی آندیراجاق شکیلده انشاء ائدیلمه‌سی بو دوشونجه‌یله باغلانتیلی اولابیلر. بعضی قایناقلاردا «گردیزی» کیمی یازارلار دا تورکلرین داغا تاپیندیغینی سؤیله‌میشدیر (شنشن، ۱۹۹۸:.۸۸). داها سونراکی دؤنملرده اورتایا چیخان قبّه‌لی بودیست تاپیناق و ماناستیرلارین دا کؤکنی تورکلرین نزدینده داغلارین قوتساللیغیندان قایناقلانابیلر.

قورغانلارین و یورت تیپی چادیرلارین اسلامیت سونراسی ان اؤنملی یاپی تیپلریندن اولان گونبدلرین قایناغینی تشکیل ائتدیکلری کسیندیر (آریق، ۱۹۶۹: ۶۱-۵۷؛ چوروحلو، ۱۹۹۹: ۴۷-۶۲). قبّه‌نین کؤکنی‌نین اورتا آسیا قونار-کؤچر قبیله‌لرینده تاپان «میشل ملاراگنو» سونسوزلوق و قوتساللیغین سیمگه‌سی اولدوغونو سؤیلر (ملاراگنو، ۱۹۹۱: ۷) بئله‌لیکله قورغانلاردا گؤردویوموز کومپوزوسیون (مربع

اوزرینده دایره) داها سونراکی دؤنملرده اؤرنگین گؤک‌تورک و اویغور بودیست تاپیناقلاریندا اولان مربع و اوزری قبّه‌لی مکانین قایناغینی تشکیل ائتدیگینی سؤیلرسک یانیلمامیش اولوروق. اسلامیت‌دن سونراکی اموی‌لر و عباسی‌لردن سونرا قاراخانلیلار دؤنمینده اورتایا چیخان اورتا آسیاداکی قبّه‌لی مسجیدلر، توربه‌لر و کروانسارایلارداکی ایشله‌دیلن مرکزی قوتسال مکانلار داها سونرالار بؤیوک سلجوقلولاردا اورتایا چیخان قبّه‌لی مسجیدلرین اولوشوموندا قایناق تشکیل ائتمیشدیر. قبه‌نین گلیشدیگی سورجین گؤک‌تورکلر و اویغورلارداکی بودیست تاپیناق و ماناستیرلاردا گؤره‌بیلریک.

شهرچی‌لیک

آسیا هونلاری‌نین «قیشلاق» اولاراق ایشلتدیکلری یئرلشیم یئرلری‌نین دووارلاری‌نین دؤیولموش و یا سیخیشدیریلمیش تورپاقدان یاپیلدیغینا دایر، هون شهرچیلیگی ایله ایلگیلی بعضی بیلگیلری اسکی چین قایناقلاریندان اؤیرنه‌بیلیریک. چین قایناقلارینا گؤره، میلاددان اؤنجه ۳۶-جی ایلده چینلیلر طرفیندن ییخیلان هون حؤکمداری چی-چی‌نین باشکندی، اطرافی سورلا چئویریلی بیر «اوردو-کنت» اولاراق قورولموشدو. بونونلا یاناشی چین قایناقلاریندا یئنه ده «اژدر شهری» دئیه بیر باشقا هون شهریندن بحث ائدیلیر (ابرهارد، ۱۹۹۶: ۷۷).

هونلاردا اولان شهرچی‌لیک کولتورو قونار-کؤچر کولتورونون یانیندا دا داوام ائتمیشدیر. بو اوزدن شهرلرده چادیرلارین یانیندا چادیر شکلینده اولمایان قونوتلار و ائولری ده گؤره‌بیلیریک (اؤگل، ۱۹۸۵: ۱۵۰).

موغولیستان‌ین «آیماق تؤو» بؤلگه‌سینده (Chüret dov) دؤرn آنا یؤن1 دوزنلنمیش اولان بیر شهرین مرکزینده گرانیت بیر تمل اوزرینده اوتوردولموش دؤرد بوجاقلی بیر سارای واردی. بو شهرین ایکی آنا محوردن اولوشماسی و مرکزده حؤکمدارین سارایی‌نین اولماسی اسکی تورک-چین اینانجیندا ائورن کوزموزو (کائنات) آنلاییشی‌نین بیر گؤسترگه‌سیدیر. سالدیریلار سیراسیندا سوسوز قالماماق اوچون گونئی دووارى‌نین یاخینلاریندا بیر سو آنباری انشاء ائدیلمیشدی. تورکلرین اویغارلیغینی کؤچری یاشام طرزی دئییل بوزقیر اویغارلیغی اولاراق نیته‌لندیرمک داها اویغون اولاجاقدیر (چوروحلو، ۲۰۱۱: ۱۱۷) (رسیم ۶).

آسیا قونار-کؤچر (تورک) و چین کولتورونده مکانسال ایمگه اولاراق ایشله‌دیلن یؤنلر یئرلشمه دوزنینده ده گؤرولور. یئر و گؤیو بیر آرایا گتیرن و اونون سیمگه‌سل بویوتو اولان «ماندالا» مربع پلانلی و دؤرد یؤن شماسی‌نین تملینی اولوشدورماقدادیر و بو یؤنلر آراسیندا دگر فرقی بولونماقدادیر (آقین ۱۹۹۰: ۳۳). بونا بنزر «ایوولگا»، «دورنئی» ۱-جی و ۲-جی یئرلشمه‌لری وب. تورکلرین کؤچری کولتورونون یانیندا یئرلشیک مدنیتینی ده میلاددان اؤنجه‌یه گؤتورمکده‌دیر. سلنگا دره‌سینده‌کی «اولان اوده»دن ۱۶ کیلومتر اوزاقلیقدا ایوولگادا آ. داویدووا طرفیندن کشف ائدیلن بیر یئرلشمه بؤیوک بیر قالا (اوردو-کنت)، کیچیک بیر تحکیمات دووارى و بیر مزارلیقدان اولوشور. ۷۰۰۰ مترمربع‌لیک اولان بو آلاندا ۵۱ ائو و ۶۰۰ قویو تاپیشلمیشدیر (چوروحلو، ۲۰۱۱: ۱۱۸). ائورن سمبولو و کوزمولوژیک آنلامی اولان

دیک‌دؤرتکن (مستطیل) ویا مربع شکلینده اولان شهرلر داها سونرالار گؤک‌تورک و اویغور دؤنمینده ده قارشیمیزا چیخار. بو آنلاییش تورکلرین معمارلیغینا دا یانسیمیش و قورغانلارین جنازه اوتایغیندا اولدوغو کیمی قالالار، تاپیناقلار، سارایلار و ائولره ده یانسیمیشدیر. بو دؤرد یؤنو وورغولایان پلان شماسی ایسلامیت‌دن سونرا قاراخانلی و بؤیوک سلجوقلو شهر و معماری اثرلرینده ده قارشیمیزا چیخار.

چادیر

هونلاردا معماری اولاراق قارشیمیزا چیخان دیگر یاپی تورو (نوعو) ده یورت تیپی چادیرلاردیر. هونلاردان اؤنجه‌یه عاید اولان «تاغار» کولتورونده ده بو تیپ چادیرلارین وار اولدوغونو داشا اویولموش تصویرلردن آنلاماقداییق (دیاربکیرلی، ۱۹۹۳: ۱۷).

هون دؤنمینده ایشله‌دیلن چادیرلارین اوزری حیوان دریسی، قایین آغاجی قابیغی یا دا کئچه ایله اؤرتولوردو. گئچ دؤنملرده «آلاچیق» دئییلئن بو چادیرلارا بعضا ده «اؤی» و یا «اوی/üy» دئییلیردی. ایکی اساس بؤلومدن میدانا گلن بو چادیرلار سیلیندیریک گؤوده و اونون اوزرینده قبّه‌دن اولوشماقدایدی. تپه‌ده‌کی بیر چمبرله آشاغیداکی چوبوقلار بیربیرلرینه توتدورولوردو. قبّه‌ده اوجاق اوچون آچیق بوراخیلان بؤلوم داها سونرا کئچه ایله اؤرتولوردو (چوروحلو، ۱۹۹۲: ۶۴-۶۵).

استرزیگووسکی و ملاراگنویا گؤره اسکی آسیا کؤچری کولتورونه عاید اولان چادیر معماریسی داها سونرالار قبه‌نین بیچیملنمه‌سینده بؤیوک رول اوینامیشدیر (کوبان، ۲۰۱۵:.۱۵-۱۷؛ ملاراگنو، ۱۹۹۱: ۷) (رسیم ۷).

سونوچ

آسیا و اؤزللیکله باتییا دوغرو گئنیشله‌ین اورتا آسیا معمارلیغی‌نین گلیشیمینده تورکلرین ائتکیسی میلاددان اؤنجه‌لره دایانماقدادیر. میلاددان اؤنجه قورولان ایلک تورک دؤلتی اولاراق تانینان هون ایمپراتورلوغوندان باشلایان بو سورج داها سونرالار گؤک‌تورک و اویغور معماریسینده گلیشمینه داوام ائتمیشدیر. ایلک اولاراق پروتو-تورکلرده قارشیمیزا چیخان قورغان معماریسی هونلار دؤنمینده ده چوخ ساییدا اثرله داوام ائتمیشدیر. گنللیکله جنازه اوتاغی و اوزرینده‌کی ییغین اولاراق ایکی بؤلمه‌دن اولوشان قورغانلار بیر ائورن سمبولودور. کوزمیک قاورامی ایچینده باریندیران بو قورغانلار اسلامیت سونراسی توربه و گونبد معماریسینه بؤیوک ائتکیلر بوراخمیشدیر. بونونلا بیرلیکده مسجیدلر، کروانسارایلار و دیگر قبّه‌لی یاپی تورلرینده ده بو کوزمیک کومپوزیسیونو گؤرمکده‌ییک. هون دؤنمینده اولان مربع شکلینده قالالار، شهرلر و یئرلشیک آلانلار دؤرد یؤنو آندیران کوزمولوژیک بیر آنلامی واردی. ائورن سمبولو و کوزمولوژیک آنلامی اولان دیک‌دؤرتکن و یا مربع شکلینده اولان شهرلر داها سونرالار گؤک‌تورک و اویغور دؤنمینده ده قارشیمیزا چیخار. بو آنلاییش تورکلرین معمارلیغینا دا یانسیمیش و قورغانلارین جنازه اوتاغیندا اولدوغو کیمی قالالار، تاپیناقلار، سارایلار و ائولره ده یانسیمیشدیر. بو دؤرد یؤنو

وورغولایان پلان شماسی اسلامیت‌دن سونرا قاراخانلی و بؤیوک سلجوقلو شهر و معماری اثرلرینده ده قارشیمیزا چیخار ■

رسیملر:

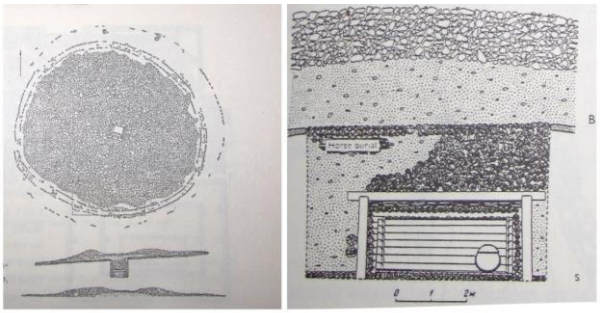

Resim 1
Solda Tuekta Kurganı'nın planı ve kesitleri.
Sağda Pazırık Kurganı'nın kesiti. (Çoruhlu, 2011; Aslanapa, 2011)

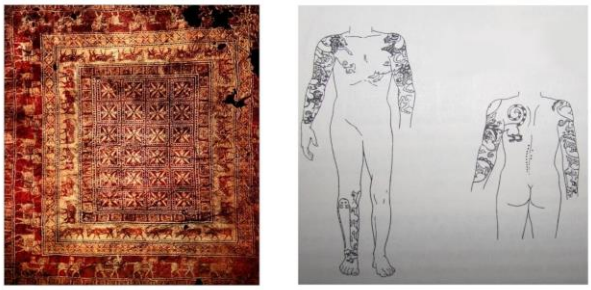

Resim 2.
Pazırık Kurganlarından çıkarılan halı ve mumyalanmış beninde dövmeler olan insan cesedi
(Aslanapa, 2011)

Resim 3
Esik Kurganı'ndan çıkarılan altın elbiseli Hun Prensinin Kıyafeti
(Aslanapa, 2011; http://dersalani.com/altin-elbiseli-adam.html)

Resim 4
Solda Şeheryeri tümülüsleri, Sağda Gordion tümülüsleri
(Kendi seyahatımdan)

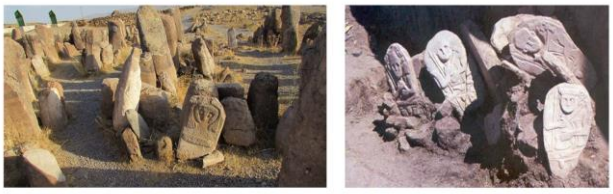

Resim 5
Solda Şeheryeri balbalları (Kendi seyahatımdan), Sağda Hakkari'deki balballar (www.fb.com/turkisharchitecture)

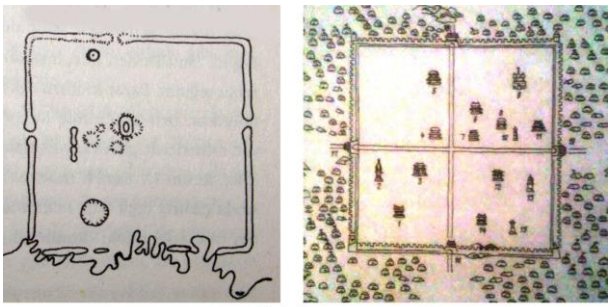

Resim 6
Soldaki Aimak Töv yerleşiminin şematik planı(Çoruhlu, 2011)
Sağdaki Karakurum yerleşiminin şematik planı (Akın, 1990)

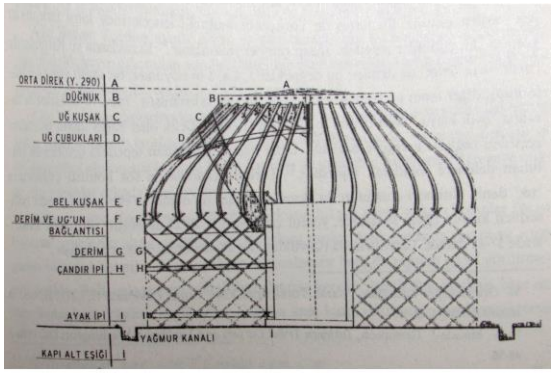

Resim 7
Türk topluluklarında kullanılan çadır şeması (Diyarbekirli, 1972)

قایناقلار:

۱- آسلان آپا، او. (۲۰۱۱). *تورک صنعتی*، رمزی کیتاب‌ائوی، ۱۱-جی باسیم، ایستانبول.

۲- اسین، ائـ (۲۰۰۱). *تورک کوزمولوژیسینه گیریش*، قابالجی یایین‌ائوی، ایستانبول.

۳- ارن، هـ (۱۹۸۸). *تورکجه سؤزلوک*، ۲-جی جیلد، آنکارا.

۴- کوبان، د. (۲۰۱۵). *دوغان کوبان یازیلاری آنتولوژیسی*، ۱-جی جیلد، بویوت یایینجیلیق و تجارت آنونیم شیرکتی، ایستانبول.

۵- ماسییئرو، ر. (۲۰۰۶). *معماریده استتیک*، دوست کیتاب‌ائوی یایینلاری، آنکارا.

۶- اؤگل، ب. (۱۹۸۵). *تورک کولتور تاریخینه گیریش – تورکلرده کؤی و شهیر حیاتی*، ۱-جی جیلد، آنکارا.

۷- شئشن، ر. (۱۹۹۸). *اسلام جوغرافیالارینا گؤره تورکلر و تورک اولکه‌لری*، آنکارا.

۸- آقین، گون‌قوت (۱۹۹۰). *آسیا مرکزی مکان گله‌نگی*، کولتور باقانلیغی، باشباقانالیق باسیم‌ائوی، آنکارا.

۹- آریق، او. (۱۹۶۹). *ارکن دئویر آنادولو- تورک معماریسینده توربه بیچیملری*، تورک تاریخ قورومو باسیم‌ائوی، آنکارا.

۱۰- جزار، مصطفی (۱۹۷۷). *آنادولو اؤنجه‌سی تورکلرده شهیر و معمارلیق*، تورکیه ایش بانکاسی یایینلاری، ایستانبول.

۱۱- چوروهلو، ی. (۲۰۱۱). *ارکن دئویر تورک صنعتی*، قابالجی یایین‌ائوی، ایستانبول.

۱۲- چوروهلو، ی. (۱۹۹۲). *ارکن دئویر تورک صنعتی‌نین آ.ب.ج-سی*، قابالجی یایین‌ائوی، ایستانبول.

۱۳- چوروهلو، ی. (۱۹۹۹). *قورغان و چادیر (یورت)دان کومبت و توربه‌یه گئچیش*، صص. ۶۲-۴۷؛ آک‌س‌م ایستانبول، مزارلیقلار وقفی یایینلاری، ایستانبول. گئچمیشدن گونوموزه مزارلیق کولتورو و انسان حیاتینا ائتکیلری سمپوزیومو، ۲۰-۱۸ آرالیق (دسامبر) .۱۹۸۸

۱۴- دیاربکیرلی، ن. (۱۹۹۳). *اسلامیتدن اؤنجه تورک صنعتی*، باشلانغیجدان بوگونه تورک صنعتی، آنکارا.

۱۵- ابرهارد، و. (۱۹۹۶). *چین‌ین شیمال قومشولاری*، آنکارا.

16. GRUPICO, Theresa (2011) *The Dome in Christian and Islamic Sacred Architecture*,The Forum on Public Policy, Illnois

17. MELARAGNO, Michele G. (1991) *An Introduction to Shell Structures: the Art and Science of Vaulting* (softcover ed.). New York, New York: Van Nostrand Reinhold.

وارلیق
VARLIQ
Türk Dili, Edebiyatı ve Kültürü Dergisi
Yeni Dönem. İl: 1, Sayı: 2 (Güz 2015), ss. 101-108
Telif Haqqı©Varlıq Dergisi

شهر یئری- آذربایجان تورپاقلاریندا ایلک اوستو آچیق تاپیناق

• علیرضا قوچی[۱]

ÖZET: Alireza GOÇİ, "Şeher Yeri- Azerbaycan Torpaqlarında İlk Üstü Açıq Tapınaq", *Varlıq: Üç Aylıq Türk Dili, Edebiyatı ve Kültürü Dergisi*, İkinci Dönem, Sayı: 2 (Güz 2015/1394), ss. 101-108

Ön Asya ve İran arkeolojisinde İran Azerbaycan'ının arkeolojik ve kültürel baxımdan yeri ve önemi şübhesiz tartışılmaz ayrıcalıq daşımaqdadır. Özellikle 19-cu yüzilin sonlarından günümüze qeder yapılan arkeolojik araşdırmalar bu qonunu destekler durumdadır. 2003-2005 illeri arasında aparılan şeher yeri qazıları bölgenin M.Ö. ikinci ve birinci minildeki din ve inancları ile ilgili önemli ip ucları sunmaqdadır. Çox sayıda insan biçimindeki stellerin (balbalların) yan yana düzenli bir şekilde düzülmesi, ferqli memari alanları oluşduraraq bölgenin en eski tapınma ve ibadet merkezlerinden birinin ortaya çıxmasını sağlamışdır.

Açar Sözler: Üstü Açıq tapınaq, Şeher Yeri, Azerbaycan, Demir Çağı.

چکیده: علیرضا قوچی، "اولین معبد روباز در سرزمین شهر یری - آذربایجان"، *وارلیق: فصلنامه زبان، ادبیات و فرهنگ ترکی*، دوره دوم، شماره ۲ (پاییز ۲۰۱۵/۱۳۹۴)، صص. ۱۰۸-۱۰۱

بدون شک در باستان‌شناسی خاور نزدیک و ایران، جایگاه و اهمیت آذربایجان ایران از نظر باستان‌شناسی و فرهنگی از ویژگی ها و مزیت های غیرقابل بحثی برخوردار است. به ویژه آنکه، تحقیقات باستان‌شناسی انجام گرفته از اواخر قرن نوزده به بعد نیز این مسئله را تایید می‌کند. حفاری‌های انجام گرفته در منطقه در سال‌های ۱۳۸۴-۱۳۸۲، سرنخ‌های مهمی در رابطه با ادیان و باورهای مردم در هزاره‌های دوم و اول پیش از میلاد در اختیار ما قرار می‌دهد. با قرار گرفتن منظم تعداد زیادی سنگ نگاره (استل/ بالبال) به شکل انسان در کنار یکدیگر ضمن ایجاد فضاهای مختلف معماری، موجب کشف یکی از قدیمی‌ترین معابد روباز منطقه شده است.

کلیدواژه‌ها: معابد روباز، شهر یری، آذربایجان، عصر آهن.

ABSTRACT: Alireza GHOUCHI, "Shahar Yeri: The First Hypaethral Temple On the Land of Azerbaijan", *Varlıq: Quarterly Journal of Turkish Language, Literature and Culture*, Second period, Issue 2 Autumn 2015/1394, pp. 101-108

[۱] آنکارا بیلیم‌یوردو آرکئولوژی بؤلومو دوکتورانت (alireza.ghouchi@gmail.com).

Undoubtedly, Iranian Azerbaijan has a high and prominent status in terms of the archeology of Near East and Iran. Particularly, the researches made from the end of 19 century on support this fact. Archaeological excavations in this region which were conducted within the years 1382-1384 has given us important cues regarding the religions and beliefs of the people in this area during the 1st and 2nd millenniums BCE. The numerous human shaped steles settled regularly side by side constructs different archeological areas which make up one of the most ancient temples of the region.

Keywords: Hypaethral Temple, Shaher Yeri, Azerbaijan, Iron Age.

آذربایجان، عصیرلر بویونجا فرقلی کولتورلرین و خالق قروپلاری‌نین ائتکیلرینی و ایزلرینی یانسیتمانین یانیندا بیر چوخ سیاسی قورولوشون حاکیم اولا بیلمک اوچون مجادله وئردیگی اؤنملی بیر جوغرافیادیر. الوئریشلی جوغرافی قونومونون یانیندا، یئر اوستو و یئر آلتی قاینااقلاریندا‌کی چئشیدلی‌لیک و دنگه‌لی داغیلیمی بو ایلگی‌نین باشلیجا سببی اولموشدور. بو ایلگی‌نین اؤزنه‌سینده ایسه یئنه عصیرلر بویونجا بیر چوخ خالقا ائو صاحیبلیگی ائتمیش اولان قوزئی و گونئی آذربایجان تورپاقلاری بولونماقدادیر.

آذربایجان بؤلگه‌سی، اؤزللیکله اقلیم و جوغرافی قورولوشویلا چتین شرطلری میدانا گتیرن بیر بوتوندور. بو بوتون ایچریسینده گلیشن آرکئولوژی کولتورلرده، اکولوژیک (چئوره‌سل) شرطلره اویوم ساغلاماغی باشارمیش، بو کاراکتری بُنیه‌سینده داشییان و یانسیدان اثرلری سونماسی قاچینیلماز اولموشدور. قیساجاسی، اکولوژی شرطلرین کولتورل سوره‌جه یانسیماسی و بو یانسیمانین بولقولار اوزریندن تعقیب ائدیله‌بیلیرلیگی بیر معنادا سؤز قونوسو اولاجاقدیر. اؤزللیکله، کؤچری‌لیک، یایلاچیلیق کیمی تئریملرین سیخ اولاراق ایشلنمه‌سی و یا بو کولتورل ترمینولوژی ایچریسینده آذربایجان آرکولوژیسینده‌کی اولوشلارین آچیقلانماسی و تانیملانماسی یولونا گئدیلدیگینده، اقلیم و جوغرافی شرطلر ده گؤز اؤنونده بولوندورولمالی‌دیر. بئله‌جه، یاشام پراکتیکاسینا باغلی، ایشله‌وسل (فونکسیونل) آنلامدا ان اویغون فورم و شکیللرین گلیشیمی چئوره شرطلری‌نین سوندوغو خام ماده قوللانیمی ایله اورتایا چیخان بیر بیلشکه سؤز قونوسودور. ماتریال قالینتیلار، گئچمیش توپلوملارین آنلاشیلماسی دوغرولتوسوندا تک آچار اولماغا داوام ائتدیگی سوره‌جه، یورومسال یاناشمالار داها بیر اؤنم قازاناجاق و عینی زاماندا دا چئشیدلی‌لیک قازاناجاقدیر.

آذربایجان بؤلگه‌سی‌نین ایستراتژیک جوغرافی قونومو ندنی ایله، قوزئیدن قافقاز بؤلگه‌لری، باتیدان آنادولو تورپاقلاری، دوغودان ایران‌ین مرکزی فلاتی و گونئی باتیدان بین‌النهرین (مزوپوتامییا) ایله اولان ایلیشگیسی، چوخ اسکیله دایانماقدادیر. اؤن آسیا و ایران آرکئولوژیسینده، ایران آذربایجانی‌نین آکئولوژی و کولتورل باخیمدان یئری و اؤنمی شبهه‌سیز تارتیشیلماز آیریجالیق داشیماقدادیر. اؤزللیکله ۱۹- جو یوز ایلین سونلاریندان گونوموزه قدر یاپیلان آرکئولوژی آراشدیرمالار بو نقطه‌نی دستکلر دورومدادیر. ۱۹۵۰-لردن سونرا آرکئولوقلارین یوغون اولاراق چالیشماغا باشلادیغی بؤلگه‌ده الده ائدیلن آراشدیرمالار هارداسا هیند-آوروپا منشألرینی آراما اوزرینه اوداقلانمیش دورومدادیر. بو اوداقلانمادان اؤترو ده بؤلگه‌نین تاریخ اؤنجه‌سی، تاریخ اؤنجه‌سی صنعتی، اتنوقرافیاسی، ژئو-آرکئولوژیسی، اتنو-آرکئولوژیسی، سوسیو- آرکئولوژیسینه هئچ توخونولمامیشدیر. بؤلگه‌ده سون ۲۰ ایل ایچینده آرالیقلارلا

اجرا ائدیلن و سوره‌لری بیر ایکی دؤنمی آشمایان، قورتارما قازیلاری اولماقلا بیرلیکده هارداسا قاپساملی اوزون سوره‌لی بیر پروژه‌نین اجرا ائدیلمه‌سینه امکان تانینمامیشدیر. سون ایللرده ده بؤلگه‌ده یاپیلان آرکئولوژی قازیلاردان اورتایا چیخاریلان زنگین مدنیتلره عاید قالینتیلار دا قوروماسیز بوراخیلیب، تخریب اولماقدادیر. بو یازیدا دوغال و یاپای (صُنعی) یوللارلا تخریباتا معروض قالان و منیم ده بو اؤنملی مدنیت یئری‌نین قازیسیندا دا اشتراک ائتدیگیم شهر یئری استل‌لری[۲] (بالباللاری) اوزرینده دورولاجاقدیر.

مشکین‌شهر: اردبیل ایالتینه باغلی بو بؤلگه، زنگین بیر تاریخ و گئچمیشه صاحیب اولماسینا راغماً، چوخ آز آراشدیریلمیش و آرکئولوژی قازی و آراشدیرمالاری یوخ دئییله‌جک قدر آزدیر. دوغو آزربایجان‌دا ایلک آرکئولوژی آراشدیرمالاری ۴۶-۱۳۴۴ ایللری آراسیندا کامبخش فرد طرفیندن یاپیلمیشدیر. آراشدیرمالار سونوجوندا مشکین‌شهر بؤلگه‌سینده ساسانیلر دؤنمینه عاید پهلوی یازیسیندا بیر کیتابه و قاراباغلار دا بیر تیکیلی داشدان بحث ائدیلمکده‌دیر (کامبخش فرد، ۱۳۸۰: ۲۶۱). ۱۹۷۸-جی ایله قدر بؤلگه‌ده بیر آراشدیرمادان سؤز ائتمک مومکون دئییل. آنجاق بو ایلده ایران آرکئولوژی مرکزی‌نین یاردیملاری ایله آقوست آی‌نین ۳۰-۳-نا قدر بورنئی و قروپوندان اولان اوچ ایش‌آرخاداشی ایله بیرلیکده (بولی، اینگراهام و سامرز) دوغو آزربایجان‌ین قوزئی دوغوسوندا یئر آلان مشکین‌شهرده یوزئی (سطح) آراشدیرمالاری یاپمیشدلار (بورنئی، ۱۹۷۹). چالیشدیقلاری آلان تخمیناً ۱۴۰۰ ک.م آرالیغینی احاطه ائتمکده ایدی. بو آراشدیرمانین سونوجوندا توپلام ۷۶ آرکئولوژیک آلان تعیین اولونموشدو کی، بونلاردان ایکیسینده تاریخ اؤنجه‌سینه عاید کسین بولقولار و دیگر بلیرله‌دیکلری ایکی آلاندا دا تاریخ اؤنجه‌سینه عاید اثرلرین اولاسی (محتمل) وارلیغیندان سؤز ائدیلمیشدیر. ۳۱ آلاندان اسلامی دؤنمه عاید سیرّلی ساخسی قاب پارچالاری، ۴۰ آلاندا دمیر چاغینا و ۱۲- سینده ده پارت دؤنمینه عاید بولقولارین وارلیغینا اشاره ائدیلمیشدیر. بونلارلا بیرلیکده بؤلگه‌نین بیر چوخ یئرینده م. اؤ. ۳-جو مین‌ایل ایله ۱- جی مین‌ایل آرالیقلارینا عاید مگالیتیک مزارلارین وارلیغینا دا اشاره ائدیلمیشدیر. آنجاق بو چالیشمانین تمل سونوجو *آرجق قالاسی* دئیه آدلاندیردیقلاری شهر یئری‌نین کشفی اولموشدور. اونلارین سونوجلارینا گؤره شهر یئری دؤرد عنصردن میدانا گلمیشدیر:

۱) گئنیش آلانا صاحیب اولان آشاغی و یوخاری شهر. بو آلانین بیر قیسیمینده داشلاردان یاپیلمیش بیر ساوونما (مداغعه) دووارین قالینتیلاری گؤرولمکده‌دیر.

۲) قالا، باتی طرفدن یوخاری شهره و گئنیش گؤروش آلانینا حاکیم بیر قونومدا یئر آلماقدادیر.

۳) استل‌لر قروپو

۴) آشاغی و یوخاری شهرین چئوره‌سینده بؤیوک داشلاری ایله یاپیلمیش مگالیتیک مزارلار.

---

[۲] استل(stel) و یا استلا (stela)، تیکیلمیش، یوکسکلیگی ائنیندن اوزون تک‌پارچا بیر داشدان عبارت اثرلره دئییلیر. استل سؤزو یونانجا «استلا»دان یعنی "تیکیلی" دایانان بلوکدان گلیر.

شهریئری: اردبیل ایالت مرکزی‌نین ۷۰ ک.م. قوزی باتیسیندا، مشکین‌شهرین ۴۰ ک.م. قوزئی دوغوسوندا، پیرازمیان آدلی کندین سینیرلاری (سرحدلری) ایچینده، قاراسو چایی‌نین گونئی و باتی قیسمیندا یئر آلماقدادیر. بو یئرلشیم یئری استراتژیک قونوموندان دولایی یوکسک بیر قایا اوزرینده یاپیلمیشدیر. بو قایا باتییا دوغرو یوکسلمکده اولوب، دوغو و گونئی دوغو قیسمی دیک بیر اگیمله قاراسو چاییینا دوغرو ائنمکده و اطرافیندا بیر چوخ جوشان پینارلارین وارلیغی دا گؤرولمکده‌دیر. بو یئرلشیم یئری دنیز سویه‌سی‌نین ۱۱۶۵ متر یوکسکلیگینده و ۲۰۰ هکتارلیق بیر آلانی احاطه ائتمکده‌دیر. شهر یئرینده‌کی قازی چالیشمالاری ۱۳۸۴-۱۳۸۲ ایللری آراسیندا ایران آرکئولوژی مرکزی ایله تربیت مدرس اونیورسیته‌سیندن پروفسور دوکتور علیرضا هژبری نوبری‌نین بیلیمسل قلاووزلوغوندا یاپیلمیشدیر (هژبری نوبری، ۱۳۸۲).

یوخاریدا دا توخونولدوغو کیمی شهر یئرینده یوزئی آراشدیرمالار نتیجه‌سینده دؤرد عنصر (آشاغی و یوخاری شهر، قالا قالینتیلاری، استل‌لر قروپو و مگالیتیک مزارلار) بلیرلنمیشدی و کرونولوژیک اولاراق م. اؤ. ۲- مین‌ایلین ایکینجی یاریسی ایله ۱-جی مین‌ایلین ایلک چئیرگی (دؤرددە بیری) آراسیندا بیر تاریخلندیرمه یاپیلمیشدیر. آنجاق شهر یئرینده علمی قازی و یوزئی آراشدیرمالارین باشلاماسی ایله بیرلیکده، بئشینجی بیر عنصر، یعنی بؤلگه‌نین ان اسکی یئرلشیم یئرلریندن بیری اولان *قوشا تپه* آدلی بیر تپه ده گون ایشیغینا چیخاریلمیشدی. سؤز قونوسو تپه، شهر یئری‌نین قوزئی دوغو سرحدلری ایچینده یئر آلماقدادیر و گئج نئولیتیک چاغیندان دمیر چاغینا قدر یئرلشمه اولدوغو ایفاده ائدیلمکده‌دیر (هژبری، قوچی، ۱۳۸۶). بئله‌لیکله شهر یئری‌نین کرونولوژیسی (م. اؤ ۶- جی مین‌ایلین سون چئیرگیندن ۱-جی مین‌ایلین ایلک چئیرگینه قدر ایران آذربایجان‌ی‌نین دوغو قیسمینده‌کی دمیر چاغی اؤنجه‌سی کرونولوژی بوشلوغونا دا ایشیق توتماقدادیر.

تاپیناق (معبد) آلانی: شهر یئرینده کشف ائدیلن ان اؤنملی بولقولاردان بیری شبهه‌سیز کی، انسان بیچیمینده وولکانیک داشلارا اویولموش استل‌لر قروپلاری‌دیر[۳]. قازی چالیشمالارینا باشلامادان اؤنجه، چئشیدلی آراشدیرمالار بو آلانی استل‌لرله دوناتیلمیش (تجهیز ائدیلمیش) توپلو مزارلیق آلانی اولاراق دگرلندیریردی. آنجاق آلانداکی قازی چالیشمالارین باشلاماسی ایله فرقلی سونوجلارین اورتایا چیخدیغی آنلاشیلدی. تخمیناً ۱۰۰۰ متر مربع‌لیک بیر آلانین قازیسیندان و آلان چئوره‌سیندن توپلام ۵۳۷ عدد استل گون ایشیغینا چیخاریلدی (هژبری، ۱۳۸۴). استل‌لر سیخ بیر شکیلده و قروپلار حالیندا شهر یئری‌نین قوزئی باتی قیسمینده یئر آلان قالانین ۵۰۰ م. گونئی باتیسیندا یئر آلماقدادیر. ائروزیونون اتکیسی ایله بعضیلری‌نین اؤزگون قونوملاری پوزولموش، کیمیلری یانا و اؤنه دوغرو یاتمیشدیر[۴]. سؤز قونوسو استل‌لرین دیک دایانیلماسی اوچون چامورلو (پالچیقلی) خرجله چای داشلاریندان حاضیرلانمیش بیر پلاتفورم واردیر. استل‌لر گنلده بو پلاتفورمون اوستونده آرخالاری تخمیناً

---

[۳] یئرلی خالق استل‌لر قروپلاری‌نین سیرایلا دوزولمه‌سیندن دولایی اونلارا "مکتب اوشاقلاری" آدینی وئرمیشدیر.

[۴] بو استل‌لرین بیر قیسمی زامانیندان سونراکی دؤنمه عاید اولان قالانین معماری یاپیلاریندا و یا مزار دووارلاریندا ایشلندیکلری گؤرولمکده‌دیر. سون زامانلاردا یئرلیلر طرفیندن اثولری‌نین یاپیمیندا ایشلندیکلری بیلینیر.

یاریم متر آرالیقلارلا بیر بیرینه باخاراق و یان یانا دوزوله‌رک بیر بیرایله باغلانان کوریدورلارین دیوارلارینی اولوشتورماقتایدی. سؤز قونوسو آلاندا یان یانا دوزوله‌رک کوریدور دووارلارینی اولوشدوران استل‌لر، معماری یاپیلار اولاراق کومپلکس بیر گؤرونوش سرگیله‌مکده ایدیلر.

قازی و تمیزلیک چالیشمالاری اثناسینداکی ایلک آراشدیرمالاردا، بونلارین دوروش پوزیسیونلاری ایله نئجه بیر آماجا خیدمت ائتدیکلری کیمی قونولار چوخ آچیق بیر شکیلده آنلاشیلمیش دئییلدیر. آنجاق قازیلارین داوام ائدیلمه‌سی ایله بیرلیکده بونلارین مزارلا بیر ایلگیسی اولمادیغینی و استل‌لرین اؤنونده‌کی پلاتفورم اوزریندن اورتایا چیخاریلان بیر چوخ ساخسی قاب پارچالاری ایله اونلارین ایچلریندن چیخان دیگر تاپینتیلار بو آلانین دین و ریتوئل(آیین)لرین یاپیلماسی ایله ایلگیلی بیر مکان اولدوغو آنلاشیلدی. بیر چوخو یومشاق وولکانیک داشا اویولموش و ساییلاری ۵۳۷-یه چاتان بو داشلار، ۳.۱۹ متردن ۳۵.۰ متره قدر دگیشن بویلاردادیر. استل‌لرین هامیسیندا قابارتما یا دا چیزگی تکنیکینده جبهه‌دن یاپیلمیش انسان بیچیمی واردیر. باشین ایکی یانیندان سانکی بیر ساچ کیمی آشاغی سارقان (سالالانان) قوللار و بعضا بارماقلاری بلیرتمیش اللر، اولدوقجا ساده ایفاده ائدیلمیشدیر. بیر اؤرنکده انسان فیگورو ساققاللی اولاراق گؤستریلمیش؛ بیرینده ایسه قازما چیزگیلرله ایفاده ائدیلن اینجه قوللار و اللر گؤوده اوزرینده دیرسکدن بوکولموشدور. بئللرینده گنلده قالین بیر کمر واردیر. بو کمرلر اوزرینده چوخ واخت اوجو قیوریق (اگری) اوزونجا بیر خنجر یا دا قینی ایچینده دایانان بیر قیلینج سؤکولودور. گؤوده‌نین آلت قیسمیندا، آیاقلار ایفاده اولونمامیشدیر. مشکین‌شهر استل‌لری گنلده م. اؤ. ۲-جی مین‌ایلین ایکینجی یاریسی یا دا ۱-جی مین‌ایلین باشلارینا تاریخلندیریلمکددیر. یوزلرجه، مینلرجه ایل اؤنجه اوجسوز- بوجاقسیز آوراسیا چؤللرینده آت چاپدیرمیش کؤچری خالقلاردان گونوموزه قالمیش ان ائتکیله‌ییجی آنیتلاردان (آبیده‌لردن) بیری اورتا آسیادا بالبال، بنگوتاش یا دا ایستاتومنهیر دئییلن انسان بیچیملی تیکیلی داشلاردیر. باتیدا ایبر یاریماداسیندان دوغودا مغولیستانا قدر چوخ گئنیش بیر آلانا یاییلمیش اولان بو داشلارین م. اؤ. ۳-جو مین‌ایلدن باشلایاراق م. س. ۱۲-۱۱-جی عصیرلره قدر اوزون بیر زامان دیلیمی ایچینده ایشلندیکلری بیلینمکده‌دیر. چوخ فرقلی اتنیک قروپلار طرفیندن قوللانمیش اولماقلا بیرلیکده، بو تورده (نوعده) داشلارین تورک و حتی پروتوتورکلر آراسیندا آیریجالیقلی، اؤزل بیر آنلامی اولدوغو دا آنلاشیلماقدادیر. نئجه کی، بو تورده داشلار اونلارجا اسکان ائدیلمیش قیرغیزیستان، قازاقیستان، قافقاز، آلتای، سیبیریا، تووا بؤلگه‌سی و مغولستان کیمی بؤلگه‌لره گئنیش بیر شکیلده داغیلمیشلار.

۶-جی عصیره باغلی چین ایللیکلرینده گؤک‌تورک‌لرله ایلگیلی اولاراق انسان بیچیمینده‌کی بو داشلارین عمومیتله بیر کیمسه‌نین حیاتدایکن اؤلدوردویو دوشمنلری سیمگه‌له‌مک اوزره مزاری‌نین چئوره‌سینه تیکیلدیگی آنلاشیلماقدادیر. سؤز گلیشی ۸-جی عصرین اورتالاریندان همن سونرا، اورخون چایی ساحلینده کول‌تکین و بیلگه خاقانا عاید گؤک‌تورک مزار آابیده‌لرینده بیر دیزی حالیندا سیرالانمیش بالباللار گؤروله‌بیلمکده‌دیر. بورادا آماجین، دوشمنین، او بیری دونیادا اؤله‌نین خیدمتینده قالماسینی

ساغلاماق اولدوغو دوشونولور. بیر باشقا گؤروش ایسه بو هیکللرین جنازه مراسیملرینده تورک قروپلاری‌نین عضولرینی تمثیل ائتمیش اولابیله‌جگی یؤنونده‌دیر. آنجاق اورتا آسیاداکی بو گئج دؤنم اینانیشلاری (م. س. ۸-۶ -جی عصر و داها سونراسی) و بونونلا ایلگیلی اویقولامالارا قارشیلیق، اوکراینا و گونئی روسیا بؤلگه‌لرینده بو داشلارین چوخ داها ائرکن دؤنملردن باشلایاراق فرقلی بیچیملرده، اؤلن آدامین مزار داشی یا دا مزار چوخورونو اؤرتن قاپاق داشی اولاراق ایشلتدیکلری ده بیلینمکده‌دیر. بو عادت، عربستان و یمن‌ده‌کی اسلام اؤنجه‌سی اؤرنکلر دیشیندا، یاخین دوغویا بؤیوک اؤلچوده یابانجی‌دیر. آنجاق بیر نئچه ایل اؤنجه (۱۹۹۸-جی ایلده) حکاری شهر مرکزینده بیر تصادف سونوجو اله گئچریلن بعضی تیکیلی داشلار و شهر یئرینده اولان استل‌لر ایندییه قدر بو قونودا بیلیننلردن فرقلی بیلگیلر اورتایا چیخارمیشدیر.

یوخاریدا دا توخوندوغوموز کیمی، بو تورده داشلارین ان سیخ بولوندوغو آلان آوراسیا چؤللری‌دیر. سیخ سیخ آنتروپومورف اولاراق قارشیلاشیلان بو داشلارین چوخ گئنیش بیر جوغرافی مکاندا مینلرجه ایل بویونجا چئشیدلی خالقلار طرفیندن ایشله‌دیلمیش اولماسی حاقیندا تام بیر گؤروش بیرلیگینه واریلابیلمه‌مه‌سینه و فرقلی دگرلندیرمه‌لره یول آچمیشدیر. تاریخین جانلی و سس‌سیز شاهیدی اولان بو استل‌لر؛ ایران، آذربایجان، آنادولو و اورتا آسیا ایلیشگیسینی گؤسترن چوخ اؤنملی بیر کولتور و صنعت کؤرپوسو دورومواندا اولوب، بؤلگه‌لر آراسینداکی ایلیشگینی کؤکلو دلیللرله ایلیشگیلندیرمکده و محکم تمللر اوزرینه اوتورتمامیزی ساغلاماقدادیر. بو گله‌نک یالنیز اؤلو کولتو (اؤلو پرستلیک) ایله ایلگیلی اولمادیغی، عینی زاماندا دینی ریتوئللرین و سوسیال (اجتماعی) یاشامین و آتلی بوزقیر (چؤل) کولتورونون اؤزونه خاص دینامیزمی‌نین ده ائتکیسینی یانسیتماقدادیر.

قایناقلار

۱. ابتهاج، ویدا؛ ۱۳۸۰، **بررسی ساختار معماری قبور مگالیتیک عصر آهن ایران؛ مطالعه موردی محوطه شهر یری در استان اردبیل**؛ پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تربیت مدرس

۲. کامبخش فرد، سیف الله؛ ۱۳۴۶، **بررسی های آذربایجان شرقی**؛ گزارش چهارم، مرکز اسناد میراث فرهنگی کشور.

۳. قوچی، علیرضا، ۱۳۸۶، **تبیین و تحلیل دوران کالکولیتیک استان اردبیل براساس داده های باستان شناختی قوشا تپه شهر یری**، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی واحد ابهر.

۴. هژبری نوبری، علیرضا؛ ۱۳۸۲، **گزارش مقدماتی اولین فصل کاوش در محوطه باستانی شهر یری در مشکین شهر**؛ مرکز اسناد سازمان میراث فرهنگی کشور و مرکز تحقیقات باستان شناسی دانشگاه تربیت مدرس.

۵. هژبری نوبری، علیرضا؛ ۱۳۸۳، **گزارش مقدماتی دومین فصل کاوش در محوطه باستانی شهر یری در مشکین شهر**؛ مرکز اسناد سازمان میراث فرهنگی کشور و مرکز تحقیقات باستان شناسی دانشگاه تربیت مدرس.

۶. هژبری نوبری، علیرضا؛ ۱۳۸۴، **گزارش مقدماتی سومین فصل کاوش در محوطه باستانی شهر یری در مشکین شهر**؛ مرکز اسناد سازمان میراث فرهنگی کشور و مرکز تحقیقات باستان شناسی دانشگاه تربیت مدرس.

7. Burney,C.A. (1979b). Meshkinshahr Survey, Iran 17:pp.155-56.

8. Ingeraham, M.L., Sammers, G., (1979). Stelae and Settlement in the Meshkin Shahr Plain, Northeastern Azerbaijan, Iran, A.M.I., Bd.12, pp.67-112.

رسیملر:[۵]

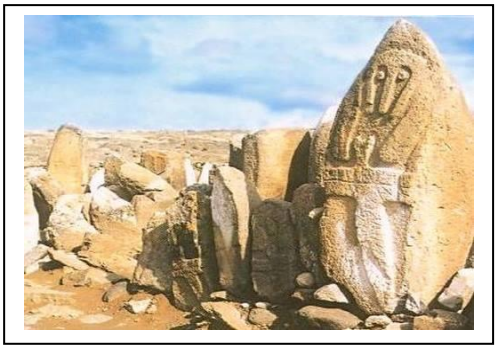

[۵] هژبری نوبری، علیرضا: ۱۳۸۴-۱۳۸۲، رسیملر قازی آرشیویندن آلینمیشدیر.

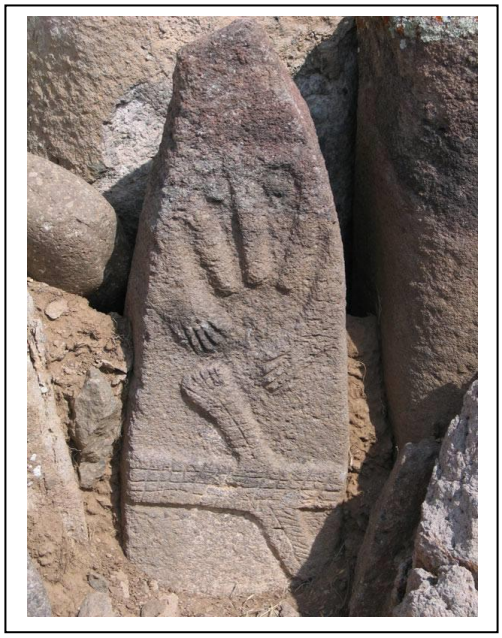

وارلیق
VARLIQ
Türk Dili, Edebiyatı ve Kültürü Dergisi
Yeni Dönem. İl: 1, Sayı: 2 (Güz 2015), ss. 109-115
Telif Haqqı©Varlıq Dergisi

پروفسور دکتر جواد هیئت و مکتب *وارلیق*

• **دکتر شهرام پناهی خیاوی**

ÖZET: Şehram PENAHİ, "Prof. Dr. Cavad Heyet ve *Varlıq Mektebi*", *Varlıq: Üç Aylıq Türk Dili, Edebiyatı ve Kültürü Dergisi*, İkinci Dönem, Sayı: 2 (Güz 2015/1394), ss. 109-115

Bu meqalede, Türk kimlik mücadilesinin fikir axımında İran ve özellikle de Azerbaycan'ın çeşidli alanlarında etki buraxan ılımlı şerhçi ve filosoflardan meşhur Prof. Dr. Cavad Heyet'in qonumu ve düşünsel qaynağı incelenmeye çalışılmışdır.

Açar Sözler: Prof. Dr. Cavad Heyet, Varlıq, Kimlik, Azerbaycan, İran.

چکیده: شهرام، پناهی، "پروفسور دکتر جواد هیئت و مکتب *وارلیق*"، *وارلیق: فصلنامه زبان، ادبیات و فرهنگ ترکی*، دوره دوم، شماره ۲ (پاییز ۲۰۱۵/۱۳۹۴)، صص. ۱۱۵-۱۰۹

گفتار حاضر، در واقع تلاشی است برای ترسیم جایگاه و خاستگاه فکری پروفسور دکتر جواد هیئتِ شهیر از شارحان و فیلسوفان بسیار معتدل و میانه‌رویی که در جریان عظیم اندیشگی هویت‌خواهی ترکان، بر بخش‌های معتنابهی از جامعه ایران به ویژه، آذربایجان تأثیر گذاشت.

کلیدواژه‌ها: پروفسور دکتر جواد هیئت، وارلیق، هویت، آذربایجان، ایران.

ABSTRACT: Shahram Panahi, "Professor, Javad Heyat and the *Varliq School*", *Varlıq: Quarterly Journal of Turkish Language, Literature and Culture,* Second period, Issue 2 Autumn 2015/1394, pp. 109-115

The current article is, in fact, an attempt to depict the position and intellectual origin of the famous Professor Doctor Javad Heyat, one of the moderate commentators and philosophers who had a great role in the massive flow of identity oriented thought of Turks on large sections of society, particularly, Azerbaijan.

Keywords: Prof. Dr. Javad Heyat, Varliq, Identity, Azerbaijan, Iran

جواد هیئت (۱۳۹۳-۱۳۰۴ش/۱۹۲۵-۲۰۱۴م).، تحصیلات عالیهٔ خود را در پزشکی و جراحی در استانبولِ ترکیه گذراند و در سال ۱۳۳۱ ش/ ۱۹۵۲م.، به ایران بازگشت و به امر طبابت مشغول شد. بعدها، به خاطر موفقیت‌های علمی‌اش در این حوزه و شهرت فراملی‌اش در امر جراحی و جراحی قلب در سال ۱۳۴۲ش/۱۹۶۳م.، به نمایندگی ایران در "انجمن بین‌المللی جراحی" و در سال

۱۳۶۲ش/۱۹۸۳م.، به عضویت "آکادمی جراحی پاریس" انتخاب شد.

هیئت را می‌توان از متفکران و اندیشمندان بارز خاورمیانه، ایران و آذربایجان دانست که در معنای حقیقی یک انسیکلوپدیست و جامع‌العلوم بود. از این زاویه، وی شخصیتی فرادانشی داشت؛ در کنار مطالعات و تحقیقات برجسته پزشکی، در فلسفه، تاریخ اسلام و خاصه، ترک‌شناسی صاحب قوه ابتکار و خلاقیت یک نخبه بی‌شائبه بود. با اینحال، آنچه را که از آن می‌توان به عنوان مجاهدات فکری و عملی وی یاد کرد، اساس اندیشه و غایت آمال هیئت بود مبتنی بر ریشه‌یابی و تبیین شرایط، وضعیت فعلی و علل تأخر فرهنگی آذربایجان که در ادوار پهلوی اول و دوم تحت سیطرهٔ ایدئولوژی حکومتی‌اش با عنوان باستان‌گرایی افراطی با محوریت قوم مرکز در معرض سرکوب فرهنگی مداوم قرار داشت. سیاست ناسیونالیسم- شوینیسمِ ایرانی از یک سو جامعه دینی را طرد می‌کرد و از سوی دیگر، قویاً اقوام ایرانی را به سرکوب و انفعال می‌کشید. در آن شرایط، در جامعه ایران هرگونه محدودیت عمدی که ممکن بود یک اندیشمند یا مورخ را دچار مشکل و حتی حیرت نماید اعمال می‌گردید. لیکن، در واقع بر دامنه و گستره بحث ترکانِ ایران، خصوصا آذربایجان که از قضاء نفوس عمده جمعیت ایران را تشکیل می‌دادند تضییق‌های ویژه‌ای وجود داشت و جواد هیئت در این حال و هوای سیاسی- فکری نشو و نما یافت. این محدودیت‌ها ۵۳ سال (۱۳۵۷-۱۳۰۴) به طول کشید. در سال۱۳۵۷ش/ ۱۹۷۹م.، پدیده بارز انقلاب اسلامی، جامعه ایران را در تمامی ابعاد و ساختارها تغییر داد و در بحث ایدئولوژی نظام سیاسی جدید کاربست‌های سیاسی- اجتماعی و فرهنگی امت‌گراییِ اسلامی جایگزین ملیت‌گراییِ افراطی دوره پهلوی شد. این رویداد، موجبات تحرک اجتماعی جامعه را فراهم ساخت و در بین آحاد اجتماع موجب کنجکاوی گردید و با گرایش‌های مشروع ایرانیان نیز با نظر مساعد و موافق برخورد شد. با این وجود، به رغم پیشرفت‌های روشن در تساهل حکومتی، در بین بقایای روشنفکران و مورخان وابسته به ایدئولوژی دوره پهلوی چه در محافل سنتی یا آکادمیک ایران همچنان در باب اقوام، هویت و تبار شناختی ایرانیان با فرضیات زیربنایی ساخته شده در سال‌های قبل از انقلاب که آن را حاصل تحقیقات ادبی، زبان‌شناسی و تاریخی می‌نامیدند، نوعی تعهد سیاسی و معنوی قوی با ناسیونالیسم وجود داشت و لذا، در نوبه خود در تجاهل به پیش‌فرضهای نظری آثار گذشته همچنان یک دنده بودند. در این اوضاع مبهم، یکی از آگاه‌ترین، دقیق‌ترین و عمیق‌ترین اندیشمندان کشور یعنی پروفسور جواد هیئت در سال ۱۳۵۸ش/ ۱۹۷۹م. فصلنامه *وارلیق* را به عنوان ارگان هویت‌طلبان آذربایجان که خود یکی از فرهنگ‌های سیاسی انقلاب بود را منتشر ساخت.

در انتشار این فصلنامه، هیئت با شخصیت‌های فکری مهمی ارتباط و همکاری نزدیک داشت. کسانی چون؛ دکتر حمید نطقی، دکتر محمد علی فرزانه، دکتر صمد سرداری نیا، دکتر علی کمالی، عبدالکریم منظوری خامنه، حسن مجید زاده (ساوالان)، تیمور پیر هاشمی، ، دکتر غلامرضا بیگدلی، کریم مشروطه چی (سونمز)، و تعدادی دیگر که بعدها به این مجموعه ملحق گردیدند. افراد مذکور، جملگی از مورخان، زبان‌شناسان و ادیبان بزرگی بودند و قطعاً فعالیت این گروه نقش مهم و محوری در تکوین اندیشه علمی جامعه داشت. اما، این افراد و در رأس آنها هیئت به عنوان مدیر مسئول *وارلیق* مراحل

سختی، مشقت، تنگناها و ضیق خود را داشتند. زیرا، چنانچه پیشتر نیز بدان اشارت رفت مشکل اصلی در این بود که در دهه اول انقلاب همچنان برخی روشنفکران ایرانی در محافل سنتی یا به صورت رسمی در دانشگاه‌ها می‌کوشیدند روایت‌های تاریخ سنتی را باز تولید نمایند. یا به عبارتی، سهواً یا عمداً نمی‌خواستند خود را از قید انواع جمود فکری و خشک‌اندیشی رها سازند و حتی اگر چنین انگیزه‌ای هم داشتند هنوز منابع قبلی بازنگری نشده بود و مورخان تاریخ اجتماعی و فرهنگی نیز در معنای استعاری‌تر آن در معرض جمود فکری و جزم‌اندیشی قرار داشتند. در واقع تاریخ‌نگاری دوره پهلوی آنجاها که بر مبنای نژادپرستی دوره باستان و وابستگی به تعلقات دینی همان ادوار، به سیاست‌گذاری و تبلیغ می‌پرداخت و لذا با ثنویتی همگن، هم با دین اسلام سر ستیز داشت و هم با اقوام غیر "آریایی" آنهم در کشور کثیرالمله ایران. بدین ترتیب، به راحتی می‌توان فهمید که چگونه این طرز تلقی در نگاه هویت‌طلبانی چون هیئت، چیزی نبود جز نوعی فضل‌فروشی پوچ و محکوم ساختن احکام ارزشی ایدئولوژی ملیت‌پرستی حکومتی به موضوع و محتوا اصلی مطالعه، یعنی جامعه. از این نظر، اقدام هیئت در طرح مباحثی مخالفِ رویکرد اشاره شده در *وارلیق* در کل مسئله چندان ساده‌ای نبود. گرچه در کل، با مساعی وی و همراهانش در مورد بسیاری از مسائل آذربایجان در خصوص زبان و نژاد و جغرافیا، موضوعات به تبیین‌های روشن و قطعی در مورد تاریخ واقعی و غیر واقعی انجامید با اینحال، بنا به دلایلی که به اصرار در فقرات فوق در خصوص جزم‌اندیشی تاریخی بدان اشاره کردم همچنان مسئله مناقشه برانگیز بود و حتی امروز نیز محل بحث و احتجاج باز است.

با این وصف، هیئت نخستین کسی بود که در عمل توانست برای تقابل با شرایط نابسامان فکری بازمانده از دوران پهلوی گروه متمرکزی را فراهم نماید که مسئولیت بازنگری روایت‌های تاریخی را بپذیرند. اصلِ اُسِّ اساسِ تفکرات هیئت ترمیم روایت‌های غلط در باب ترکان ایران و در همین نگرش، پرداختن به چیستی، چگونگی و چرایی تاریخی که نحوه ارتباط متعامل دولت و ملت و ملت و ملت را تعریف و فراهم می‌سازد.

هیئت، علاوه بر پزشکی مطالعات غنی در خصوص فلسفه، اسلام و به ویژه تاریخ و زبان ترکی داشت. در این باره، باید اعتراف نمود که گستردگی و هم عمق دانش وی براستی شگفت‌آور و بی‌نظیر بود. به لحاظ فکری و علمی، وی خود را در چارچوب مرام یا دکترین خاصی محدود نساخت و همواره در حال تکامل زندگی علمی خود بود. در فاصله سال‌های ۵۵-۱۳۴۳ ش/۱۹۷۶-۱۹۶۵م.، مجله *دانش پزشکی* را منتشر ساخت و در آن مجله بیش از ۵۰ مقاله ارزشمند به قلم او به چاپ رسید. و نیز، در همین حیطه علمی ۲۵ مقاله و سخنرانی از او در کنگره‌های بین‌المللی جراحی به زبان‌های انگلیسی و فرانسه در مجلات معتبر خارجی چاپ شده است. اما، در آثار تاریخ اجتماعی و فرهنگیِ هیئت تنوع گسترده‌تری به چشم می‌خورد: « فلسفه غرب»، «سیری در تاریخ زبان و لهجه‌های ترکی»، «نگاهی به تاریخ ادبیات آذربایجان»، «مقایسه‌الغتین» (مقایسه فارسی و ترکی)، «زبان و ادبیات ترکی آذربایجان در قرن بیستم»، «نگاهی به تاریخ و فرهنگ ترکان»، «آذربایجان شفاهی خلق ادبیاتی»، «ادبیات‌شناسلیق» و

«مجموعه مقالات دکتر هیئت» (۴جلد). مضامین عمده حول این آثار بر مبنای این هدف دور می‌زند که وجوه صحیح تاریخ ترک را معرفی و به کلیات مغرضانه تاریخ سنتی باستان‌گرایان در ایران پایان بخشد. برای مثال، در بحث زبان این نوعی آگاهی‌بخشی و مایه انگیزش را به طور ملموس و عینی می‌توان در این کتاب هیئت «آذربایجان ادبیات تاریخینه بیر باخیش» (هیئت، ۱۳۷۶)[۱] مشاهده نمود. این اثر، نمونه‌ای از تحقیق برجسته و تلاش او درباره تاریخ و تحول زبان ادبیِ ترکی آذربایجانی است که به صورت تدقیقی به حقایق واقعی می‌پردازد و این دستاورد را دارد که نباید چنین تصور کرد تاریخ تمدن آذربایجان به گونه‌ای که در گذشته بسیاری از مورخان و ادیبان محافظه‌کار و مخاطبان عوامشان استنباط می‌کنند باقی خواهد ماند و از اندیشمندان کنونی خواسته می‌شد که تعصب را کنار بگذارند و با در نظر گرفتن حقایق در موضوع زبان ترکی به اجماع قابل ملاحظه‌ای برسند.

در کتاب دیگر هیئت: «تورکلرین تاریخ و فرهنگینه بیر باخیش» (هیئت، ۱۳۷۷)[۲]، وی تعقل ما درباره اینکه پیشینیان ما چه خاستگاه و تمدنی داشتند را برآورده می‌سازد. نکته ویژگی‌نگری که در این کتاب همچون دیگر آثارش مشهود می‌نماید این است که قدر و اعتبار وی بیشتر به سئولاتی باز می‌گردد که باب اندیشه و تحقیق مجدد را در این خصوص همچنان مفتوح نگه می‌دارد. با اینکه کتاب به لحاظ سرفصل در باب تاریخ ترکان تا حد قابل قبولی حق مطلب را ادا می‌نماید، با اینحال، روش هیئت این بود که با انتخاب عناوینی خاص، همچون «بیر باخیش» یا « نگاهی گذرا» بر تاریخ و فرهنگ ترکان همچنان کنجکاوی ظریف خواننده را برانگیزاند. بنابراین، بخش زیادی از عظمت هیئت به توانایی وی در نشان دادن این نکته است که به مخاطبان جرأت و شهامت پرداختن به هویت اصیل خویش را داده و می‌آموزد که کنکاش کنیم و مطرح نماییم. از جهاتی دیگر، اندیشه‌های مهم هیئت در هر دو کتاب و در دیگر تألیفاتش حول موضوعیت معرفی «تمدن» ترکان است. یعنی، همان موضوعی که مورخان راسیست دوره پهلوی با ادله‌های بی‌پایه و پیش‌فرض‌های عمدی و با بهانه‌های واهی همچون تمدنی ناقص، ناشی از حملات مغولان و ترکان فاقد فرهنگ وتمدن به تخطئه و تحقیر هرچه تمام معرفی‌اش می‌کردند. بر خلاف آن طرز تلقی‌های نابجا و نژادپرستانه، استدلال‌های تاریخی هیئت در مورد تاریخِ فرهنگ و تمدن ترکان آذربایجان معتدل و در عین حال به لحاظ دقت علمی بی‌بدیل است. لذا، هدف وی حول محور تمدن مردم این خطه به نحوی پویش، ارائه نوعی ترکیب و پیکره‌بندی روح جمعی جامعه‌ای است که در سال‌های پیش از انقلاب توسط یک ایدئولوژی حکومتی نژادگرا دچار تخریب و تناقض شده است. اینکه در بیشترینۀ تحقیقاتش در مورد ترکان، کلیت تاریخ ترکان در سراسر کشور ایران مطرح می‌شود، نشان می‌دهد که دیدگاه او پدیداری اشتیاق وافری در باب مسئله هویت برای کل جامعه ایران است. از این موارد، این نتیجه مقوم حاصل می‌گردد که کلیه اقوام ایران می‌توانند بینش خود را نسبت به همدیگر گسترده‌تر کنند و با نشان دادن اینکه ملل و جوامع مختلف در یک کشور قادرند به گونه‌ای متفاوت از آنچه در دوران رژیم قوم ستیز پهلوی انجام داده عمل نمایند و ذیل

---

[۱] هیئت، جواد (۱۳۷۶). *آذربایجان ادبیات تاریخینه بیر باخیش*، بیرینجی جلد، ویژه نامه وارلیق، تهران.

[۲] هیئت، جواد (۱۳۷۷). *تورکلرین تاریخ و فرهنگینه بیر باخیش*، ویژه‌نامه مجله وارلیق، شماره زمستان ۱۳۷۷، ۴-۱۱۱، تهران.

ایدئولوژی امت‌گرایی اسلامی پس از پیروزی انقلاب در عین حال همچنان انسان‌هایی نه بهتر از ما نه بدتر از ما باشند. ـ مگر نه اینکه تاریخ تمدن از قبل همین تسامح و تساهل تغذیه می‌شود ـ و این پیغام اصلی هیئت می‌باشد. علاوه بر موضوعات متنوع فوق، هیئت را باید فیلسوف اجتماعی، مورخ و زبان‌شناس سترگی نیز محسوب داشت. در تفکر او مفهوم اغلاط تاریخی عمدتاً ملهم از دروغ‌گرایی دوره گذشته است. نمونه بارز این رویکرد را می‌توان «در مجموعه مقالات دکتر جواد هیئت»[۳] دید که اکثر آنها چارچوب روش‌شناختی معتبری از نقد معاصر در حوزه تاریخ، زبان و مردم‌شناسی می‌باشد.

نقدهای علمی هیئت فراوانند، ولی جملگی یک وجه مشترک دارند؛ نقدها با کاربست‌های تاریخی و مأخوذ از داده‌های تاریخی صحیح تنظیم گردیده است و آن دسته از نحله‌هایی را پاسخ می‌دهد که نگارندگانش آگاهانه خود را طرفدار شکوه جلال ایران باستان دانسته و به صورت تبارشناسی سیاسی دست به تحریر تاریخ زده‌اند و به آذربایجان تعمیمش داده‌اند. همه ما، با دیدگاه‌های به شدت ناسیونالیسم‌گرایانه احمد کسروی در تاریخ‌نگاری آشنایی داریم. به خصوص شبه فرضیه نیمه حدسی وی با عنوان «زبان آذری» برای دیگر مورخان ملیت‌پرست در راه ترویجِ مهیج عقاید باستانی و در محاق قرار دادن ترکان آذربایجان در راستای آسیمیله شدن در قوم مرکز فرصت مغتنمی را فراهم ساخت و البته نیز، رژیم پهلوی در راستای به انفعال کشیدن مردم آزادی‌خواه این خطه از قبیلِ این نظریات بهره‌برداری سیاسی می‌کرد. دقیقا، این همان مسئله گنگی در تاریخ‌نگاری ایران است که پیشتر اظهار داشتم، یعنی: تاریخ‌شناسیِ تبارشناسی سیاسی به مثابه یک عمل عقب‌مانده و غیر انسانی ـ . این نظریات جعلی در داخل ایران عموما تا پیروزی انقلاب اسلامی بی‌پاسخ ماندند. ـ چون رژیم اجازه این کار را نمی‌داد ـ و همین باعث شد این دسته از نظرات را بخشی از جامعه ایران ناخواسته بیاموزند. اما، نقدهای پی‌درپی در رد این جعلیات پس از سال ۵۷ رایج گردید و یکی از این جوابیه‌ها، نقد بسیار متین و متقن هیئت با عنوان : «درباره کتاب آذری یا زبان باستان آذربایجان» (هیئت، ۱۳۸۵، ج. ۱: ۵۹-۵۱)[۴]، می‌باشد. در حقیقت، این نقد نوعی ردیه ای است با اسلوب روش شناختی علمی در تکذیب کامل دیگاه های کسروی و هیئت با این وجه توصیف از آذربایجانیانِ ترک نژادِ ترک زبان، وجود نگارش واقعی و غلط را نشان می دهد و اینجاست که قوت نقد ادبی و تاریخی هیئت مسلم می شود.

او به عنوان نقاد، نسبت به تحریف جریان‌های تاریخی بسیار هوشیار بود. برای نمونه، آنجا که همان دسته از باستان‌گرایان افراطی می‌کوشیدند با ارائه گزاره‌هایی اشتباه ثابت کنند جمهوری آذربایجان کنونی با آذربایجان ایران پیوستگی‌های فرهنگی و قومی ندارد، وجه تسمیه اولی اشتباه است و سایرا و

---

[۳] برای «مجموعه مقالات دکتر جواد هیئت» یا «دوکتور جواد هیئت‌ین مقاله‌لر توپلوسو»، نک: به اهتمام محمدرضا هیئت، جلد اول، تهران: وارلیق، ۲۸- جی ایل، یاز ۱۳۸۵، اوزل سایی، نومره ۱۴۰؛ جلد دوم، همان، ۲۸- جی ایل، پاییز ۱۳۸۵، سای۱۴۲؛ ۳- جلد سوم، همان، ۲۹- جو ایل، یاز ۱۳۸۶، سایی ۱۴۴ و جلد چهارم، همان، ۲۹- جو ایل، پاییز و قیش۱۳۸۶، سایی۱۴۷-۱۴۶.

[۴] هیئت، جواد (۱۳۸۵). "*نقدی بر «کتاب آذری یا زبان باستان آذربایجان، به قلم احمد کسروی*"، جلد اول، همان،ص ۶۱-۵۱.

در کل، فرضیاتی مطرح گردید و رواج یافت که صورت افراطی آن بدین قرار بود که بین دو آذربایجان از بیخ و بن هیچ رابطه‌ای در طول تاریخ وجود نداشته، نیست و نخواهد بود. در این مورد، هیئت در مقاله‌ها و نقدهای گوناگونی با عناوین: «درباره مقاله آذربایجان کجاست؟» (هیئت، ۱۳۸۵، ج.۱: ۳۴-۲۱)[۵] و «آذربایجان‌ین آدی و سرحدلری» (هیئت، ۱۳۸۵، ج.۴: ۵۵-۴۷) [۶]، به این بحث مهم پرداخت و ضمن معرفی جغرافیای تاریخی آذربایجان، مشخص ساخت که ارزیابی‌های قبلی برخی مورخان، چگونه به صورتی غیرعادی غرض‌ورزانه و کاملا نارسا که سهل است، احکامی صراحتاً مغلوط به شمار می‌آیند و اینکه بدیهیات یاد شده به عمد وارونه جلوه داده شود از کانون تحریفات و بدبینی‌ها و اغراض سیاسی نشأت می‌گیرد و افزون بر اینها، در اسلوبِ نقد هیئت به خوبی نشان داده می‌شد در تاریخ‌نگاری ایران در باب آذربایجان به چه نحو شیوه اطلاعات بر اثر کدگذاری‌های تعمدی، داده‌های تاریخی را تبدیل به گزاره‌هایی به عمد غلط گردانیده است. با این وصف، هیئت را می‌توان راهبرد گفتمان تاریخی در چارچوب اطلاعات درست محسوب داشت و دقیقا وی با این سبک از نقادی است که به افشا و تحلیل شیوه‌های قدیم نگرش تاریخی و منابعِ سیاسی نگری در تاریخ اقوام می‌پردازد.

اگر تعمقی در دیگر مقاله‌های هیئت با موضوعاتِ «تأثیر تمدن اسلام در پیدایش تمدن غرب»[۷] (هیئت، ۱۳۸۵، ج.۳: ۲۱-۱۳) ،«قرآن و اسلام» (هیئت، ۱۳۸۵، ج.۴: ۴۷-۲۲)[۸] ،«آذربایجان‌ین تورکلشمه‌سی و آذربایجان تورکجه‌سی‌نین تشکولو» (هیئت، ۱۳۸۵، ج.۳: ۱۳۳-۱۱۹)[۹] و «ناسیونالیسم و باستان‌گرایی در ایران» (هیئت، ۱۳۸۵، ج.۱: ۸۰-۶۱)[۱۰] ، داشته باشیم، به راحتی می‌توان فهمید که قوت و استحکام آثار هیئت در تحلیل‌های وی نهفته است. تحلیل‌هایی که ناظر به دانشی دقیق از تاریخ منطقه، جامعه ایران و جهان اسلام می‌باشد. و نیز می‌توان تشخیص داد هدف وی عبارت از این بوده است که از خلال مفاهیم اسلامیت، ایرانیت که هویت شاخص همه اقوام را در خود جای دارد، احساس حس هویت جمعی و روح ملی را در ما تقویت کند. بنابراین، بی‌دلیل نیست که دیدگاه‌ها و نظریات وی با عنوان «مکتب وارلیق» معرفی شده است که عنوان فصلنامه با مسما تحت مدیریت او نیز بود. مکتبی که اساس فلسفه‌اش شناساندن هویت اقوام ترک ایران و بالاخص، آذربایجان بود. اما، به طریقی که در عمل برای نیل به موضعی بی‌طرف از نظر ارزشی تلاش فراوانی به خرج داده شد و سعی گردید در راستای تمامیت ارضی ایران و روابط اقوام این سرزمین رابطه هویت ملی را بر پایه افکاری سالم و انسان دوستانه تبیین نماید.

بر اثر مجاهدت‌های فکری هیئت و یارانش، طی سه دهه گذشته اخیر شاهد موج پرتراکنش و گسترش عظیمی در موضوع هویت‌طلبی ترک‌ها به عنوان درخواستی مشروع و استلزام‌آور در چارچوب قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران هستیم. امروزه، در آذربایجان تقریباً از هر طبقه و گروه اجتماعی به مطالعه تاریخ، زبان، فرهنگ و هنر علاقه وافر و رو به گسترشی دیده می‌شود و همین نیز مایه انگیزاننده پژوهش‌های جدید و جدی‌تری را فراهم آورده است و به تعبیر واقعی با ظهور نحله‌های جدیدی در ترک‌شناسی/آذربایجان‌شناسی انقلابی ادبی و تاریخی در این خطه به وقوع پیوسته است. دانشگاه‌ها، پایان‌نامه‌های دانشجویان تحصیلات تکمیلی، جراید، ناشران کانون تحولات جدید بوده‌اند و به عناوین و

سرفصل‌هایی چون؛ تاریخ دیرین ترکان آذربایجان تا ادوار کنونی، ترمیم زبان، جغرافیای تاریخی آذربایجان، باز زنده‌سازی آداب و رسوم که جملگی شرح جالبی است که طی سالیان اخیر بر موضوعات و عناوین تاریخی مغلوط و جاهلانه دوره پهلوی پیشی گرفته و آنها را تحت‌الشعاع قرار داده‌اند. یقیناً قصد ندارم تمام دستاوردهای علمی عظیم آذربایجان‌پژوهی دیگر متفکران در طول تاریخ را نادیده بگیرم، ولی آنچه می‌خواهم بگویم روند مشروع و مرتباً در حال تغییر و تحولی است که با مکتب وارلیق در ایران پس از پیروزی انقلاب اسلامی شروع گردیده و نام آن با پروفسور دکتر جواد هیئت عجین گشته است که به عنوان نماد پاکی معرفت‌شناختی یک دانشمند صادق و حقیقت‌جو بر اساس تمثیل علم و ادب به «پدر معنوی ترک‌های آذربایجان» مشهور می‌باشد.

منابع:

هیئت، جواد (۱۳۷۶). *آذربایجان ادبیات تاریخینه بیر باخیش*، ج. ۱، چ.۲، ویژه‌نامه وارلیق، تهران.

هیئت، جواد (۱۳۷۷). *تورکلرین تاریخ و فرهنگینه بیر باخیش*، ویژه‌نامه وارلیق (زمستان ۱۳۷۷، شماره ۴-۱۱۱)، ص. ۱۷۴، تهران.

هیئت، جواد (۱۳۸۵). «آذربایجان‌ین آدی و سرحدلری»، مجموعه مقالات دکتر جواد هیئت، به اهتمام محمدرضا هیئت، ج. ۴، ویژه‌نامه *وارلیق* (بهار، شماره ۱۴۰)، صص. ۵۵-۴۷، تهران.

هیئت، جواد (۱۳۸۵). «آذربایجان‌ین تورکلشمه‌سی و آذربایجان تورکجه‌سی‌نین تشکولو»، مجموعه مقالات دکتر جواد هیئت، به اهتمام محمدرضا هیئت، ج. ۳، ویژه‌نامه *وارلیق* (بهار، شماره ۱۴۰)، صص. ۱۳۳-۱۱۹، تهران.

هیئت، جواد (۱۳۸۵). «تأثیر تمدن اسلام در پیدایش تمدن غرب»، مجموعه مقالات دکتر جواد هیئت، به اهتمام محمدرضا هیئت، ج. ۳، ویژه‌نامه *وارلیق* (بهار، شماره ۱۴۰)، صص. ۲۱-۱۳، تهران.

هیئت، جواد (۱۳۸۵). «درباره کتاب آذری یا زبان باستان آذربایجان»، مجموعه مقالات دکتر جواد هیئت، به اهتمام محمدرضا هیئت، ج. ۱، ویژه‌نامه *وارلیق* (بهار، شماره ۱۴۰)، صص. ۵۹-۵۱، تهران.

هیئت، جواد (۱۳۸۵). «درباره مقاله آذربایجان کجاست؟»، مجموعه مقالات دکتر جواد هیئت، به اهتمام محمدرضا هیئت، ج. ۱، ویژه‌نامه *وارلیق* (بهار، شماره ۱۴۰)، صص. ۳۴-۲۱، تهران.

هیئت، جواد (۱۳۸۵). «قرآن و اسلام»، مجموعه مقالات دکتر جواد هیئت، به اهتمام محمدرضا هیئت، ج. ۴، ویژه‌نامه *وارلیق* (بهار، شماره ۱۴۰)، صص. ۴۷-۲۲، تهران.

هیئت، جواد (۱۳۸۵). «ناسیونالیسم و باستان‌گرایی در ایران»، مجموعه مقالات دکتر جواد هیئت، به اهتمام محمدرضا هیئت، ج. ۱، ویژه‌نامه *وارلیق* (بهار، شماره ۱۴۰)، صص. ۸۰-۶۱، تهران.

Teşekkür

12 Avqost 2014 tarixinde cismen aramızdan ayrılan dergimizin qurucusu Prof. Dr. Cavad Héyet'in xestelik döneminde yardımlarını esirgemeyen bütün qurum ve quruluşlara, xestexana ve sağlıq merkezlerine, ilgili meqamlara, şexslere ve duaları ile her an o merhumun yanında olduğunu hiss étdiren xalqımıza teşekkür étmeyi özümüze bir borc bilirik.

Bir ay müddetince Prof. Dr. Cavad Héyet'in tedavisi üçün héç bir qarşılıq gözlemeden yüksek seviyede sağlıq xidmeti véren Bakı Gömrük Xestexanasının reyaset héyetine, sağlıq pérsonéline, özellikle de Merhum Dr. Héyet'le bir nazir kimi déyil, semimi bir dost kimi yaxından ilgilenen, VİP seviyesinde her cür desteyi sağlayan ve bütün mesrefleri qarşılayan Azerbaycan'ın Fövqülade Hallar Naziri hörmetli Kamaleddin Héyderov cenablarına derin sayğı, sévgi ve şükranlarımızı bildiririk.

Ayrıca son illerde bir övlad kimi her zaman Dr. Héyet'in yanında olan, işlerinde ona kömeklik éden, xesteliyi döneminde bütün işleri üzerine alan ve vefatından sonrakı merasimlerin düzenlenmesinde ve mezar héykelinin hazırlanmasında böyük emek serf éden hörmetli Baxşeli Zülfi beye de minnetdarlığımızı bildirmek isteyirik.

Varlıq Dergisi Yayın Qurulu
ve Héyet Ailesi Adına
M. Rıza Héyet

وارلیق
VARLIQ
Türk Dili, Edebiyatı ve Kültürü Dergisi
Yeni Dönem. İl: 1, Sayı: 2 (Güz 2015), ss. 117-123
Telif Haqqı©Varlıq Dergisi

گنج دوکتور جواد هیئت ایستانبول یولوندا[1]

• دوکتور توحید ملک‌زاده دیلمقانی

ÖZET: Tohid Melikzade DİLMEQANİ "Genc Dr. Cavad Heyet İstanbul Yolunda (Belgeler Esasında)", *Varlıq: Üç Aylıq Türk Dili, Edebiyatı ve Kültürü Dergisi*, İkinci Dönem, Sayı: 2 (Güz 2015/1394), ss. 117-123

1944 ilinde İran'dan Türkiye'ye gönderilen, içlerinde Dr. Cavad Heyet ve Dr. Hemid Nutqi'nin de bulunduğu ilk burslu öyrenci qrupu, bu çalışmanın qonusunu oluşdurur. Bu meqalede Türkiye Başbakanlık Arşivi'nde saxlanılan 6 belge incelenmişdir.

Açar Sözler: Cavad Heyet, Hemid Nutqi, Öyrenci Gönderimi, İran, Türkiye.

چکیده: توحید ملک‌زاده دیلمقانی، "گنج دوکتور جواد هیئت ایستانبول یولوندا (بلگه‌لر اساسیندا)"، *وارلیق: فصلنامه زبان، ادبیات و فرهنگ ترکی*، دوره دوم، شماره ۲ (پاییز ۲۰۱۵/۱۳۹۴)، صص. ۱۲۳-۱۱۷

اعزام اولین گروه دانشجویی (بورسیه) از ایران به ترکیه در سال ۱۳۲۳ (۱۹۴۴) که دکتر جواد هیئت و دکتر حمید نطقی نیز جزو آن گروه بود، موضوعی است که در این مقاله به آن پرداخته شده است. در این مقاله ۶ سند رسمی نگهداری شده در آرشیو نخست‌وزیری ترکیه مورد بررسی قرار گرفته است.

کلیدواژه ها: جواد هیئت، حمید نطقی، اعزام دانشجو، ایران، ترکیه.

Abstract: Tohid Melikzade DILMEQANI, "Young Dr. Javad Heyat on His Way to Istanbul (based on ducuments)", *Varlıq: Quarterly Journal of Turkish Language, Literature and Culture,* Second period, Issue 2 Autumn 2015/1394, pp. 117-123

The subject of this study is the group of scholarship students, among which Dr. Javad Heyat and Dr. Hamid Nuqi, dispatched from Iran to Turkey. In this article, 6 official documents from State Archives of The Prime Ministry have been examined.

Keywords: Javad Heyat, Hamid Nutqi, Student dispatching, Iran, Turkey.

[1] ایران‌دان تورکیه‌یه گئدن ایلک بورسلو اؤیرنجی قروپونون تورکیه‌ده‌کی یاشامی، اوخودوقلاری بؤلوم و قالدیقلاری یوردلارلا باغلی تورکیه‌لی بیر آراشدیرماجی‌نین دا مقاله‌سی الیمیزه چاتمیشدیر. قونونون اؤنمی و ایکی مقاله آراسینداکی بعضی آیرینتیلار دقته آلیناراق، سؤزو گئدن مقاله ده سونراکی سایبلاریمیزین بیرینده یایینلاناجاقدیر. *وارلیق*

۳ شهریور ۱۳۲۰-ده قوزئی و گونئیدن متّفق دؤلتلرین باسقیسینا معروض قالاراق ایران‌ین قوزئی-باتیسی (آذربایجان بؤلگه‌سی) روسلارین الینه گئچیب اشغال اولدو. ۱۹۴۲/۹/۲۴ تاریخینده تورکیه دؤلتی اقتصادی چتینلیکلرینه باخمایاراق ۱۱۴ ایرانلی اؤیرنجی‌نین بورسلو اولاراق بو اؤلکه‌ده اوخوتدورولماسی اوچون بیر قرار چیخارتدی. خارجی ایشلر ناظیری باش‌ناظیره گؤندردیگی بیر مکتوبدا بو اؤیرنجیلرین "خالق پارتیسی" طرفیندن یاتیلی (گئجه قالمالی- پانسیون) مکتبلرده اوخودولاجاغینا اشاره ائتمیشدیر (اک ۱). بو اؤیرنجیلر آذربایجان‌ین روسلار طرفیندن اشغال و تورکیه‌یه گئدن یوللارین باغلی اولدوغوندان مجبوراً دمیر یولویلا ایران‌ین گونئییینه گتیریله‌رک بصره سرحد قاپیسیندان عراق و اورادان دا تورکیه‌یه آپاریلمیشدیر. بو اؤیرنجیلرین بوتون خرجلری و ویزا ایشلری تورکیه خارجی ایشلر ناظیرلیگی‌نین تهران ائلچی‌لیگینه حواله‌سی ایله اؤدنمیشدیر. عراق‌دا مصرفلر (هزینه‌لر) ده ۳۰ آذر ۱۳۲۲ تاریخینده میلّی بانک حواله‌سی ایله بغداداکی تورکیه ائلچی‌لیگینه حواله ائدیلمیشدیر (اک ۲).

یولون چتینلیکلرینی آزالتماق، هم ده اؤیرنجیلرین آپاریلماسی‌نین راحات اولماسی اوچون اؤیرنجیلر ۶ بؤلومه بؤلونموشلر. ایلک قافله ۱۲ سون تشرین (نوامبر) ۱۹۴۳ تننومه سرحد قاپیسیندا، ایکینجی قافله ۱۳ سون تشرین ۱۹۴۳، اوچونجو قافله ۲۲ سون تشرین ۱۹۴۳، دؤردونجو قافله سون تشرین ۱۹۴۳، بئشینجی قافله ۹ ایلک کانون ۱۹۴۳ و آلتینجی و سون قافله ۱۰ ایکینجی کانون (ژانویه) ۱۹۴۴-ده تورکیه کونسوللوق مأمورلاری طرفیندن قارشیلانیب تورکیه‌یه آپارماق اوچون تحویل آلیندی (اک ۳).

بصره‌دن باغدادا اؤیرنجیلرین گتیریلمه‌سی راحات اولسا دا سوریه‌ده یوللارین باغلی اولدوغوندان ۱۱۴ اؤیرنجی مجبوراً نئچه گون باغدادا قالیرلار. بو گؤزلنمه‌میش خرجلر ده تئزلیکله آنکارا طرفیندن اؤده‌نیر. ۲۳ سون تشرین ۱۹۴۴-ده باغداداکی تورکیه ائلچیلیگی ۱۹-۴۶ ساییلی مکتوبوندا خارجیه ناظیرلیگی‌نین ۱۹۴۴/۱/۸ تاریخینده سون اؤیرنجی قافله‌سی‌نین یوْلا سالینماسینی قید ائتمکده‌دیر (اک ۴).

تهران‌داکی تورکیه ائلچیلیگی ۲۳ ایکینجی کانون ۱۹۴۴-ده خارجی ایشلر ناظیرلیگینه گؤندردیگی بیر مکتوبدا آنکارادان یوللانان حواله‌دن ۳۲۷۵۴ ریال قالدیغینا اشاره ائده‌رک، بو مبلغی نه ائده‌جکلری باره‌ده تکلیف ایسته‌میشدیر (اک ۵). بو اؤیرنجیلره وئریلن خرجلیک عایله‌لری‌نین مادی وضعیتی اؤلچوله‌رک وئریلمیشدیر.

۱۱۴ ایرانلی اؤیرنجی قافله‌سی تورکیه‌یه داخیل اولدوقدان سونرا یوردلاردا یئرلشدیریلیب و تحصیله باشلامیشلار. دوکتور جواد هیئت، دوکتور حمید نطقی و جبّار باغچه‌بان‌ین اوغلو ثمین باغچه‌بان دا بو لیسته داخیل ایمیشلر. اؤیرنجیلرین آدلاری آشاغیداکی کیمی‌دیر:

سیرا	آد و سوی‌آدی	پاسپورت نومره‌سی	آلینان مبلغ (ریال)	امضا
۱	ناصرالدین شیخ‌الاسلامی	۸۸۷۹۳۰	۴۰۰۰	
۲	فرّخ تهرانچی (اؤز حسابینا اوخویور)	۱۶۶۳۱۳۳	۴۵۰۰	
۳	محمد کرمانچی	۳۱۹۲۶۶۱۶	۴۵۰۰	

۴	خسرو آراسته	۳۱۰۷۳۵۷۶۳	۵۰۰۰	
۵	اسکندر نصیربگلی	۳۱۵۳۰۶۲۷۰	۴۵۰۰	
۶	هوشنگ پزشک‌نیا	۸۸۹۱۳۵	۴۵۰۰	
۷	کیومرث برزگر	۳۱۳۳۷۶۰۲۵	۴۵۰۰	
۸	مرتضی مغازه	۳۱۵۸۲۶۲۷۲	۴۵۰۰	
۹	پرویز طاهرزاده بهزاد	۳۷۳۱۳۳۴۴	۴۰۰۰	
۱۰	تامارا کنگرلو	۲۹۱۵۱۵۷۴۱	۴۵۰۰	
۱۱	فیروز علیزاده	۳۷۳۱۲۳۴۳	۴۵۰۰	
۱۲	خسرو هیربد	۸۹۰۱۵۲	۴۵۰۰	
۱۳	ایرج معزی	۸۸۹۹۴۸	۴۰۰۰	
۱۴	ابوالفتح نیرومند راد	۸۹۰۳۵۰	۴۵۰۰	
۱۵	پرویز صفی‌نیا	۸۹۱۷۶۴	۴۵۰۰	
۱۶	طغرل آذر	۳۲۶۴۱۷۲۳۱	۴۵۰۰	
۱۷	زکیه صادقی	۲۶۲۲۷	۴۵۰۰	
۱۸	اورحان صادقی	۲۶۳۲۸	۴۵۰۰	
۱۹	عبدالعلی جهانشاهی	۸۹۳۵۸۱	۴۵۰۰	
۲۰	علی‌اکبر تقی‌پور میلانی	۸۹۳۸۸۴	۴۵۰۰	
۲۱	مهدی شخصی علیزاده	۸۹۲۸۷۴	۴۵۰۰	
۲۲	ابراهیم حریری	۸۹۳۲۷۸	۴۵۰۰	
۲۳	عبدالصمد گلستان	۸۹۳۹۹۵	۵۰۰۰	
۲۴	بهاءالدین صفوی	۸۹۴۴۸۸	۵۰۰۰	
۲۵	رضا صالح‌زاده	۸۹۴۲۸۹	۵۰۰۰	
۲۶	حمید نطقی	۸۹۴۹۹۰	۵۰۰۰	
۲۷	محمود قدیمی نوایی	۸۹۴۳۹۱	۴۵۰۰	
۲۸	داریوش کوپال	۸۹۴۷۹۲	۵۰۰۰	
۲۹	سیروس کوپال	۸۹۴۶۹۳	۵۰۰۰	
۳۰	احمد شفیعی گلپایگانی	۸۹۲۰۶۸	۵۰۰۰	
۳۱	غلامعلی راسی مهدیزاده	۸۹۴۰۹۴	۵۰۰۰	
۳۲	حسین فکرت قوزانلی اوغلی	۸۹۴۸۸۵	۵۰۰۰	
۳۳	رشید بگلربیگی	۸۹۴۱۸۷	۵۰۰۰	
۳۴	رضا میلانی	۸۹۴۵۸۶	۵۵۰۰	
۳۵	حسین آیدین	۸۹۳۴۸۰	۵۰۰۰	
۳۶	جهانگیر حاجیانی	۸۹۲۳۷۰	۵۰۰۰	
۳۷	فرّخ حسن‌پور	۸۹۳۶۸۲	۵۰۰۰	

۳۸	ابراهیم دهقان	۸۹۳۱۷۷	۵۰۰۰	
۳۹	فریدون سرکاری	۸۹۳۷۸۳	۵۰۰۰	
۴۰	محسن اخوان لیلابادی	۸۹۳۳۷۹	۵۰۰۰	
۴۱	حسن احمدنیا	۸۹۲۵۷۱	۵۰۰۰	
۴۲	علی‌اکبر کاظمی	۸۹۳۰۷۶	۵۰۰۰	
۴۳	محمّدرضا محسن‌زاده	۸۹۵۰۹۶	۵۰۰۰	
۴۴	فرزانه صحیحی	۸۹۶۶۱۱۳	۴۵۰۰	
۴۵	حمیده نطقی[۲]	۸۹۶۰۱۰۷	۵۰۰۰	
۴۶	حسن لقوانی	۸۹۶۳۱۱۰	۴۵۰۰	
۴۷	ابراهیم حیدری	۸۹۲۷۷۳	۵۰۰۰	
۴۸	جلال میربابایی	۸۹۵۸۱۰۵	۴۵۰۰	
۴۹	علی فیروزکوهی	۸۹۵۵۱۰۲	۵۰۰۰	
۵۰	عزیز صدر	۸۹۵۱۹۷	۴۵۰۰	
۵۱	جواد هیئت	۸۹۵۴۱۰۱	۴۵۰۰	
۵۲	مجدالدّین حاجی‌زاده	۸۹۵۲۹۸	۵۰۰۰	
۵۳	میر سجّاد ساجدی	۸۹۵۹۱۰۶	۵۰۰۰	
۵۴	مسعود وحدت	۸۹۵۶۱۰۳	۴۵۰۰	
۵۵	ابراهیم خلیل توفیق	۸۹۶۸۱۱۵	۵۰۰۰	
۵۶	میر مرتضی نظام‌الدین	۸۹۵۳۹۹	۵۰۰۰	
۵۷	احمد انزابی	۸۹۶۱۱۰۸	۵۵۰۰	
۵۸	هدایت خاقانی[۳]	۸۹۷۴۱۲۱	۵۵۰۰	
۵۹	حسین ستارزاده توتونچی	۸۹۷۰۱۱۷	۵۵۰۰	
۶۰	حسین علی کاظمی	۸۹۶۲۱۰۹	۴۵۰۰	
۶۱	خیرالله آسری	۸۹۷۳۱۲۰	۵۰۰۰	
۶۲	علی‌اکبر امینی	۸۹۶۹۱۱۶	۴۵۰۰	
۶۳	عباسعلی محرّمی کوچه‌باغی	۸۹۷۱۱۱۸	۵۵۰۰	
۶۴	انوشیروان وکیلی	۸۹۷۲۱۱۹	۴۵۰۰	
۶۵	محمّدعلی علیزاده نورانیان	۸۹۷۹۱۲۶	۵۵۰۰	
۶۶	فرّخ وحید	۸۹۸۰۱۲۷	۵۰۰۰	
۶۷	ثمین باغچه‌بان	۸۹۷۷۱۲۴	۵۵۰۰	
۶۸	عباس سهیلی تفریشی	۸۹۶۷۱۱۴	۵۰۰۰	
۶۹	غلامعلی سهیلی	۸۹۷۸۱۲۵	۴۵۰۰	

[۲] مرحوم دوکتور حمید نطقی‌نین باجیسی. م. ر. هـ

[۳] دوکتور نصرت خاقانی‌نین قارداشی. م. ر. هـ

۷۰	بهمن سلطانزاده	۸۹۳۸۱۳۰	۴۵۰۰	
۷۱	سلطان سعید احمدی	۸۹۹۷۱۴۴	۴۵۰۰	
۷۲	محسن اورنگی	۸۹۹۴۱۴۱	۴۵۰۰	
۷۳	جعفر مهذب	۸۹۹۲۱۳۹	۵۰۰۰	
۷۴	حسین نصیحی تهرانی	۸۹۹۱۱۳۸	۵۰۰۰	
۷۵	احمدعلی امین صدری	۸۹۹۳۱۴۰	۴۵۰۰	
۷۶	یوسف احرابلو	۸۹۹۵۱۴۲	۵۰۰۰	
۷۷	غلامرضا جمیل‌زاده	۸۹۸۸۱۳۵	۵۵۰۰	
۷۸	غلامرضا رهبری	۸۹۹۰۱۳۷	۵۰۰۰	
۷۹	احمد فروغ[۴]	۸۹۸۴۱۳۱	۵۰۰۰	
۸۰	جبّار حسین‌زاده	۸۹۸۹۱۳۶	۵۰۰۰	
۸۱	مجید فرهوش	۸۹۸۶۱۳۳	۵۵۰۰	
۸۲	هلال پسیانی	۸۹۷۵۱۲۲	۵۵۰۰	
۸۳	فریدون فریور	۸۹۸۵۱۳۲	۵۰۰۰	
۸۴	بهروز تربیت	۸۹۹۸۱۴۵	۵۰۰۰	
۸۵	نظیم نسیمن قنبرزاده	۸۹۶۵۱۱۲	۵۵۰۰	
۸۶	میرمهدی ادیب سلطانی	۹۰۰۰۱۴۷	۵۰۰۰	
۸۷	تورهان عرفی گنجی	۹۰۰۶۱۵۳	۵۵۰۰	
۸۸	عبدالقاسم تفاضلی	۹۰۰۲۱۴۹	۴۵۰۰	
۸۹	احمد ضیایی	۹۰۰۳۱۵۰	۴۵۰۰	
۹۰	هوشنگ تجدد	۹۳۳۳۱۴	۴۵۰۰	
۹۱	سیروس مزدا	۹۰۰۴۱۵۱	۴۵۰۰	
۹۲	محمدحسن لطفی تبریزی	۹۰۲۰۱۶۷	۵۵۰۰	
۹۳	فتحاله شیخ‌الاسلامی	۹۰۲۲۱۶۹	۵۰۰۰	
۹۴	مریم آذرتاش	۹۰۰۹۱۵۶	۵۵۰۰	
۹۵	بیوک بلوری	۹۰۰۸۱۵۵	۵۰۰۰	
۹۶	سعید نظافت	۹۰۰۵۱۵۲	۵۰۰۰	
۹۷	هادی شفایی	۹۰۲۶۱۷۳	۴۵۰۰	
۹۸	ابراهیم نورانیان جعفری	۹۰۲۳۱۷۰	۵۰۰۰	
۹۹	آدی یوخ			
۱۰۰	آدی یوخ			
۱۰۱	امیر خلیل یحیوی	۸۹۹۶۱۴۳	۵۰۰۰	

[۴] دوکتور جواد هیئت‌ین خالاسی‌نین اوغلو، طب دوکتورو. نئچه ایل اؤنجه آمریکادا وفات ائتدی. م.ر.هیئت

۱۰۲	ایران حسنلی	۹۰۳۴۱۸۱	۵۵۰۰	
۱۰۳	حبیب کوزه‌کنانی	۹۰۳۳۱۸۰	۴۵۰۰	
۱۰۴	فرید آخوندزاده	۹۰۳۱۱۷۸	۵۰۰۰	
۱۰۵	فیض‌الله ذوالقدر	۹۰۳۲۱۷۹	۴۵۰۰	
۱۰۶	حمید ابوالفتحی	۹۰۳۹۱۸۶	۴۵۰۰	
۱۰۷	فریدون فخاری	۹۰۴۰۱۸۷	۵۰۰۰	
۱۰۸	محمد رضایی معتمدی	۹۰۳۷۱۸۴	۵۰۰۰	
۱۰۹	سیروس گلستان (عبدالاحد)	۹۰۴۴۱۹۱	۵۰۰۰	
۱۱۰	زمان زمانی (محمد)	۹۰۱۱۱۵۶	۵۰۰۰	
۱۱۱	ناصر افشار	۹۰۴۳۱۹۰	۵۰۰۰	
۱۱۲	مرتضی نامدار (اؤز حسابینا اوخویور)	۹۰۰۱۱۴۸	۳۵۰۰	
۱۱۳	مصطفی صدری طهوری	۹۰۱۲۱۵۹	۵۰۰۰	
۱۱۴	ولی‌الله ساجدی	۲۶۳۸۴۹۳۷۴	۵۰۰۰	
۱۱۵	فتاح علوی	۳۶۳۴۵۹۳۳۵	۵۰۰۰	
۱۱۶	عباسقلی امیر مختاری	۹۰۰۱۱۴۸	۵۰۰۰	

اکلر:

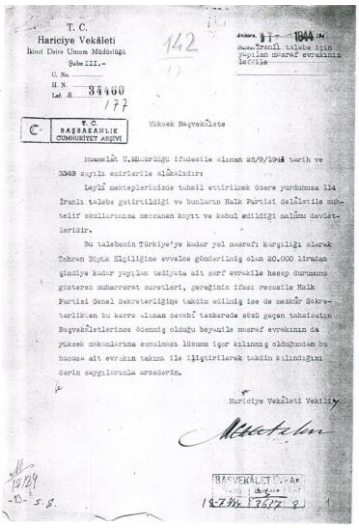
T. C.
Hariciye Vekâleti
İkinci Daire Umum Müdürlüğü
Şube III.-
U. No.
H. N.
Tel. S. 34460
177
T.C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ
Yüksek Başvekâlete
Hariciye Vekâleti Vekili

اک ۱: خارجی ایشلر ناظیرلیگی‌نین باش‌ناظیرلیگه مکتوبو

بانك ملی ایران
T.C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ

اک ۲: تورکیه‌نین باغداد ائلچیلیگینه حواله ائدیلن پولون قبضی

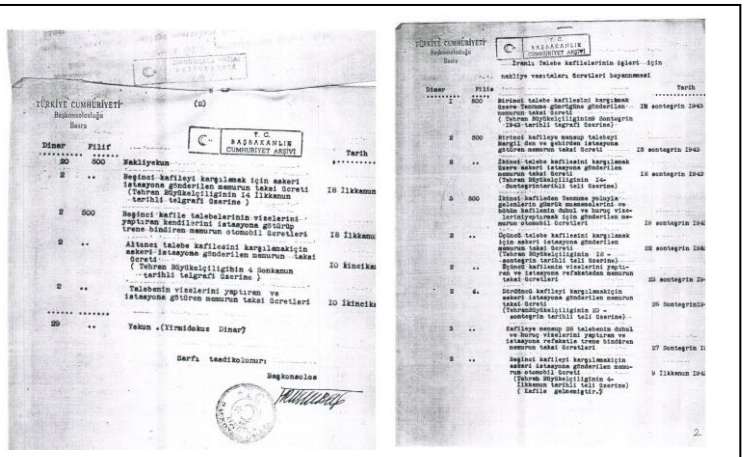

اک ۳: ایرانلی اؤیرنجی قافله‌لری‌نین ایشلری اوچون نقلیه آراجلاری اوجرتلری بیاننامه‌سی

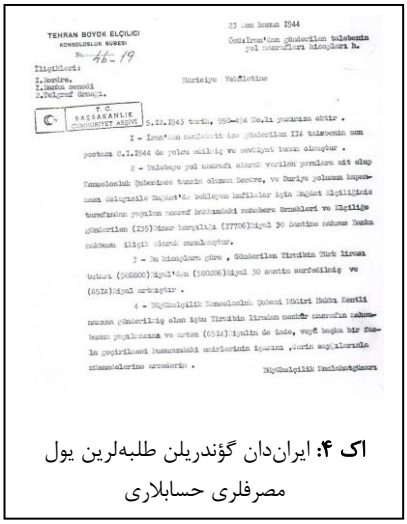

اک ۴: ایران‌دان گؤندریلن طلبه‌لرین یول مصرفلری حسابلاری

اک ۵: گؤندریلن ایرانلی اؤیرنجیلرین قایتاریلان قاتار اوجرتلری

وارلیق
VARLIQ
Türk Dili, Edebiyatı ve Kültürü Dergisi
Yeni Dönem. İl: 1, Sayı: 2 (Güz 2015), ss. 125-130
Telif Haqqı©Varlıq Dergisi

رساله حُسنِ خط [1]

• مصطفی الخیوی
• حاضیرلایان: عبدالغفار ارسلان

بسم الله الرّحمن الرّحیم

حمد بی حد و ثنای لا یعد اول خالق اللّوح و القلمه که کاف و نون ایله جمله کائنات و ممکنات وار و اول افضل نبی ادمک نور معجزاتیله نیچه پنهانی آشکار ایلدی **لمنشهٔ** رحمهً للعامین نور خدا، علت خلقت همه دنیا وارلغندن همان اودر مقصود عشقنه اولدی دو جهان موجود، صلّی الله تعالی علیه و سلّم

تراشیدن قلم و شناختن اوّلا حسن خط یازانلره قلمک اعلاسین و مرکّبک رعناسین و کاغذک زیباسین کورمک کرکدر، قلمک اعلاسی اولدرکه قزلی پک قزل و اقلغی پک اق اوله و سنکین اوله و طمرلری طوغری اوله، زیرا طوغری اولمز ایسه قلمی شق ایتدوکده، اکری شق اولور طوغری شق اولمز اکری شقّ اولان قلمدن حسن خط اولمز و قلمک قالکلغی صرچه پرمق قلکلغی قدر کرکدر و ازنلغی اون بر پرمق یا خود اون ایکی پرمق کرکدر التی صفتی وار دیمشلر اجندن حسن خط کلور اچندن دکل امّا حسن خط کلن قزل و بک و سنکین اولاندر امّا کی سست و سیه و اگر طمرلو اولاندر و قلمترآش غایتده کسکین کرکدر و قلمک داخی بر ایکی شرطی واردر بری بودر که اگر قلم پک اولورسه قلمی پک یونوب اتیندن چوق المق کرکدر اکر قلم یومشق اولورسه پک یونمیوب اتلوچه اتمک کرکدر و قلمک شقّی اورتاسنده کرکدر وحشی جانبی انسی جانبندن قوّتلو یعنی اتلو و قالک کرکدر و قلمک شقّی قلمنه کوره در اکر پک اولورسه شقّی دخی اوزنجه کرکدر و ملائم یعنی یومشق اولورسه شقّی از کرکدر و الحاصل شقّی قلمنه کوره کرکدر قلمک قطی دخی اوچ کونه در، بری جزم و بری وسط و بری محرّفدر امّا جملهنک اعلاسی وسط در نتهکیم دیمشلردر و قلمتراش قلم اوستنه قویوب باش برمق ایله قلمتراشک ارقهسینی باصدقده قلمک قط دیو اوازی چقمق کرکدر. شویله که اوازی چقمایه ایو قط اولمامشدر. قلمتراشی

[1] Harvard University – Houghton Library / Taczade, Mehmed bin Tacettin. Risale-yi Husn-i Hat: manuscript, 1603 or 4. MS Arab 9.

کسکین ایده‌لور.

در معرفت وضع الخطّ و اسماء خطوط ابتدا خط که ظهوره کلمشدر جمله‌سی مسطّح‌در یعنی دوزدور. دوری یوقدر اندنصکره خط کوفی‌در که ظهوره کلمشدر و شول کمسه‌لر که خط کوفی‌نی یازمشلردر جمله‌سندن اعلی امیرالمؤمنین حضرت علی کرّم الله وجهه و رضی‌الله عنه یازمشدر و خط کوفی‌نک بر بلوکی دور ورزه در و بر بولوکی دوز در اندنصنکره ابن مقله علیه‌الرّحمهٔ کلوب خطّ کوفیدن دوندروب بو زمان یازوسی اوزره یازمشدر و خلقه تعلیم اتمشدر چوق کمسه ابن مقله تعلیمیله اعلی یازمشدر جمله‌دن بری علی بن هلال در که ابن بوّابلکله اشتهار بولمشدر کندو زماننده و مستعصم خلیفه زمانننه کلنجه کمسه ابن بواب کبی یازار کلمه‌مشدر اندنصنکره مستعصم خلیفه زماننده شیخ جمال‌الدّین یاقوت علیه‌الرّحمهٔ ظهور اتدی و ابن بوّاب یازوسنه متابعت ایدوب ابن بوّاب کبی یازار اولدی اندن‌صکره قلم کسمه‌سین تغییر ایلدی امیرالمؤمنین کرّم الله وجهه کلامی اوزره قلمک اوجونی اوزونی و اتلو کرکدر و قط قلمی محرّف کسدی شویلکم یازی یازارکن اواز کلوردی یعنی جزردر ایدی ابن بوّاب زماننده قط قلم جزم اوزه ایدی انکیجون یازیلری لطیف و نازک دکلدی امّا قبله الکتاب شیخ جمال‌الدّین یاقوت علیه‌الرّحمهٔ قط قلمی تغییر ایلدی خطّی دخی متغیّر اولدی زیرا خط قلمه تابعدر قلم اعلا اولورسه خط دخی اعلا اولور اگر قلم مرادجه اولمزسه هرنه دکلو جدّ جهد ایلسک کم قلمدن حسن خط کلمز بو سببدن‌در که شیخ جمال‌الدّین یاقوت خطّنی ابن بوّاب خطّنه ترجیح ایتمشلردر امّا ترجیحلری نازکلکده‌در یوقسه اصول و قواعد دکل اصول اولدر که ابن مقله وضع اتمشدر دائره و نقطه ایله التی نوع اوزره قلمشدر که بین‌الاستادان **شش قلم** دیو مشهوردر و هر برینه لفظ و معناسنه مطابق نام قومشدر برینه **محقّق** دیو نام قومشدر بر بچق بلوکی سطح یعنی دوزدر و ایکنجی‌سنه **ثلث** دیو نام قومشدر زیرا دورت بلوکی سطح‌در اچنجی **نسخ**در محقّقه تابعدر دردنجی‌سی **ریحانی**در نسیخ دیمشلردر که اکثر کتابتی نسخ ایله یازمشلردر کویا کیم غیری یازیلری نسخ ایلمشدر و بشنجی‌سنه **توقیع** دیرلر اندن اوتوری کم نصفی دوردر و نصفی سطح‌در و نشان احکام و سجّلات بو خط ایله یازمشلردر التنجسی **رقاع** دیو نام ویرمشلردر اندن اوتوریکه رقعه‌لری و مکتوبلری بو خط ایله یازمشلردر پس **شش قلم** دیدکلری بونلردر بونلردن طشره خط یوقدر صکره، تعلیق و دیوانی و بونلرک امثالی پیدا اولدی پس ابن مقله بو ترتیب اوزرینه هر برینه بر نام قویوب بری برندن ممتاز اعلا ایلدی، اصول و فروعنه کوره سلطان‌الکاتبین، شیخ جمال‌الدّین یاقوت علیه رحمهٔ اجمالاً بو شعری دیمشدر **شعر**

اصول و ترکیب و کراس و نسبه صعود و تشمیر و نزول و ارسال

نته‌کیم امیرالمؤمنین حضرت علی کرّم‌الله وجهه دیمشلردر

> اعِلَم انّ حسن‌الخط مخفیّ فی تعلیم الاستاد و قوامه فی کثره المشق و ترکیب المرکّبات و بقاؤه علی الاسلام و المسلم فی ترک المنهیّات و محافظه الصّلوه و اصله فی معرفهٔ المفردات قالَ علیه (الصّلوهٔ) الرّحمهٔ و السّلام عن اصول الخطّ قالَ قرّن حرفک و قرن بین سطرک و طوّل سنان قلمک

حضرت علی کرم الله وجهه بیوردیکی خطک اعلا اولماسی استادک تعلیمنده‌در و چق یازمقدن نشئت ایدر و خطّک ثبۀ ترک منهیّاتده و نمازه مداومتده‌در بو حدیث شریفی حبیب اکرم صلّی‌الله علیه و سلم حضرت علی‌یه تعلما بیورمشلردر دیو استادلردن اشتمشوزدر یا علی حرفلری بری برینه یاقین یاز و بین سطوری عیان ایله یعنی اراق ایله و قلمک اوجنی اوزون ایله پس آمدی اصول خط مفرداتی بلمکدر اول جهتدن مفرداتی اوّل بیان اتدک آمدی اضل خط نقطه‌در اندن اوتوری خط ایکی نقطه‌در یا خود زیاده‌در بری برینه اولشدرسک بر خط اولور. **فصل** حروف مفرداتی هر حرفک حدّتی نقطه ایله بیان ایدیم **الالف** سکز نقطه در طقوزه وارنجه. **الباء** امّا با باشی بر چق نقطه‌در و اوزنلغی التی نقطه در یدیه وارنجه امّا شمره صایلمز اگر یدیدن و سکزدن زیاده اولورسه اصولدن خارجدر **الجیم** امّا جیمک باشی طرّسیله بش نقطه و یا خود بش بوجق نقطه اوله آلتی‌یه وارنجه جائزدور دیمشلر، و جیمک دائرسینی یارم یمرطه‌یه تشبیه اتمشلردر و دائرسینی جیمک باشنی کچمه‌مک کرکدر شویله کیم جیمک باشندن اشغا بر خط چکسه‌لر دائریه دوقونور دوقونمز کرکدر اکر جیمک باشنی کجرسه اصولدن خارجدر و دائره‌نک بیوکلغکی یعنی کیک‌لیکی الف قدر کرکدر و دائرنک اشغه اوجی یوقرو اجندن بر نقطه بلکه اوچه‌دک کچمک جائز دوتمشلردر و جیمک دائرسی ایرلدوغی محل ایکی بلوکی قالمق کرک دیمشلر لیکن نصفدن ایرلمق ولی‌در و ترکبده دخی بو قاعده اوزرینه کرکدر مرحوم شیخ جمال‌الدّین یاقوت بو کونه جیمی اکثر ایکی بلوکی قلمق اوزره یازمشلردر. امّا **دال** کرکدر که یوقارو جانبی دورت نقطه اوله اشغه جانبی بش نقطه اوله و اکر یوقارو جانبی بش نقطه اولورسه و الحاصل یوقاروسندن اشغه جانبی التی نقطه اولور و الحاصل یوقارودن اشغه‌سی بر نقطه زیاده کرکدر شویله کیم یوقارودن اشغه بر خط چکسک اشغه‌سی بر نقطه زیاده قاله. **الرّاء** امّا را باشی اوچ نقطه کرکدر انجه‌دن غیری یعنی را باشی اشغه چکدکده انجه یر ظاهر اولور اندن ارسال ایدرلر استادان شمره الارسال درلر و اوزنلغی التی نقطه کرکدر یدیه وارنجه اکر دورلی یازیلورسه شمرسز بش نقطه کرکدر. **السّین** امّا سین اوّلکی دندانی بر نقطه کرکدور اوّلکی دندانی بیاضی بر نقطه کرکدر و ایکنجی دندانک بیاضی بر نقطه و یارم نقطه کرکدر و اوجنجی دندانک اشغه چکدکده اوج نقطه کرکدر اما روم استادلری دورده دک جائز دوتمشلر وبدن (!) سین التی نقطه و یدی نقطه جائزدر و اکر دندانه یرینه کشیده ایدرسک اول کشیده‌نک زاویه‌سینه وارنجه بر خط چکسک قوسه بکزمک کرکدر بنوک کبیلره ارسال قوسی دیرلر هربار که سنک زاویه‌سین کشیده ایده‌سین کرک دندانلو و کرک دندانه اولمسون اوسال قوسی دیرلر بنوک کبی. **الصّاد** امّا صاد دورت بلوکده‌در و اشغاسی

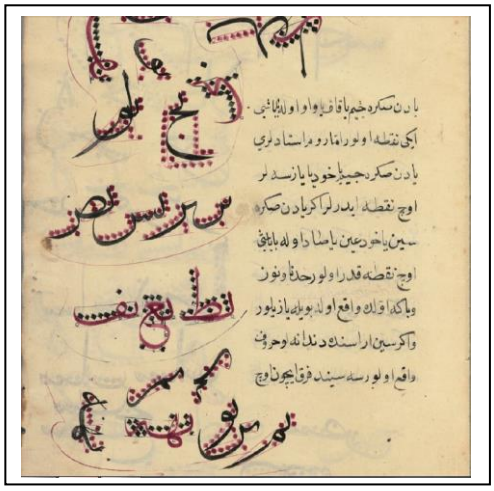

دخی ایله‌دور و صادک بیاضی ایکی نقطه‌در و قارنی سین قارنی کبیدر اکر زاویه صادی کشیده‌لو ایدرسک سینک ارسال قوسی کبیدر. **الطّاء** امّا طانک الفی التی نقطه کرکدر و طانک اوستی اوچ بلوکدر ایکی بلوکی صاغ جانبه طوغری چکه و بر یلو (!) دوزلو اوله و اشغاسین طوغرو چکه صاد کبی دورلو اتمیه شویله کم اوستنک اوجنی بر بجق نقطه یا خود ایکی نقطه کجمک کرکدر. و طانک اوستینک الف یرندن اشغا دوزه اولشدوغی یره دک بر بجق نقطه یا خود ایکی نقطه کرکدر. و طانک بیاضی صادک بیاضی‌سندن اکسک کرکدر و طانک بیاضی استره کبی اوله. **العین** امّا عینک باشنی اوچ بلوک اتمشدر اوّل هلال کبی ایکینی را باشی کبی اوله. اوجنجی صاغ جانبندن برو چکه شویلکم هلاله مشابه اولان عینک باشی بر نقطه کچه دایرسی جیم دائرسی کبی اولا. **الفاء** امّا فاء باشی مدوره دکلدر مثلّثدر و بیاضی ارمود چکردکینه بکزر اوله و کردنی بر نقطه اوله و بدنینک اوزنلغی با کبی اوله. **القاف** امّا قاف باشی فا باشی کبی اوله و کردنی ایکی نقطه اوله و زاوسی نون کبی اوله. **الکاف** امّا کاف باشی دورت نقطه اوله و اوزونلغی سکز نقطه اوله و التنده‌کی خط کاف باشنی اوچ نقطه کچمک کرک و کافک بیاضی بر بچق نقطه یا خود ایکی نقطه اوله و باشینک بیاضی اوچ نقطه اوله امّا محقّقده بر نقطه بر بچق نقطه ثلثدن اکسک کرکدر. **اللّام** امّا لامک الفی الف قدر کرکدر و تنی با کبیدر محقّقده امّا ثلثده نون قارنی کبی اوله. **المیم** امّا میم باشی محقّقده باشی واو باشی کبی اوله و قویروغی رای مرسله کبی کشیده‌لو اوله امّا ثلثده میمک باشی مثلّث شکل اوله که بیاضی دمرجیلر اورسی کبی اوله قویروغی چنکل اوله. **النّون** امّا نون باشی محقّقده ایکی نقطه اوله و اوزنلغی با کبی اوله امّا ثلثده اوچ نقطه‌در دورده دک جائز دوتمشلردر و قارنی سین کبی اوله. **الواو** امّا واو ایکی دورلودر بری اوزون و بری مدوّردور باشی فا باشی کبی اوله و دوری بش نقطه قدر اوله التی دک جائزدر امّا اوزنلغی را قدر بیوک کرکدر. **الهاء** امّا ها اوچ دورلودور بری عین هرّه و بری اوذن الفرس‌در و بری لام کبیدر و بیاضی مولویلر کلاهی کبیدر هاء الهرّه اوچ خط دن مرکّبدر اوّلی را باشی کبی اوله و ایکنجی خط ایکی نقطه و یارم اوله و اجنجی دورت نقطه اوله دوریله تقاطع محلّنده کلنجه و ایکی کوزلری بر نقطه اولا هاء اذن الفرس التنده‌کی مدور قوچ خائیه‌سی کبی اوله و اوستی اذن الفرس کبی اوله ها لام الفی کبی اولان اوّل را باشی اوچ نقطه مقداری لام الف کبی صول جانبدن چکه و ایکی نقطه و یارم صول جانبه میلی اشغه چکه اندن صاغ جانبه بش نقطه مقداری چکه لام الف کبی بیاضی مولویلر کلاهنه مشابه اولا. **بیان الام** امّا لام الف اوچ خطّدن مرکّبدر اولا صول جانبدن بر الف چکله و اکنجی خطی ایکی نفطه یازم اوله و اجنجی خطّی صاغ جانبه چکه بلکه اون نقطه دک چکه بو طریق اوزره مثلّث شکل حاصل اولور بری هاء مفرده‌دن و مشابه دل‌دن شویله کیم بیاضی کلاهی مولویلره مشابه کرکدر. **الیاء** امّا باشی کاف باشی کبی کرکدر و اکنجی خطّی صاغ طرفنه ایکی نقطه و یارم چکه امّا قرنلی اوله صوقوسک طوره جمله معکوس دال شکل اوله اوستادان سلف صودا چق یری دکینه یازمشلردر شویلکم صو قرار اتمیه بونجلین و قارنی سین قارنی کبی اوله و یانک قرنی ابتدا باشنه ن اشغه بر خط چکسک طوغری یانک قرنی باشنه طوقنماق کرکدر بنوک کبی.

ایکنجی فصل ترکیب بیاننده‌در منفرده اولنلرک دیدک شمدن کیرو ترکیبلره کلدک بس امدی الف که

اوّل اوله بر حرف اکا ترکیب اولوب اولشمز امّا بر حرفک اخرنده اولسه یعنی صوکنده اولسه اولشور **مثلا** بانک و یانک و نونک که اخری الف اوله یا دال یا قاف طولانی بر نقطه اولور بنوک کبی و اکر بادن صکره جیم یا قاف یا واو اوله یا باشی ایکی نقطه اولور امّا روم استادلری یادن صکره جیم یا خود یا یازسه‌لر اوچ نقطه ایدرلر اکر یادن صنکره سین یا خود عین یا صاد اوله با باشی اوچ نقطه قدر اولور حد نا و نون و با که اوّلده واقع اوله بویله یازیلور و اکر سین اراسنده دندانه‌لو حروف واقع اولورسه سیند[ن] فرق ایچون اوچ نقطه کرکدر. **اما بعد الجیم** الف یا خود دال یا خود کاف یا لام یا هاء اولاجق اولورسه جیم باشینک بیاضی غنجه یاریلور و اکر جمدن صکره غیر حرفلری یازیلورسه جیم باشی اچق کرکدر امّا ترکیب اوّلنده سیندن صکره با یا جیم یا کاف یا لام یا دال یا هاء اولورسه سینک دندانه‌لری نه قدر یر طوترسه بو حروف ایله سینک اراسی اولقدر کرکدر و اکر سینک دندانلرین یازدقدنصکره الف یا صاد یا را یا طا یا ف یا واو اوله سین ایله بو حرفک اراسی ایکی نقطه کرکدر اوچه دک جائزدر بونلر کبی **اکر اوّل حروف** صاد اولورسه صاددن صکره الف یا دال یا کاف مفرده یا لام یا ها اوله پس صاد ایله بو حروفک اراسی سین کبی ایکی نقطه کرکدر بونوک کبی بوکه بکزینلر هب بویله‌در. **ترکیب** اوّلنده طا اولورسه و طادنصکره الف یا با یا دال اولورسه طا ایله بو حروفک ایکی نقطه کرکدر بونجلین و اکر صادن صکره یا اولاجق اولورسه اراسی ایکی بچق نقطه قدر اوچه دک جائز امّا نقطه طانک الفندن عدّ اولنور ترکیب اوّلنده عین اولورسه بعد العین یا ایله چنکله ر اولورسه یا الف یا دال یا ها یا لام اولورسه اول زمان عین نعلی کرکدر بونک کبی و اکر بعد العین غیرکونه حرف یازیلورسه عین صادی کرکدر بونک کبی. **ترکیب** اوّلنده فا اولورسه بعد الفاء الف یا با یا دال یا راء مرسله یا سین یا کاف یا لام یا خود ها اولورسه فاء ایله بو حروفک اراسی یارم نقطه کرکدر بر نقطه‌یه دک جائزدر و اکر فادن صکره جیم اولورسه بر نقطه ایله یارم نقطه فا باشین کچمک کرکدر اندن جیم یازمق کرکدر بونک کبی. **ترکیب** اوّلنده کاف اولاجاق اولورسه ایکیدن خالی دکلدر یا دالی اوله یا خود غیری اوله و اکر دالی اولوب بعده الف یا کاف یا لام اوله کافک یوقارو باشنه طقونارق یوقاری کچمک کرکدر و اکر کاف دن صکره یا اوله یا دال یا سین یا فا یا میم یا نون یا کاف یا ها اوله بو حروفات ایکی نقطه مقداری کافدن اراغ اولالر امّا روم استادلری کافله سین آراسین بر نقطه یازمشلر بونجلاین اکر کافدن صکره منحنی جیم یازیلورسه ایکی نقطه و یارم نقطه مقداری چکمک کرکدر اندن جیم یازمق کرکدر بونلر کبی اکر کاف مسطّح اولنورسه اندنصکره الف یا خود دال یا ها یا لام ا.له بو حروف ایله کاف باشینک اراسی اوچ نقطه اوله بونجلاین و اکر کافدنصکره یا اوله یا سین یا قاف یا واو و یا نون اوله کافله بو حروفک اراسی ایکی نقطه مقداری اولمق کرکدر بونلر کبی اکر کاف مسطح حیم ایله یا خود یاء ایله یازلمق لازم کلورسه زیاده چکمک کرک اوچ نقطه‌یه دک. **ترکیب** اوّلنده لام اوله اندن صکره لام الف اولا لام ایله لام الف اراسی ایکی نقطه کرکدر و اکر لام یا ایله اوله یا دال یا سین یا کاف یا لام یا ها اوله میم ایله بو حروفک اراسی بر نقطه قدر اوله زیاده دخی اوله اکر میم محقّق اولورسه ایکی نقطه اوچه دک جائز دمشلر و اکر میم دن صکره جیم اولاجق اولورسه اوچ نقطه اوله و اکر میمدن صکره را اوله یا نون یا سین اوله میم ایله بو حروفک اراسی ایکی نقطه اوله بونلر کبی هاء اولورسه بعده الف یا دال یا کاف یا لام اوله هاء ایله بو حروفک اراسی ایکی نقطه قدر کرکدر

بونجلاین و باقی حروفک دخی بوکا کوره قیاس اولنه.

اوجنجی فصل پس امدی ترکیبلری ذکر ایلدک بحسب‌الوضع واضع هر برینه بشقه اد قومشدر و هر حرفی قچ کونه یازمشدر انی بیان ایده‌لوم **الف** بر کونه‌دیر زیاده اولمز هر نه رسم ایله یازلسه ینه اول الفدن تغییر النمز. **حرف الباء** بیش نوع اوزره‌در و اچی بر نوع در و ایکسی بر نوع‌در اوچ نوعک بری مضمردر مجموعه دخی دیرلر و بری مبسوطه‌در مرسله دخی دیرلر و بری موقوفه‌دیر که کسک کبیدر و اول ایکی‌نک بری مجموعه مدغمه‌در و بری مرسله‌در مبسوطه دخی دیرلر مضمر و مجموعه مدور شمره‌لویه دیرلر مرسله و مبسوطه کشیده‌لویه دیرلر که شمره‌سزدر و موقوفه کسک کبیه دیرلر بونلر کبی. **حرف جیم** بش کونه‌دیر بری مفتوح مبسله و بری مفتوح مجموعه و بری مثلّث مبسله و بری مثلّث مجموعه‌در بونلر کبی امّا جیم باشی اوچ کونه‌در بری مفتوح بری ملحق بری عنجه‌دیر بیکانه دخی دیرلر و مخروطی دخی دیرلر بونلر کبی. **امّا دال** ایکی کونه بری مجموعه و بری مرسله‌دیر مختلسه دخی دیرلر بونلر کبی. **امّا را** اوچ کونه در بری مدغمه و بری مجموعه و بری مرسله و مبسوطه دیرلر بونلر کبی. **السّین** امّا سین اوچ کونه‌در بری مجموعه و بری مرسله و مبسوطه دخی دیرلر بونلر کبی. **امّا صاد** ایکی کونه‌در بری مجموعه و بری مقوّره‌در مبسوطه دخی دیرلر بونلر کبی. **امّا عین** یدی کونه‌در اوچ مفتوح العین دوردی مرکّب‌العین‌در اول مفتوح العین بری عین نعلی‌در و بری عین صادی‌در و بری عین ثعبانی‌در بونلر کبی و اول مرکّب العینک بری مرکّبه مسبله و بری مرکبه مطموسه(!) در بونلر کبی. **امّا فاء** دخی اوچ کونه‌در بری مجموعه‌دیر مدوّره دخی دیرلر و بری مرسله‌در مبسوطه دیرلر و بری موقوفه‌در بونلر کبی. **اما قاف** دخی ایکی کونه‌در و بری مجموعه و بری مرسله‌دیر بونلر کبی امّا کاف دورت کونه‌در بری مسطّح‌در که منجی دخی دیرلر و بری مجموعه و بری مرسله و بری موقوفه‌در بونک کبی. امّا لام ایکی کونه‌در بری مجموعه و بری مرسله بونلر کبی. **امّا لام** بش کونه‌در بری مثلّث مدغمه و بری مثّلث مرسله در مثلّث محقّقه دخی دیرلر و بری مرسله واوی دیرلر و بری تقاء مرسله و مرسله مطموسه‌در بونلر کبی. **امّا نون** ایکی کونه‌در بری مجموعه و بری مرسله‌در مقوره دخی دیرلر بونلر کبی **اما واو** ایکی کونه‌در بری مجموعه‌در مدوّره دخی دیرلر و بری مرسله‌در مبسوطه دخی دیرلر بونلر کبی. **امّا هاء** بش کونه‌در بری مقسطه‌در مفرد مربّعه دخی دیرلر و بری عین‌الهرّه‌در و بری اذن‌الفرسدر امّا کلمه اورتاسنده البتّه اذن الفرس یازیلور امّا ضروریت لدر و لام دنصکره و باء دنصکره هاء صادی و اذن الفرس یازارلر امّا کلمه اخرنده هاء محدوده یازارلر ترکی دلده هاء جکل دیرلر. **لام الف** بر قاج دورلو یازیلور اما رومده مستعمل اولان ایکی کونه‌در بری محقّقه و بری مرسل‌در بونلر کبی. **امّا یاء** اوچ کونه‌در بری مجموعه و بری مرسله‌در مبسوطه دخی دیرلر و بری معکوسه‌در راجعه دخی دیرلر بونلر کبی.

تم ۱۰۲۱

سَوَّدَهُ مُصطفی اَلخَیوی

وارلیق
VARLIQ
Türk Dili, Edebiyatı ve Kültürü Dergisi
Yeni Dönem. İl: 1, Sayı: 2 (Güz 2015), ss. 131-132
Telif Haqqı©Varlıq Dergisi

حکایه

تپه‌گؤز اولسایدیم بئله!

• شریف مردی

گئجه‌نین قوینونا یاتمیش شهرلردن گؤرونن ایشیقلار، اورالاری چولغایان قارانلیغی بیزیمکیلردن داها گؤزل گؤرسه‌دیر. اوتوبوسون گئدیشی قورتولان دئییلمیش سانکی. گئدیر، گئده‌جک ده. یوخو گؤزلریمی قیزیشدیریر، قووورور، آنجاق یومابیلمیر کیرپیکلریمی. اوتوبوسون یاغیشدان قورتولدوغو آنی گؤره‌بیلمه‌دیم. ایشیق هردن ایتیر، هردن گیریر آدامین گؤزونه، لاپ سوخولور. قیوریلیب یاتان شهرلرین یانان لامپالاری هرنه‌دن خوش گؤرونوشلودور. دینجلیک وئریر خیالا. اوزاقدان توپا توپا پؤهره وئرن ایشیقلارا، بونلاردان قاچان تپه‌گؤزه فیکیرلشیرم. منه باخیب هورکموش‌مو ایدی؟ او قبیرلر نه ایدی؟! هارا ایدی!؟ اسکی بیر قبریستانلیق، اوردان اویانا سورونن چای، باش داشیلار... بئلیمی وئریرم یانیمدا خیخان قیزا. بیر یئرده اوخوموشدوم تپه‌گؤز چئوره‌ده یاشایان آداملارین دوغایا سالدیردیغی اوچون بیر قالخیشدیر. چوبان آداملارین دویمایان آج‌گؤزلولویو، ال اوزادیر دوغانی گؤسترن پریلرین عیصمتینه. اونا تپکی، تپه‌گؤزو سالیر اونلارین جانینا و ... نه بیلیم، منه تپه‌گؤز گؤزللیک سیمگه‌سیدیر. قایناشیب غضبدن قیزاران طبیعتین اوزودورسه تپه‌گؤز، منه گؤزللیکدیر تک گؤزو ایله آلنیندا. آیا بنزر قارانلیغین ایچینده، پارلاق، دولاشیب گزیر گئجه‌نی. اوزاقدان اوزاغا... لعنت اولسون باساتا دامیزدیردیغی قان او گؤزون ایچیندن اینجه اینجه تؤکولوب گئدن معصومیتین سون ایشیغی ایدی...

قارانلیق باسیب ماغارانی. اوزاقدا باسا باسا گئدیر باسات. آددیملاری آرخایییندیر گئده‌نین. قان گؤتورموش هریانی. سیزلاییرام. یوخومون ایچینده‌یم. تپه‌گؤزون بدنینی داشیمالییام. گؤتوروب باسدیرماسام، گلن سوخولوب بویلاناجاق. عظمت ازیله‌جک خور باخان گؤزلرین آلتیندا. قویمارام.. گرک آپارام.. آمان تپه‌گؤزوم آمان، باساتین آدینی سوردوغون آن نه‌یی دوشونورموشسن؟!..

دورماسام ازیله‌جک بئلیم، کورگیم. آیاقلاریم شیشیب. لعنت اولسون اوتوبوسا. قیزی دا دبردیرم. باشیمدا گیزیلده‌ین سسین یوخ اولماسینا، قاچیب یوردا، یاتاغیما سیغینماق ایسته‌ییرم.

سرین چالیر اوزومه. آسفالتی دادیر باشماقلاریم. تاکسیچیلرین سسی اوجالسا دا، تهران سوسموش. «یوردا گؤتور بیزی، امیرآباد...» هر یئره یاییلمیش سوسقونلوق، کوچه‌لری سوله‌نن سرینلیک و سوروجونون دینمز اوتورماسی دینجه‌لدیر بیله‌می. سوزورکن خیابانلاری اویغونسوزلوق دوُیورام. بیر شئیلر اؤز یئرنده دئییل، آرادا یئریندن اوینایان زادلار وار. ائرته‌نین سرینی اوزومون دریسینی اوخشاییر. بوشونا اوینایبر گؤزوم، یاتاغیمی گزیر بلکه. بوش وئریرم باخیب دوشونمگی. سوروجو فرمانی توتوب بوراخمیر. دونیاسیندا گؤروشو هاراجاق گئدیر بونون؟ آسفالت اوزانیب دولاشیر تهرانی. آیاغیمین شیشمیش بارماقلاری دارا چکیلیب باشماغیمدا. قوم دولموش گؤزومه سانکی. قاشینیر. یوخویا اویمور یوخویا حسرت گؤزلریم. قولومو پنجره‌دن ائشیگه سالاییب هاوانی جیرماقلاییرام. سرینلیک کؤینگیمدن سوخولوب قولتوغومو، اورادان قارنیمی دیندیریر. کیرپیگیم آغیرلاشیر.. آسفالتین اوزرینه دامجی دامجی قان تؤکولموش، ماشینلار ووو چکیب آخیشیر. بیزی قاباقلایان ماشینین سوروجوسو گؤز بوزاردیر بیله‌مه. گلیب گئچیر. باشیم اونون گئچمه‌سی ایله دؤنور. گئری چکیلیب سوروجویه باخیرام. باشی ائنیک شیپ دوشوب فرمانین اوستونه. اللری سالاق. چیگنینه وورورام الیمی. دبریلمیر. ترپه‌دیرم بیله‌سینی، ترپه‌نیر آنجاق هله ده فرمانا ییخیلیبدیر. توتوب قالخیزیرام. باشی دوشور چیگنینه. اوزگؤزو قانلی‌دیر.. قورخور چکیلیرم. قان قوسموش کیشی.. ماشینی ساخلاییر. باخیرام سوروجویه. سوُم دوروبدور. کیرایه‌نی وئریب دوشورم. «اوسته ائنه‌جک..»، «بای نازلیم..». گولوشومله سووشدورورام تاکسینی و دالدا اوتوران قیزی.

اؤیرندیم تهرانی قان گؤتورموش، یوردا سالدیریلمیش.. چیخدیم تهراندان. دینج یئر ایسته‌ییردیم اؤزومو تاپام. دئدیلر قدس خیابانیندا خیریم خیردا ساتان کیشی‌نین باشی سینمیش، خسته‌خانایا گؤتورولموش، بوتون وارلیغی اولان قیویر زیویری ازیلیب یوخ اولموش آرادا.. اؤیرنجیلر اویاندان باشقا کیملر بویاندان، آرادا آدامین وار یوخو یوخ اولموش.. جورابلاری، دیرناق‌توتان، ماشالار، گؤزگولری.. اوتوروب گل گئت‌ده اولان بیزلره باخار، هردن باشینی سالالیار، آلا یوخولو گؤزلری آیاقلاری سایاردی.

تهران قیزمیش بوزاریردی. یاخینلاشمازدیم بو شهَره، تپه‌گؤز اولسایدیم بئله! ■

وارلیق
VARLIQ
Türk Dili, Edebiyatı ve Kültürü Dergisi
Yeni Dönem. İl: 1, Sayı: 2 (Güz 2015), ss. 133-135
Telif Haqqı©Varlıq Dergisi

شعر

کیم کوروبتور ای کونکول اهل جهاندین یخشیلیغ
کیم که اندین یخشی یوق کوز توتما اندین یخشیلیغ
کر زمانی نفی قیلسام عیب قیلمه ای رفیق
کورمادیم هرکز نیتایین بو زماندین یخشیلیغ
دلربالاردین یمانلیغ کیلدی محزون کونکلومه
کیلمادی جانمغه هیچ آرام جاندین یخشیلیغ
ای کونکول چون یخشی‌دین کوردونک یمانلیغ اسرو کوب
ایمدی کوز توتماق نی یعنی هر یماندین یخشیلیغ
باری ایلکا یخشیلیغ قیلغیل که موندین یخشی یوق
کیم دیکایلار دهر آرا قالدی فلاندین یخشیلیغ
یخشیلیغ اهل جهاندین ایستاما بابر کیبی
کیم کوروبتور ای کونکول اهل جهاندین یاخشیلیغ■

• بابر شاه

یانلیش ترن

یئنه یانلیش ترنی سئچدیم
گؤزله‌مگه
بو ترن ده سنی منه گتیرمه‌دی
بو آخشام
یئنه سنسیز دؤنه‌جگم
دوشلریمیزه...
الیمده سولموش قیرمیزی چیچکله
دیلیمده قوروموش آدینلا....
گئجه گلمه‌دن
چیراقلاری یاندیریرلار
قاچیرلار
قاییدیرلار
آیاقلارینی سوروکله‌یه- سورکله‌یه
باغلی پنجره‌لردن ایتمیش رویالارینی
آختاریرلار
آداملار،
یئل یئنی سنفونیسینی یاییر
بولودلاردا یاس تؤره‌نی وار
آی آخماقجا باخیر منه
و من
یئنه یانلیش ترنی سئچیرم
یانلیش آدامی سئودیگیم کیمی.....
یولوم یئنه ائوه چاتمایاجاق
بلکه دؤنگه‌نی ده یانلیش دؤنموشم
بو گئجه ده بیرینی سنین یئرینه
سئودیم
آدینی قولاقلارینا پیچیلدادیم
یانیندان گئچرکن
سادجه گولومسه‌دی....
بلکه او دا اللرینی ایتیرمیشدی!!!!!!
یئنه ترنلر ماغیل- ماغیل باخیر
منه....
گؤزلریم آلزایمر توتوب سئوگیلیم
گؤزون آیدین!!!! ■

• سحر بارانی (سولدوز)

گؤزلری قیرمیزی یوخو
هاوادا ایستی و شور بیر سس وار،
بالیق قوخوسو
یئپ‌یئنی بیچیلمیش یونجالیغین
ایتی سسی هاوانین دامارلاریندا...
بیچاق سسی وار هاوادا
داریاز سسی وار
کلنتی‌نین سیوری دوداغیندا قیزیل گول!

کیمسه کیمسه‌نین ناموس دووارییندان آشیر
کیمسه کیمسه‌نین جیبینه گیریر
قارانلیغین آلچاق دوورالاریندان
سیجاق و شور بیر دومان یئنیر
کوک یاتمیش تویوق ییرغالانیر
جوجه‌لر یوخو گؤرورلر یومورتالاردا
بیچاقلاردان خبرلری یوخ! ■

• هادی قاراچای

و من گلدیم
یهرسیز آتلارین بئلینده گلدیم
سئوگی گوناهیم ایدی!
سئودیم ده گلدیمممممممممم

× × ×

تازاشدان یازیرام
تازاشدان یازیرام سنی ای شمس تبریزی
سئوگی گوناه می ایدی؟!
تازاشدان یازیرام
او باشدان
باشدان
کی
[سئوگی]
و من
گلدیم . . . ■

• سعید موغانلی

وارلیق
VARLIQ
Türk Dili, Edebiyatı ve Kültürü Dergisi
Yeni Dönem. İl: 1, Sayı: 2 (Güz 2015), ss. 137-146
Telif Haqqı©Varlıq Dergisi

تانیتیم / معرفی

کیتابین آدی: هر آددیمدا مزاریم وار، محمد بی‌ریانین بوتون شعرلری؛ **توپلایان و آراشدیران:** پروفسور دوکتور اسلام غریبلی؛ **عرب الیفباسینا کؤچورنلر:** نیگار خیاوی و سعید موغانلی؛ **یایینا حاضیرلایان:** سعید موغانلی؛ **یایین ائوی و یئری:** موغام یاییناری، تبریز؛ **یایین تاریخی:** ۱۳۹۴؛ **اثرین دیلی:** تورکجه.

Kitabın Adı: Her Addımda Mezarım Var, Mehemmed Biriya'nın Bütün Şeirleri; **Toplayan ve Araşdıran:** Prof. Dr. İslam Qeribli; **Ereb Elifbasına Köçürenler:** Nigar Xiyavi ve Said Muğanlı; **Yayına Hazırlayan:** Said Muğanlı; **Yayınevi ve Yeri:** Muğam Yayınları, Tebriz; **Yayın Tarixi:** 2015 (1394); **Eserin Dili:** Türkce.

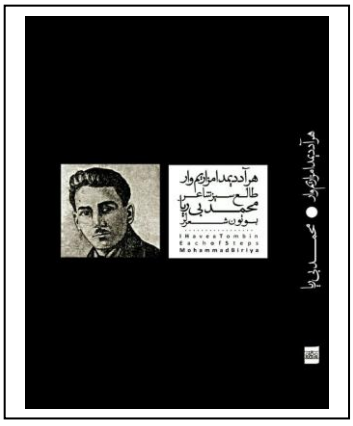

کیتاب معاصر شعریمیزین حق جارچیسی اولان محمد بی‌ریانین بوتون شعرلرینی احتیوا ائدیر. اثری، باکی علملر آکادمیسی‌نین ادبیات و شرق‌شناسلیق اوستادی سایین دوکتور اسلام غریبلی توپلاییب، تدوین ائدیب و آراشدیرمیشدیر. گئچن ایللرده اوردا نشر اولونان و یاخشیجا قارشیلانان اثری، سایین شاعیر نیگار خیاوی‌نین امگی ایله و شاعیر-ژورنالیست سعید موغانلی‌نین چاباسی ایله عرب الیفباسینا کؤچورولموش، ائدیت اولوب، نشره حاضیرلانمیشدیر. ادبیات تاریخیمیزین بو اؤنملی اثرینی، سایین رضوانیه، تبریزده موغام یاییناثوی (انتشاراتی) مودورو، چوخ پروفسیونل بیر بیچیم و کیفیتده یاییناثامیشدیر.

«هر آددیمدا مزاریم وار»، محمد بی‌ریانین حیاتی بویو یازدیغی بوتون شعر و نثرلرینی احتیوا ائدیر. کیتابین ایچینده؛ سئوگی شعری، اجتماعی، سیاسی، اوشاق شعری، طنز و دینی-آیینی شعرلر و بیر

نئچه نمایشنامه بیر آرایا گلیب، هابئله طالعسیز شاعیر اولاراق بیلینن بی‌ریانین اثرلری و حیاتی ایله ایلگیلی دقیق معلومات وئریلمیشدیر. آیریجا شعرلر، تاریخ و زامان اعتباری ایله درج اولونموش و شاعیرین ایندییه کیمی نشر اولونان اثرلریندن اؤزنکلر و آچیقلامالار وئریلمیش، کیتابلارین جیلدلری ده علاوه ائدیلمیشدیر. آراشدیریجی دوکتور غریبلی، اؤز اوزون مقدمه-مقاله‌سینده، بی‌ریانین شعرلرینی تاریخ، موتیو، اوسلوب، تکنیک و شاعیرین دوشونجه دؤرلری باخیمیندان آراشدیرمیش و چوخ دگرلی سونوجلارا چاتابیلمیشدیر.

بی‌ریا یاشادیغی دؤرده آللاها اینانان، عدالت‌طلب، آذربایجان کولتورونه اولدوقجا دگر وئرن، هابئله دموکرات فرقه‌سی‌نین تبلیغاتچیسی، قوروجوسو و دقیق معناسیندا (آذربایجان معارف ناظیری- فرهنگ وزیری) کیمی خالقی‌نین جسارتلی و اینانملی قوللوقچوسونا چئوریلیر. شاعیر کسگین شعرلری ایله خالقی دیکتاتور شاهلارلا قارشی- قارشییا دورماغا چاغیریر و اؤزو مبارزه‌نین آرخا سیرالاریندا دئییل، ایلک سیرالاریندا جسارتله هایقیریر و عدالت- آزادلیق دئیه تبریزین خیابانلارینا حؤکمرانلیق ائدیر. عدالت، آزادلیق، امام حسین(ع) مظلومیتی، مولا علی(ع)، دیکتاتورلوق، ساواش-باریش، وطن، آذربایجان مدنیتی، قادین حاقلاری، یتیم اوشاقلار، ایشچیلرین حیاتی و... شاعیرین اثرلرینده ان چوخ گؤزه چارپان قونولاردیر. بی‌ریا تکجه شعرله اوغراشان بیر صنعتچی دئییل، هم ده تئاتر صحنه‌لرینده گوجلو پیئسلری ایله اؤزونو سینایییر و بو سیناقدان، خالقین مثبت و هیجانلی قارشیلاماسی ایله آلنی آچیق چیخیر. اونون پیئسلری (نمایشنامه) تبریز، اردبیل، زنجان، اورمو و باشقا آذربایجان شهرلرینده دؤنه‌لرله صحنه‌یه چیخیر و منصف شاهیدلرین شهادتیله عادی جماعات و آیدین دوشونجه‌لی انسانلارین اورکدن قارشیلاماسی، تئاتر سالونلارینی ازدحام و گؤروجو باسا-باسی ایله مواجه ائدیر. بیر چوخ معاصر تاریخچی‌نین باخیشی ایله، بی‌ریا او دؤرده بیر کز داها تئاتری کوتله-عادی خالق و ضیالیلار ایله باریشدیردی. حتی گون اولوردو کی، بیر اثر ایکی دؤنه، اوچ دؤنه نمایشه قویولور و تئاتر اویونچولاری و یؤنتمنلرینه قازانج-اعتبار گتیریردی.

بی‌ریا اؤزو ده، مدنیت ناظیری اولماغینا باخمایاراق، بوتون مراسیملر، شنلیکلر، علمی قورولتایلار و دینی-مذهبی گونلرده، سالونلار، میدانلار و خیابانلاردا، خالقین ییغینجاغی اولان یئرلرده کسگین و جسارتله چیخیش ائدیر، اؤز شعرلرینی قیشقیرا- قیشقیرا خالقا اوخویور و اؤز خالقینی باریشا، سئوگییه، انسان سئورلیگه و دیکتاتورلارلا، پهلوی شاهلاری ایله مبارزه‌یه دعوت ائدیر و دئییردی کی، آزادلیغی تبریزدن باشلاییب ایران‌ین ان اوجقار نقطه‌لرینه بیر ارمغان کیمی پای وئره‌جگیک. بو کسگین چیخیشلارین گؤرونتولری بیر چوخ آرشیوده ساخلانیلیب و نه موتلو کی، بیزه بیر معنوی ارث کیمی چاتابیلمیشدیر.

شاعیر و ناظیر بی‌ریا، نه اینکی تکجه او بیر ایلی، بو کیمی فعالیتلرله مشغول اولموشدور، بلکه هله فرقه‌دن ایللر قاباق او، تبریز فابریکالاری‌نین و دقیق دئسک شمس، شایان و سونرالار ظفر فابریکالاری‌نین، ایشچیلر اتفاقی‌نین باش مودورو سئچیلیر و هر نه‌دن خبرسیز ایشچیلری اویاتماغا و اؤز حاقّینا اینانماغا تبلیغ ائدیر و سونرالار بو ایشچیلر طرفیندن تبریز نماینده‌سی کیمی میلّی مجلیسه

سئچیلیر. او دئییرمیش کی، بیر اؤلکه‌نین الی قابارلی ایشچیلری یاتسا و یا اؤزونو یوخویا ووررسا، او اؤلکه‌نین میلّتی هئچ واخت اویانابیلمز!

او دؤرده بی‌ریانین شعرلرینی احتیوا ائدن کیتابلار دؤنه‌لرله یاییلانیر و دوغرو-دوزگون و تعهدلی ادبیاتا سوسامیش اولان میلّت طرفیندن یوخاری حدّه قارشیلانیر. مکتبلرده اؤیرنجیلر، شاعیرین شعرلرینی ازبره اوخویورلار، شعرلری خیابانلاردا آزادلیق و انقلاب شعارلارینا چئوریلیر. پارکلاردا، گزینتی یئرلرینده سئوگی مکتوبو کیمی الدن اله گزیر و سونای گونلری سئوگیلیلری بیر بیرینه قووشدوران هدیه اولور.

محمد بی‌ریا

بی‌ریا، او بیر ایلده، وطنین گله‌جگینه مودورلر تربیت ائله‌ین مکتبلر و فرقه‌نین ائله او ایل تأسیس ائتدیگی «تبریز دانیشگاهی»ینا دال با دال باش چکیر و اؤیرنجیلرله یاخیندان گؤروشور و اونلارین درسی و علمی چالیشمالاری ایله یاخیندان تانیش اولور و یئنی گنلگه‌لر (بخشنامه‌لر) گؤندریر، چؤزوم یوللاری گؤسترییر. آچیقلایاجاغیم بو مسئله، او دؤردن یادگار قالان عالیملر و آراشدیریجیلارین آرا سیرا اثرلرینده مکتوب اولموشدور. تاریخچی اوستاد زهتابی، دیلچی و لغت‌بیلیمجی دوکتور بهزادی، تنقیدچی و رومان یازاری رضا براهنی و آدلیم ادیب و دده‌قورقودشناس اوستاد فرزانه، اؤز اثرلرینده، مصاحبه‌لرینده و مقاله‌لرینده بو قونویا بارماق قویموشلار.

قیسا بیر خاطیره‌نی ماراق دوغوران بیر سند کیمی قوللوغونوزا سونورام:

خاطیره، فرقه‌دن سونرا باکی‌یا کؤچن و اصلی مرند شهریندن اولان، حورمتلی نصیرزاده جنابلاریندان ائشیدیلیب و بو خاطیره‌نین باشقا بیر واریانتی و بلکه دقیق روایتی، تبریزلی محقق و یازیچی، سایین رضا ستاری‌نین یازیلاریندان آلینیب، مقاله‌نین سونوندا، وئریلمیشدیر (رضا ستاری‌نین شخصی سایتی).

تبریزین مشهور و بؤیوک عالیملر تربیت ائدن بدر مدرسه‌سینده درس اوخویوردوق. بیر گون مکتب مودورو آقای چارقدچی کلاسدا معارف ناظیری‌نین مدرسه‌میزه گلدیگینی خبر وئردی. فرهنگ وزیری (معارف ناظیری) قاباقجادان خبر ائتمه‌دن مدرسه‌میزه گلمیشدی. کلاسلارین بیرینه گئچیب، شاگیرلرله یاخیندان دانیشدی و اونلارین درس و عایله دورومونو سوراقلاشدی. سوال- جوابلاردان سونرا، میرتا دوشوب سوروشدو کی، اوشاقلار من معارف وزیریندن قاباق، بیر شاعیرم! هانسینیز منیم شعریمدن ازبر بیلیرسینیز؟ کلاسا درین بیر سکوت چؤکدو و نهایت کلاسین سون میزلری‌نین بیرینده اوتوران قارا قاش-گؤزلو جسور بیر اوشاق بیر آز دا اوتانا- اوتانا الینی قالدیردی، آقای وزیر من! دئدی.

مدرسه مسئوللاری بیر آز قورخوشدولار! آقای بی‌ریا دئدی اوغلوم گل تاختا قاباغیندا اوخو! شاگیرد سالللانا- سالللانا گلیب ادبله دوردو قاباغیمیزدا. آقای وزیر، آقای مودور، اجازه وار؟، دئدی و باشلادی اوجا سسله مشهور «آذربایجان» شعرینی اوخوماغا. مودور و معلملر بیر آز اؤزلرینه گلدیلر! آقای بی‌ریانین گؤزلریندن آخان یاش، گونش شعاعلاریندا کلاسی دولانیب شاگیردین قارا گیله‌لرینه سوخولماق ایسته‌ییردی. ناظیر، کؤورک اورکلی بیر شاعیر اولدو یئنه. شاگیردین آلنیندان اؤپه‌رک دئدی: بو شعری گلیب مدرسه‌نین حیطینده قورولاجاق مراسیم صفینده ده اوخویابیلرسن؟ یئنیجه قهرمانا دؤنموش، بالاجا بویلو اوشاق بوغازین آریتلاییب اوتاناراق دئدی، آقای وزیر اجازه‌نیزله، بلی..

مدرسه حیطینده قورولان مراسیمده ناظیر بی‌ریا چیخیش ائتدی و مدرسه مودورو ایشلرین نئجه قاباغا گئتدیگیندن گزارش وئردی. بایاقکی شاگیردی چاغیردیلار شعری اجرا ائله‌سین. بو دؤنه ده شعری داها گوجلو و جسارتله و دوزگون ادا ایله دیکلمه ائتدی قارا قاش-گؤز شاگیرد. آقای بی‌ریا اوزونو دؤنده‌ریب مودوره ساری دئدی: بو اوشاقدان موغایات اولون! بو مطلق بؤیوک بیر آدام اولاجاق! و شاگیرده هدیه‌لر وئررکن سوروشدو: اوغول بالا آدین نه‌دیر؟ بالاجا شاگیرد یئنه ادبله باش بارماغینی قالدیریب، آقای وزیر اجازه‌نیزله، غلامحسین ساعدی...

بسله‌نیر قلبیمده سونسوز حؤرمت، آذربایجانا
ایسترم دونیادا من حرّیت آذربایجانا
سانمایین اؤز یوردومون اسرارینا بیگانه‌یم
من اونون سئودای عشقیندن بوجور دیوانه‌یم
شمعه بنزر، دؤره‌سینده فیرلانان پروانه‌یم
قویمارام اصلا قویولسون منّت آذربایجانا
شاعیرم، بیر بولبولم من، آشیانه‌مدیر وطن
سئیرگاهیمدیر اوفوقلار، خوابگاهیمدیر چمن
چؤلده بیتمیش لاله‌لر، داغلاردا آچمیش یاسمن
هر بیری وئرمیش یئنه بیر زینت آذربایجانا
بیر گؤزلدیر سئودیگیم کی، حسنونون حیرانی‌یام
من اونا تعریف یازان شاعیرلرین قوربانی‌یام
بیلمیرم صوفی پرستم، عاریفم، روحانی‌یام
قائلم معنادا من، بیر قیمت آذربایجانا
من خیانت ائتمه‌دیم مرحوم اولان اجدادیما
ارث تک وئردیم بو یوردو، قهرمان اؤلادیما
حفظ ائدیب بو اؤلکه‌نی، باش اگمه‌سین جلادیما
اونلارین آوازی وئرسین، شؤهرت آذربایجانا
پایدار اولسون گؤروم اودلار، آلاولار تورپاغی

دالغالانسین شانلی بورجوندا عدالت بایراغی
قصردن خوشدور منه هر داخماسی، هر چارداغی
بسله‌نیر قلبیمده سونسوز حورمت آذربایجانا

شاعیر، فرقه‌دن سونرا دا یئنه عدالت جارچیسی کیمی تک باشینا باکی‌دا، سورگونلوک گونلرینی سوررکن، استالین دیکتارتولوغونو رذیل ائدیر و دیکتاتورون کسگین حؤکمو ایله سیبری چؤللرینه سورگون اولور. قیرغیزیستان، اؤزبکیستان کندلرینده بدبختلیگینی سورور. بلکه ائله شاعیر سهراب طاهیر بو مسئله‌نی یاخیندان گؤردویو اوچون داها دوزگون ایفاده ائده‌بیلمیشدیر، بیر اوزون شعرینده:

منه نه ائتدییسه سعادت ائتدی بدبخت سعادته گولمرم داها

(سهراب طاهیر/ شعرلر کیتابی/ باکی)

استالین‌دن سونرا سورگونلوک دؤرو قورتاریر و شاعیر باکی‌یا دؤنور. بوردا یئنه شاعیرین دینی-مذهبی روحیه‌سی الینه ایش وئریر! غدار حاکیملر انقلاب و عدالت شاعیرینی باکی قبریستانلاریندا اؤلو یویان و قبیر قازیب اؤلولری کفن-دفن ائله‌ین بیر ایشه مجبور ائدیرلر. شاعیر مزار باشلاریندا غریبلیک و بدبختلیک شعرلرینی قوشور، یاسین اوخوماقلا بیر تیکه چؤرگینی تاپیر، تبریز هاواسی و بیر داها قاییتماق هوسی، هونر پادشاهینی بیر داها مبارزه ائتمگه سوق وئریر. تبریز خیابانلاری‌نین سئوگی، مبارزه و عدالت قهرمانی، استالین قوچولاری‌نین اللرینده قالیر! آغیزلاریندا یئکه بللەیه چئوریلیر، نه اوتا بیلیرلر، نه آتا بیلیرلر. نه ده اؤلدوره بیلیرلر...

شاعیر خوروشچف‌دان سونراکی یاری-یومولو آزادلیقدان استفاده ائدیب، بو دؤنه تبریزه قاییتماغا چالیشیر، و قاییدیر دا!!! قاییتدیقدان سونرا بیریجیک اوغلونو گؤرمگه مجوز گلمیر! حیات یولداشی گؤزونه باخا-باخا تانیمیرام دئیه ائوه قویمور! و تبریزین آنا قوینو کیمی ایستی اولان!! زیندانلاریندا ناماز اوستو یئره ییخیلیر و بیر داها دورا بیلمیر... تبریز ده کؤهنه قهرمانی، نه عایله‌سی قبول ائدیر، نه دوستلاری و نه خالق قبول ائدیر!!!.

آذربایجان ادبیاتی‌نین آغ گؤیرچینینی، لاقا-تاراقا بیر آغ آمبولانس تبریز زیندانیندان، یاری جانلی، قارداشی‌نین ائوی‌نین کوچه‌سی باشیندا قنوو قیراغیندا یئره بوراخیر، ایکی گوندن سونرا، اوچ-دؤرد نفر شاعیر، شعر قهرمانیمیزی وادی‌رحمت‌ده تورپاغا تاپشیریرلار... دئمه، بیزده شاعیرلیک اؤز بختسیزلیگینی دوغور... تکجه شاعیر شاعیرین گؤزونه خوشبخت نظره گله بیلیر!

اونون، وطن تورپاقلاریندا، هر آددیم باشی بیر مزاری وار!
منجه، هله ده بیزیم ان خوشبخت شاعیر، محمّد بی‌ریادیر...

سعید موغانلی

محمد بی‌ریا، غلامحسین ساعدی و احد ملازاده

رضا ستاری (محقق و کتاب‌فروش تبریزی)

امسال (۱۳۹۱) تعطیلات عید نوروز، برای دیدن آقای احد ملازاده مدیر کتاب‌فروشی کیهان در تبریز به مغازه‌اش رفته بودم. بعد از احوال‌پرسی و عید دیدنی از آقای ملازاده جریان آمدن بی‌ریا به کلاس درسشان در کلاس ابتدایی را پرسیدم، ناگفته نماند این خاطره را قبلاً از آقای ملازاده شنیده بودم، این بار به قصد یادداشت و انتشار آن در این سایت دوباره شرح ما وقع را جویا شدم. احد آقا گفت:

- سال ۱۳۲۵ بود. من و ساعدی در دبستان بدر کلاس چهارم دبستان بودیم. معلم ما مرحوم آقای چارقدچی بود. روزی ناگهان اعلام کردند که آقای بی‌ریا وزیر فرهنگ وقت برای بازدید به کلاس ما خواهد آمد، در همان حال در باز شد و بی‌ریا همراه مدیر مدرسه وارد کلاس شدند. من نائب معلم بودم (درآن دوره به مبصر می‌گفتند). بی‌ریا رو کرد به دانش‌آموزان و گفت: چه کسی می‌تواند یکی از اشعار مرا بخواند؟

من دستم را بلند کردم. اما از آنجایی که لباسهایم مناسب نبود و از وزیر خجالت می‌کشیدم به تته پته افتادم و نتوانستم شعر را بخوانم. آقای چارقدچی گفت: اجازه بدهید غلامحسین بخواند. بی‌ریا به من گفت برو بنشین پسرم. غلامحسین ساعدی پای تخته آمد و شعر معروف بی‌ریا را تا آخر درست خواند.

من دئییرم ظلمکاردان آزاد اولسون مسکنیم
پوزلماسین خزان وورموش باغلار کیمی گولشنیم
آنا تورپاق غنچه‌لنسین، گول چیچکلر سئوینسین
سولغون اوزلر، یاشلی گؤزلر، پاک اورکلر سئوینسین
من دئییرم اؤلکه‌میزده یانسن علمین چراغی.....

بی‌ریا به آقای چارقدچی گفت این دانش‌آموز را سر صف بیاورید. و در سر صف بی‌ریا از ساعدی خواست تا شعر را دوباره بخواند و ساعدی سر صف شعر بی‌ریا را از اول تا آخر باز بدون اشتباه خواند. بی‌ریا از جیب خود یک مداد رنگی درآورد و به ساعدی داد و به آقای چارقدچی سفارش کرد: مواظب این بچه باشین، آینده درخشانی خواهد داشت.

سالها بعد، حدود سالهای ۱۳۵۰ ساعدی همراه آل‌احمد به کتاب‌فروشی کیهان آمد. آل‌احمد کتاب‌ها را نگاه می‌کرد و ساعدی روبروی من، همین جایی که تو الان

نشسته‌ای نشسته بود و من پیش‌بینی بی‌ریا را به او یادآوری کردم. ساعدی نویسنده بزرگی شده بود و پیش‌بینی بی‌ریا درست از آب درآمده بود.[۱]

بوردا باشقا بیر قونونو دا وورغولاماق یئرینه دوشردی کی، سایین ستاری، اؤز باکی سفرینده، دگرلی عالیم، حؤرمتلی چشم‌آذر ده بیر خاطیره بو یازی‌نین مؤلفینه سؤیله‌میش.

- چشم‌آذرله گؤروشدن و کئف-احوالدان سونرا، جیبیندن بیر بوکوم کاغیذ چیخاریب منه اوزاتدی، آل بو یادداشتی! بی‌ریا بوردایکن بو قیسا شعری یازیب منه تاپشیردی کی، بو پارچانی منیم قبیر داشیما یازدیرارسینیز!

سانکی بیله‌رک اؤلومو قارشیلاماغا گئدیردی آنا وطنه...

وورما ال تُربتیمه، تُربتِ آدم ده منم
نه او دونیا، نه بو دونیا، ایکی عالم ده منم
نئیله‌ییم پی آپاران اولمادی بو وارلیغیما
عیش و عشرت ده منم، مُحنت و ماتم ده منم
آراما قبریمی، آختارما منیم باش داشیمی
رسمده حضرتِ حق، اسمده خاتم ده منم ■

• سعید موغانلی

[۱] http://rezasattari.mihanblog.com/post/146

آراشدیرمانین باشلیغی: یوسف خاص حاجب‌ین اخلاقی گؤروشلری اوزرینه اینجه‌له‌مه؛ **آراشدیرمانین اوریژینال آدی:** بررسی و نقد آراء اخلاقی یوسف خاص حاجب؛ **آراشدیرماجی:** موسی نورمحمدی نظرلو[۲]؛ **قیلاووز اوستاد:** دوکتور محمدعلی حسینی؛ **اونیورسیته:** پیام نور اونیورسیته‌سی، گونئی بیریمی (قوم یئرلشگه‌سی)؛ **دؤنم:** یوکسک لیسانس ۱۳۹۳-۱۳۹۴؛ **بؤلوم:** فلسفه، آنابیلیم دالی: اخلاق؛ **آراشدیرما تورو (نوعو):** سمینار؛ **آراشدیرمانین دیلی:** فارسجا.

Araşdırmanın Başlığı: Yusuf Xas Haceb'in Exlaqî Görüşü Üzerine İnceleme; **Araşdırmanın Orijinal Adı:** (بررسی و نقد آراء اخلاقی یوسف خاص حاجب); **Araşdırmacı:** Musa Nur Muhammedi Nazarlu; **Qılavuz Üstad:** Dr. Muhammed Ali Hüseyni; **Üniversite:** Peyam-e Nur Üniversitesi, Güney Birimi (Qum Yerleşgesi); **Dönem:** Yüksek Lisans 2014-2015; **Bölüm:** Felsefe, Anabilim Dalı: Exlaq; **Araşdırma Türü (Növü):** Seminar; **Araşdırmanın Dili:** Farsca.

اؤزت: بیرئیسل (فردی) و توپلومسال (اجتماعی) سعادت، بیر چوخ مسلمان متفکیری قایغیلاندیران و دوشوندورن قونولاردیر. بو متفکیرلر اسلام دینی‌نین اساسلاری و آتا-بابالاری‌نین اؤیرتیلریندن یولا چیخاراق بئله بیر توپلومو رسم ائتمگه چالیشمیشلار. *قوتادغو بیلیک* اثری‌نین مولیفی یوسف خاص حاجب ده بئله بیر آماج ایزله‌ییردی. هجرتین ایلک ایللرینده اسلام دینی‌نین ایرانا و بؤیوک خوراسانا [تورکیستانا] گلمه‌سی‌نین آردیندان بؤلگه‌نین تورک و تاجیک متفکیر و دوشونورلری اسکی دینلرینی بوراخاراق اسلام دینینی قبول ائدیب، اونو گلیشدیرمگه و یایماغا چالیشمیشلار. بو فعالیتلرین کولتورل و فلسفی بویوتوندا چالیشان فارابی، ابن‌سینا و یوسف خاص حاجب کیمی شخصیتلرین بیلیمسل و فلسفی خیدمتلری اولدوقجا دگرلیدیر. اونلارین دوشونجه‌لری تاریخی قایناقلار آراجیلیغی ایله بوگونکو نسله چاتمیشدیر. بونلاردان فارابی و ابن‌سینانین بیلیمسل و کولتورل خیدمتلری بؤیوک اؤلچوده ایران آلانیندا بیلینمکده‌دیر. آنجاق اونلارین چاغداشی اولان یوسف خاص حاجب، اؤزللیکله ایران‌دا یئترینجه تانینماماقدا و دوشونجه‌لری اینجه‌لنمه‌مکده‌دیر. اونوتولمامالی‌دیر کی، اسکی دؤنملرده بیلیم آدامل‌ارینین دؤلت آدامل‌ارینا اؤیود یازما فعالیتی چوخ یایغین ایدی. مثلا خواجه نظام‌الملک‌ون «سیاست‌نامه» و خواجه نصیرالدین طوسی‌نین «اخلاق ناصری» اثری بونون ان گؤزل اؤرنکلریندیر. بو اؤیود وئریجی اثرلردن بیری ده بو چالیشمانین قونوسو اولان *قوتادغو بیلیک* اثری‌دیر. اثرین مولیفی فرد و توپلوم سعادتی‌نین قایغیسینی چکن بیری اولاراق، سعادتلی بیر توپلومون یارانماسی اوچون هم بیرئیسل (فردی) اردملر (فضیلتلر)، هم ده توپلومون اداره شکلی ایله باغلی اویغولانابیلیر یوللار گؤسترییر. بو اوزدن

[۲] آراشدیرماجی‌نین مئیل آدرسی: (musa.nurmuhammadi@gmail.com)

یوسف خاص حاجب‌ی «اخلاقی سعادت اوزمانی» اولاراق دگرلندیرمک گرکیر. آیریجا بیر چوخ بیتده بیلیمه و انسان عقلینه وئردیگی یوکسک دگری گؤرمک مومکوندور.

آراشدیرمانین ایچریگی: آراشدیرماجی موسی نورمحمدی، اوچ اساس سورو (سوآل) اوزرینده دورور:

۱) *قوتادغو بیلیک* هانسی موضوعلاری ایچریر؟ ۲) او دؤنمده بئله بیر اثرین یازیلماسیندان آماج نه ایدی؟ ۳) اثرده وئریلن قونولار هانسی دوشونسل (فیکری) اساسدان قایناقلانمیش و یا ائتکیلنمیشدیر؟

آراشدیرماجی، بو قونودا آپاریلمیش اولان اؤنملی اثرلری تک تک تانیتماقلا بیرلیکده، *قوتادغو بیلیک* سؤزونون اتیمولوژیک ایضاحینی وئریر؛ یوسف خاص حاجب‌ین حیاتی و یاشادیغی دؤنمی، *قوتادغو بیلیک* اثری‌نین اؤزللیکلری، موجود الیازما نسخه‌لری و اوردا ایشلنن موضوعلار حاقیندا بیلگی سونور. آراشدیرماجی عینی زاماندا اثرده اخلاقلا ایلگیلی بعضی بیتلرین فارسجا ترجمه‌سینی ده اؤرنک اولاراق وئریر و اثرین تامامی‌نین فارسجایا چئوریلمه‌سی گرکدیگینه وورغو یاپیر. بورادا اؤرنک اولاراق آراشدیرماجی‌نین ترجمه ائتدیگی بؤلومدن بیر پارچاسینی اوخویابیلرسینیز:

«هنگام انتخاب در این سه فرد نهایت دقت را کن که سعادت این دنیایی تو در نحوه انتخاب این سه فرد است اولین فرد اینها ***قاضی*** *است تقوا و درستی او باید زبانزد مردم باشد دومی* ***نماینده*** *حاکم در امورات مملکتی است آرماش و سعادت خلق در دست اینان است و سومین فرد و مهم ترینش انتخاب* ***وزیر*** *است برگزیده ترین فرد در مملکت ایشان است و شقاوت وسعادت خلق در دست وزیر است. راهنمای پادشاه وزیر است و بر پادشاه جهت میدهد ، امورات مملکتی در دست ایشان است اگر وزیر نالایق باشد کلیه امورات مملکتی از نظم و نظام می افتد و حاکمیت رو به افول میرود.نصیحت برای خیر انسان است نصیحت را آرام آرام و با آرامش بیان کن عین لقمه غذا لقمه لقمه برایش بخوران اگر بخواهد آنها را میخورد مثل لقمه یعنی با جان ودل می پذیرد و اگر امتناع کند از پذیرش آن ، رهایش کن و ان نصیحت نصیب دیگران میشود چون او لایق نصیحت نیست.»* ■

• محمدرضا هیئت

کیتابین آدی: شهریارلا بیرلیکده اؤزگه‌لشمکدن اؤزلشمه‌یه دوغرو؛ **یازار:** محمد رحمانی‌فر؛ **یایین ائوی و یئری:** ملینا یایینلاری، قوم؛ **یایین تاریخی:** ۱۳۹۲؛ **باسقی:** ۲-جی؛ **اثرین دیلی:** تورکجه.

Kitabın Adı: Şehriyar'la Birlikde Özgeleşmekden Özleşmeye Doğru; **Yayınevi ve Yeri:** Melina Yayınları, Qum; **Yayın Tarixi:** 2013 (1392); Basqı: 2-ci; **Eserin Dili:** Türkce.

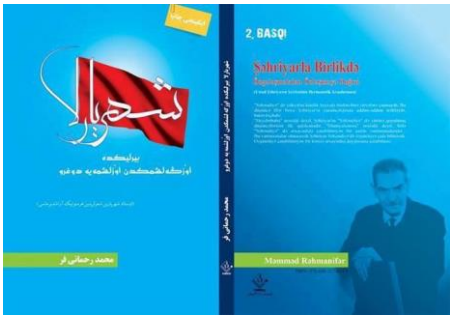

شهریارلا بیرلیکده اؤزگه‌لشمکدن اؤزلشمه‌یه دوغرو

تورک و فارس شعرلری شهرتی سینیرلاری آشان، اثرلری بیر چوخ دیله چئوریله‌رک یایینلانان اوستاد محمدحسین شهریارین شعرلرینه فلسفی بیر باخیش آچیسی ایله یاناشان مولیف، شهریارین حیاتینی اینجه‌له‌یه‌رک، دؤنمین یایغین و ائتکیلی دوشونسل (فیکری) و فلسفی سؤیلملرین شاعیرین شعرلرینده‌کی یانسیمالارینی و شاعیرین بو سؤیلملره قاتدیغی یوروم و یئنیلیکلری ایضاح ائتمگه چالیشمیشدیر.

سئچدیگی شعرلری دقتلی بیر اویوم ایچینده سیرالایان و اینجه‌له‌ین محمد رحمانی‌فر، قاتیلدیغی بیر رادیو پروقرامیندا اثرین تورکجه یازیلماسی‌نین سببینی آنا دیلینه قارشی بیر بورج اولاراق دگرلندیریر و بو کیتابین فارسجایا دا چئوریلمه‌سی‌نین یارارلی اولاجاغینی وورغولایییر.

کیتابی‌نین تانیتیمیندا شهریارین تورکجه و فارسجا بوتون شعرلرینی تک- تک اوخویوب اینجه‌له‌دیگینی سؤیله‌ین رحمانی‌فر، بو شعرلرده‌کی فلسفی دوشونجه‌یه دقت چکه‌رک، شهریارین *حیدربابایا سلام* اثرینی یازارکن اؤز دوغما یوردوندا بئله غربت حیسی ایله یاشادیغینی و بو حیسی «حیدربابا سنی وطن بیلمیشدیم» شعریله ایفاده ائتدیگینی، آنجاق سهندیه شعرینی یازارکن، بیر «آرخایینلیق» ایچینده بولوندوغونو قید ائدیر.

بوگونه قدر داها چوخ دیلسل، ادبی و فولکلوریک آچیدان اینجه‌لنن *حیدربابایا* سلام اثرینی فلسفی آچیدان اله آلان مولیف، هایدگر کیمی مشهور دونیا فیلوسوفلاری‌نین گؤروشلریندن ده یارارلاناراق اثره یئنی بیر بویوت قازاندیرمیشدیر ■

• محمدرضا هیئت

وارلیق
VARLIQ
Türk Dili, Edebiyatı ve Kültürü Dergisi
Yeni Dönem. İl: 1, Sayı: 2 (Güz 2015), ss. 147-158
Telif Haqqı©Varlıq Dergisi

ایتیردیکلریمیز

پروفسور دوکتور توفیق حاجی‌یف وفات ائتدی.

پروفسور دوکتور توفیق حاجی‌یف
(۱۹۳۶-۲۰۱۵)

تورکلوک آراشدیرمالاری آلانیندا، اؤزللیکله آذربایجان تورکولوژیسینده اؤنملی بیر یئره صاحیب اولماقلا بیرلیکده؛ اینجه روحو، سئوگی دولو اورگی و افندی‌لیگی ایله ده چئوره‌سینده‌کیلر انسانلار و بیلیم آداملاری آراسیندا سئویلن و سایگیلان بیر شخصیت کیمی تانینان پروفسور دوکتور توفیق حاجی‌یفی ۲۸ نوامبر ۲۰۱۵ تاریخینده ابدی اولاراق ایتیردیک.

آذربایجان تورکولوژیسی ایله دونیا تورکولوژیسی آراسیندا ساغلام بیر باغ اولوشدوران، یازیلاریندا و دانیشمالاریندا تورکجه‌نین اورتاق بیر یازی دیلینه صاحیب اولماسی گرکدیگینی سیخ سیخ وورغولایان، آذربایجان تورکجه‌سی‌نین بو یؤنده گلیشمه‌سی اوچون جیدّی چابا گؤسترن، دیلیمیزی و ادبیاتیمیزی فرقلی بیر باخیش آچیسی ایله اینجه‌له‌یه‌رک، اونلارجا دگرلی کیتاب و یوزلرجه بیلیمسل مقاله یازان و یاییناییان مرحوم آکادمیسین توفیق حاجی‌یف، ایران تورکلری‌نین ده کولتورل فعالیتلرینی یاخیندان تعقیب ائدن و تانیدان بیر بیلیم آدامی ایدی. مقاله‌لری *وارلیق* درگیسینده ده یاییناناندان، درگیمیزین هر یئنی سایی‌سینی دقتله اوخویوب، اینجه‌له‌ین، بعضاً چیخدیخی تلویزیون پروقراملاریندا درگی‌نین ایچریگیندن بحث ائدن توفیق حاجی‌یف‌ین روحو؛ یاخین دوستو و معنوی قارداشی، *وارلیق* درگیسی‌نین قوروجوسو مرحوم پروفسور دوکتور جواد هیئته قووشدو.

بو گؤزلنیلمز ایتگی مناسبتی ایله بو دگرلی بیلیم آدامینا اولو تانریدان رحمت، سایغی‌دگر عایله‌سینه، آذربایجان خالقینا، تورکولوژی جامعه‌سینه و بوتون سئونلرینه باش ساغلیغی دیله‌ییریک.

یئری اوچماق اولسون ■

• محمدرضا هیئت

«سینه‌مده سازیم وار منیم» دئین عاشیق رسول قوربانی سون ائوینه اوغورلاندی

عاشیق رسول قوربانی

کلیبر شهری‌نین عباس‌آباد کندینده عبدالله و زرنشان عایله‌سینده دنیایا گؤزونو آچان رسول قوربانی (۱۳۱۴ هـ‌ش) قاراداغین برکتلی و اوغورلو تورپاغیندا بویا- باشا چاتاندان سونرا عاشیقلیق صنعتی‌نین اؤلو یولونو توتاراق، آذربایجان‌ین کولتور باخیمیندان دا ان زنگین بؤلگه‌لریندن بیرینده، سون دؤنملرین ان بؤیوک عاشیقلاریندان بیری اولما یولوندا آددیملاماغا باشلادی. عاشیق رسول قوربانی بو اوغورلو یولدا عاشیق کریم قره‌گونیلی و عاشیق حیدر قره‌یکانلی کیمی عاشیقلاردان فایدالاناراق بو صنعتین اینجه‌لیکلرینی الده ائدیب، اوستادلیق یولوندا زیروه‌لره یوکسلمگه باشلامیشدی. عاشیقلیق صنعتینده اؤنملی یئری اولان *دستان سؤیله‌مه* گله‌نگینی ده اوستادلارین یانیندا مکمل بیر شکیلده اؤیرنیب، داوام ائتدیرن ان باشاریلی عاشیقلاریمیزدان بیری اولموشدور.

چاغیمیزین سون دستانجی عاشیقلاریندان بیری اولان اوستاد عاشیق رسول قوربانی عاشیقلیق صنعتی‌نین ان زیروه‌سی اولان دده‌لیک درجه‌سینه یوکسه‌له‌رک *دده قوربانی* لقبینه لایق گؤرولموشدور. دده قوربانی عاشیقلیق صنعتی‌نین اوچ اونملی تملی‌نین (سس، ساز و سؤز) اوستاسی اولاراق سون دؤنمین ان اؤنده گلن عاشیقلاریندان بیری اولموش، اؤزونه خاص دوروش و آنلاتیمی ایله عاشیقللیق صنعتینده یئنی جیغیرلار آچمیشدیر. بوگون دستانجی عاشیقلاریمیزین بارماق سایسیندا اولدوغونو گؤز اؤنونه آلارساق، دده قوربانی‌نین بو صنعتده یئرینی داها یاخشی آنلایابیلریک. دستانجی عاشیقلار هم بیلگی باخیمدان، هم ده کسکین حافظه‌لری ایله دیگر عاشیقلارا اوستونلوک تشکیل ائدیرلر. دستانین بوتون اولایلارینی حافظه‌سینده توتان و گوجلو آنلاتیمی ایله دینله‌ییجینی اؤزونه باغلایان عاشیق، عینی زاماندا دینله‌ییجیلرین ماراغینا گؤره، آنلاتیمیندا دگیشیکلیکلره ده یئر وئره‌بیلر. بئله‌لیکله دستان واریانتلاری اورتایا چیخار.

دستانجی عاشیغیمیز دده قوربانی گوجلو حافظه و ماراقلی آنلاتیمی ایله حکایه‌لرینی بیزلره آنلاتمیشدیر. اونون تویلاردا، توپلانتیلاردا و قوتلامالاردا سؤیله‌دیگی دستانلار عاشیقلیق گله‌نگی‌نین ان گؤزل اؤرنکلرینی اولوشدورور. دده قوربانی حیاتدایکن اوندان بیر چوخ گؤرونتو و سس توپلامیشدیق. اونون آنلاتدیغی *شاه اسماعیل ایله گولگز دستانی* بو دستانین ان گئنیش آنلاتیمیدیر. بو دستانی دده قوربانی‌نین باش اثری کیمی دگرلندیرمک اولار، چونکی بو دستان توپلانمیش و یازییا آلینمیش ان قاپساملی شاه اسماعیل ایله گولگزدستانی اولاراق بیلینیر. بؤیوک عاشیق، بو دستاندا تورکجه آنلاتیمین ان گؤزل اؤرنکلرندن بیرینی بیزلره سونماقدادیر.

سئویندیریجی‌دیر کی، دده قوربانی ساغلیغیندا میلّتیمیزین تقدیرینی قازانمیشدیر. او، لایق اولدوغو یئری تاپابیلمه‌سه ده، ان آزیندان خالقین اونا قارشی سایغی و سوگیی دویدوغونو، صنعتینه و اوستالیغینا دگر وئردیگینی حس ائتمیشدیر. عاشیقلار و عاشیق صنعتی یولوندا چوخلو زحمتلره قاتلانان و سؤز صاحیبی اولان محمد عبادی قره‌خانلی (آلیشیق)، دوزنله‌دیگی عاشیق ادبیاتی و شعری آدلی تؤرنی ده دده قوربانی‌یه آییرمیشدیر. بو تؤرنده عاشیغین سکسن ایللیک صنعت حیاتی اله آلینمیش، دده قوربانی‌نین «سینه‌مده سازیم وار منیم» آدلی کیتابی گؤروجویه چیخمیشدی. بو تؤرنلرین عاشیغین سون گونلرینه توش گلمه‌سی بیر یاندان سئویندیریجی، بیر یاندان دا اوزوجو اولموشدو.

برکتلی عؤمرونون سونلارینا قدر صنعتینی باشاریلا ایفا ائدن دده قوربانی، خالقیمیزین اؤرگینده سونسوز حؤرمت و سئوگی قازانمیشدیر. عؤمرونون سون گونلرینده‌کی تؤرنده و اوستاد عاشیق حسن اسکندری‌نین آغیرلاما مجلیسینده سؤیله‌دیگی جنگی *کوراوغلو هاواسی* ایله دینله‌ییجیلری اؤزونه حیران بوراخان ۸۰ یاشینداکی دده قوربانی، بو چیخیشی ایله عاشیقلیق صنعتی یولوندا زیروه‌یه اولاشاراق سونسوزلوغا چاتمیشدیر.

شؤهرتی آذربایجان‌دان دنیایا یاییلان دده قوربانی گور سسی، ایستی نفسی و دیک دوروشو ایله اؤلو بیر اوزان تمثالینی یاراتمیشدیر. سازیندا- سؤزونده آنا وطن، مردلیک و ایگیدلیک، حسرت و هیجران، سئوگی و باریش، یاخشیلیق و حقی چاغیران دده قوربانی، تورکجه‌نی ده ان آری و یالین حالی ایله ایشله‌دن عاشیقلاردانیدیر. دیلینده‌کی بو دورولوغون و آریلیغین سرّی، آنجاق عاشیق ایله گؤروشمه‌میزده اورتایا چیخدی. دده قوربانی فارس دیلینده تحصیل آلمادیغی اوچون تورک دیلینی ان صاف، ان دوغرو شکیلده ایشلتمیشدیر.

دده قوربانی، سؤزلرینده انسانلاری مردلیگه و حقین یانیندا اولماغا چاغیریر:

باجارسان نامرددن دیلک دیله‌مه،
سؤزون یئره دوشر، سنه داغ اولار.
حقیقتی سؤیله‌مکدن اوتانما،
حق دئین انسانین اوزو آغ اولار.

میلتینه و وطنینه آرزولارینی بو سؤزلرله دیله گتیریر:

سحرین خئیر اولسون، آخشامین آیدین،
یاییلسین هر یانا سوراغین وطن!
میلتین یاشاسین گولر اوز ایله،
ایلاهی‌دن یانسین چیراغین وطن!

کئچمه‌سین اوجاغین، یانسین شاملارین،
افتخار یارادیر هر آخشاملارین،

خئیر ایله دولسون صبحون شاملارین،
هئچ واخت لیللنمه‌سین بولاغین وطن!

هر آیلارین باهار اولسون، یاز اولسون،
ائللر قوشالاشسین، خوش آواز اولسون،
رسول دئییر هرگون کئیفین ساز اولسون،
همیشه چاغ اولسون داماغین وطن!

دده قوربانی «یاشا-یاشا گؤزل وطنیم منیم» آدلی شعرینده وطنه گؤره دویغولارینی بئله دیله گتیریر:

گلدی باهار فصلی، ایل تزه‌لندی،
بزندی غنچه‌لر، گول تزه‌لندی،
اورکلر شاد اولدو، دیل تزه‌لندی،
یاشا-یاشا گؤزل وطنیم منیم.

دده قوربانی وطنیمیزین بؤلونمه‌سی و قارداشین قارداشدان آیری دوشمه‌سیندن دویدوغو یانغی و کدری اورگینده داشیمیش، شعرلرینده ده ایشلتمیشدیر:

گؤزلدیر تورپاغین، گؤزلدیر داشین،
سن قوجالمامیسان جواندیر یاشین،
اورکدن سسله‌ییر قارداش قارداشین،
یاشا-یاشا گؤزل وطنیم منیم.

حقین یوللاریندا حرکتین وار،
حق نظر ائیله‌ییب برکتین وار،
گوندن ایشیق آلان حرارتین وار،
یاشا-یاشا گؤزل وطنیم منیم.

یئری اوچماق، یولو گئدرلی اولسون ■

• دوکتور نبی کبوتریان

بؤیوک صنعتچی هابیل علی‌یف ابدیته قووشدوا

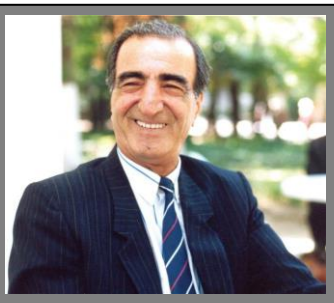

هابیل علی‌یف (۲۰۱۵-۱۹۲۷)

هابیل علی‌یف ۲۸ مای ۱۹۲۷-جی ایلده آذربایجان‌ین آغداش رایونونون اوچقوواق کندینده آنادان اولور. یئددی یاشیندایکن رایون مرکزینده‌کی ۳ سای‌لی یئددی‌ایللیک آغداش موسیقی مکتبینه، ۱۹۵۲-جی ایلده ایسه باکی‌یا گله‌رک آصف زینالللی آدینا اورتا اختصاص موسیقی مکتبی‌نین کامانچا شعبه‌سینه داخیل اولور. ۱۹۵۳-جو ایلده مسلم ماقامایف آدینا آذربایجان دؤلت فیلارمونیاسیندا اؤنجه رقص آنسامبلینده مشایعتچی، سونرا ایسه تریودا کامانچا چالان کیمی فعالیته باشلاییر.

هابیل "سئگاه"، "بایاتِ قاجار"، "بسته‌نیگار"، "بایاتِ شیراز"، "راهاب"، "بایاتِ کورد"، "چاهارگاه"، "راست"، "زابول" موغاملارینا یئنی کامانچا حیاتی وئریر.

هابیل علی‌یف اسکی سوویتلر بیرلیگی جمهوریتلرینده، ائله‌جه ده تورکیه، آمریکا، آلمانیا، اینگیلتره، فرانسا، هیندیستان، پاکیستان، ایران، مصر، سوئیس، هولند، تونس، ژاپون، سوریه، موزامبیک کیمی دونیانین بیر چوخ اؤلکه‌لرینده قاسترول سفرلرینده اولموشدور.

هابیل مصطفی اوغلو علی‌یف چتین و ماراقلی حیات یولو گئچیرمیشدیر. ایلک مکتب ایللرینده مشهور مغنّی و موسیقی معلمی احمد آغدامسکی (احمد بشیر اوغلو بدل‌بگلی) هابیل‌گیلین ائوینده کیرایه‌ده یاشاییردی. احمد آغدامسکی‌نین یاشادیغی ائوه واخت‌آشیری موسیقیچیلر توپلاشار، موغاملاردان، تصنیفلردن، خالق ماهنیلاریندان دانیشار، یئری گلدیکجه اونلاردان پارچالاری تاردا، یا کامانچادا ایفا ائدردیلر. بالاجا هابیل، اوشاق ماراغی ایله چالغییا قولاق آسار، معناسینی کسدیرمه‌دیگی صحبتلری دینله‌یردی. ائله او واختدان دا هابیل‌ین اوشاق قلبینه صنعته محبت کؤزو دوشموش، گوندن گونه، آیدان آیا آلیشیب آلوولانماغا باشلامیشدی. آناسی نیسه خانیم ایسه اوغلونون قلبینه دوشموش بو محبت اودونو اؤز آنا نوازیشی ایله داها دا آلوولاندیرمیشدی. هابیل علی‌یف اونلاری بئله خاطیرلاییر:

"منیم صنعت عالمینه گلمگیمده ایکی خئیرخواهیم اولموشدور. اونلاردان بیری احمد آغدامسکی، او بیری ایسه آنامدیر. احمد آغدامسکی منه صنعتین نه اولدوغونو آنلاتدی، آنام ایسه منده صنعته سئوگی یاراتدی. یاخشی یادیمدادیر، اوشاق ایدیم. چؤمچه‌نی کامانچا کیمی دیزیمین اوستونه قویوب اوخلووو اونا سورتوردوم. آنام بونو گؤروب، سئوینجله دئدی:

- دئیه‌سن، اوغلوم کامانچا چالان اولاجاق...

احمد آغدامسکی آنامین سؤزونه قوت وئردی:

- هه، نیسه باجی، اوشاق چالغیچی اولماق ایسته‌ییر. گتیر قویاق بیزیم موسیقی مکتبینه اوخوسون. آخیری پیس اولماز.

بو، آنامین اورگیندن اولدو. من آغداش موسیقی مکتبینه قبول اولدوم. آولجه تارلا ماراقلاندیم. آنجاق فیزیکی جهتدن ضعیف اولدوغوم اوچون بیلگیم تارا تاب گتیرمه‌دی. کامانچانی سئچدیم. ائله او واختدان دا مئیلیمی کامانا سالدیم. واختیمین چوخونو کامانلا گئچیرتدیم. یادیمدادیر، ۱۹۳۸-جی ایل ایدی. مکتبیمیزده هانسیسا بایراما حصر اولونموش طنطنه‌لی گئجه گئچیریلیردی. عؤمرومده ایلک دفعه اولاراق بو گئجه‌ده اشتراک ائتدیم. چالغیمی هامی آلقیشلادی. او گئجه ان چوخ سئوینن آنام اولدو، بیر ده اؤزوم. من حتی سئوینجدن آغلادیم دا. آللاهیم، صنعتده ایلک آددیمین سئوینجی نئجه ده بؤیوک اولورموش.″

یئددینجی صینیفی و هم ده موسیقی مکتبینی بیتیرندن سونرا هابیل پداقوژی مکتبینه داخیل اولدو. ساواشین (ایکینجی دونیا ساواشی ۱۹۴۱-۱۹۴۵) دهشتلری گئتدیکجه داها چوخ حیس ائدیلیردی. هابیل‌گیلین عایله‌سی ده آجلیق-قیتلیق گئچیریردی. اری ساواشا گئتدیگینه گؤره بؤیوک باجیسی دا اوشاقلاری ایله آتا یوردونا کؤچموشدو. ائوین دولاناجاق اومودو هابیل اولموشدو. بونا گؤره ده او، پداقوژی مکتبینده اوخوماقلا یاناشی آخشاملار نجف بگ وزیروف آدینا آغداش دؤلت درام تئاترینده ایشله‌ییردی، کامانچا چالیردی. بالاجا هابیل عینی زاماندا آغداش رایون پیونرلر ائوینده رقص درنگی‌نین ده عضوو ایدی و او، ۱۹۴۴-جو ایلده باکی‌دا گئچیریلن باخیش یاریشماسی‌نین غالیبی اولموشدو.

هابیل‌ین خاطیره‌لریندن:

″اوندا ساواشین قیزغین چاغلاری ایدی. بوتون قوهوملارین، قونشولارین کیشیلری، اوغلانلاری جبهه‌لرده ووروشوردولار. قارداشیم محمدیه ده جبهه‌ده ایدی. من آخشاملار ائیواندا اوتوروب، هئچ نه‌یه محل قویمادان اؤز کامانیمی ایشه سالیردیم. بیر ده گؤروردوم کی، ارلری، اوغوللاری، نیشانلیلاری ساواشدا اؤلموش اولان قونشو آروادلارین آه-ناله‌سی کامانین فریادینا قوشولوب. کیمیسی آغی دئییر، کیمیسی بایاتی چاغیریردی. اوندا آنام دا آغلاییب شیون قوپاریردی. چونکی قارداشیم محمدیه‌نین ده اؤلوم خبری گلمیشدی. غریبه‌دیر، اوندا من آغلایا بیلمیردیم. آنجاق چالیردیم. دردیمی کامانا دئییردیم. اوندا ائله بیل بوتون آنالارین، باجیلارین دردی، کدری منیم کامانچامین سیملرینه هوپموشدو.

سانکی من آنالارین آه-فریادی آلتیندا ساواشین دهشتلرینی اؤزونده عکس ائتدیرن یئنی بیر موسیقی پارچاسی یاراتمیشدیم. منه ائله گلیر کی، ایندی ده کامانیم دا او سسلر، او هایقیریشلار قالماقدادیر... اونو دا دئییم کی، او عرفه‌ده یعقوب ممدوف تارچالان گولابلی حمیدله آغداشا گلمیشدی. قوشولدوم اونلارا. بو دسته ایله اسماعیللی رایونونا دا گئتدیم. ایکی-اوچ توپدا دا چالدیق و ائوه گتیرمگه قازانجیم اولدو. سونرا یئنه عادی گونلریم باشلادی. ائله

هئی فیکیرلشیردیم کی، نه ایشین قولپوندان یاپیشیم، نه ائدیم اورگیمجه اولسون. تاپا بیلمیردیم.

ساواش بیتدی. بؤیوک باجیمین اری قاییتدی. عایله‌لیکجه کؤچدولر ایمیشلی رایونونون مزره‌لی کندینه. من ده کامانچامی قولتوغوما ووروب اونلارلا گئتدیم. جاماعاتین اورگی-کؤنلو آچیلمیشدی. "توی" سؤزو تزه‌دن دیللرده، اورکلرده گؤیرمیشدی. توی-دویونو اساساً یئرلی عاشیق حسین‌ین دسته‌سی یولا وئریر، باشا ووروردو. چالغیمی دینله‌ییب دسته‌یه قوشولماغیما راضیلیق وئردیلر.

پاییما دوشن پولو آغداشا آنام‌گیله یوللاییردیم. بوش واختلاریمدا او قدر چالیردیم کی، ائوده‌کیلر لاپ دنگ اولوردولار... خلاصه، مزره‌لی‌ده ده دوروش گتیره‌بیلمه‌دیم، ۱۹۴۷-جی ایلده قاییتدیم آغداشا. پیونرلر ائوینده درنک رهبری اولدوم."

هابیل علی‌یف ۱۹۵۲-جی ایلده باکی‌یا گلیب آصف زینالللی آدینا اورتا اختصاص موسیقی مکتبی‌نین کامانچا شعبه‌سینه داخیل اولور. گؤرکملی تار اوستاسی قوربان پیریموف‌دان و مشهور مغنّی خان شوشینسکی‌دن موغام صنعتی‌نین سیرلرینی اؤیرنمگه باشلادی. هابیل‌ین ایفاچیلیغی بسته‌چی سلطان حاجی‌بگوفون دا دقتیندن یاییینمامیشدی. بسته‌جی، هابیل‌ین پوتانسیل امکانلارینی نظره آلیب اونا فیلارمونیادا ایشله‌مگی مصلحت گؤرور. او واختلار فیلارمونیانین دیرکتورو اولان شمسی بدل‌بگلی، بدیعی رهبر سلطان حاجی‌بگوف، نیازی، سید روستموف هابیل‌ین ایفاسیندا بیر موغاما و خالق ماهنیسینا قولاق آسدیلار و چوخ راضی قالدیلار. بئله‌لیکله، هابیل علی‌یف ۱۹۵۳-جو ایلده مسلم ماقامایف آدینا آذربایجان دؤلت فیلارمونیاسیندا اؤنجه رقص آنسامبلینده مشایعتچی، سونرا ایسه تریودا کامانچا چالان کیمی فعالیته باشلاییر. سید شوشینسکی، حقیقت رزایوا، خان شوشینسکی، زولفو آدی‌گؤزلوف، مُطلّیم مُطلّموف، شؤکت علی‌اکبروا، سارا قدیموا، فاطما مهرعلی‌یئوا کیمی صنعتچی‌لرین کونسرتلرینده مشایعتچی اولان هابیل علی‌یف هوسله اونلارین اؤلمز ارثیندن بهره‌لنیر، چالیشیر، ساعتلارلا مشقدن یورولموردو.

۱۹۶۱-جی ایلده هابیل علی‌یف‌ین تلویزیوندا ایلک کونسرتی اولدو. اونون یئنی ایفاچیلیق تکنیکی ایله چالدیغی "سئگاه" موسیقی‌سئورلر آراسیندا گئنیش سؤز-صحبته سبب اولدو. سحریسی گونو گؤرکملی صنعتچیلر خان شوشینسکی و زولفو آدی‌گؤزلوف اونو اورکدن تبریک ائتدیلر. بئله‌لیکله، هابیل علی‌یف اللینجی ایللرین سونو، آلتمیشینجی ایللرین اوللرینده ماهیر کامانچا اوستاسی کیمی فورمالاشیب ائل آراسیندا گئنیش شؤهرت تاپدی. هابیل علی‌یف‌ین ویرتووز چالغیسینی موسیقی بیلیجیلری، تئز-تئز نیکولو پاقانینی‌نین ایفاچیلیغی ایله مقایسه ائدیرلر.

اوستاد صنعتچی ویرتووز ایفاچیلیغی ایله یاناشی گؤزل ماهنیلارین دا مؤلفی‌دیر. اونون بسته‌له‌دیگی ۱۵-دن آرتیق ماهنی بو گون ده تانینمیش موسیقیچیلر طرفیندن سئویله-سئویله ایفا اولونور. هابیل

علی‌یف‌ین آمریکا، فرانسا، ژاپون، ایتالیا، ایران و یونانیستان کیمی دونیانین بیر چوخ اؤلکه‌سینده آذربایجان موغاملاریندان و خالق ماهنیلاریندان عبارت سی‌دی‌لری ده بوراخیلمیشدیر.

هابیل علی‌یف صنعتده گؤستردیگی خیدمتلرینه گؤره ۲۹ ژوئن ۱۹۶۴-جو ایلده"امکدار آرتیست"، ۱۱ ژانویه ۱۹۷۸-جی ایلده ایسه "خالق آرتیستی" فخری آدلارینا لایق گؤرولموشدور. دؤلت طرفیندن دفعه‌لرله مختلیف اؤدول و مداللارلا، دؤش نیشانلاری و فخری فرمانلارلا تلطیف اولونموشدور.

هابیل علی‌یفه مختلیف شاعیرلر اونلارجا شعر حصر ائتمیش، رساملار تابلولار چکمیش، هیکل‌تراشلار بوستلر ایشله‌میش، خالچاچیلار اوزرینده صنعتچی‌نین پورترتی اولان خالچالار توخوموش، یازارلار اونون حاقیندا کیتابلار یازمیشلار. دونیا شؤهرتلی بسته‌جی فیرنگیز الیزادنین داهی صنعتچییه حصر ائتدیگی و آرتیق دونیانی فتح ائتمیش "هابیل‌سایاغی" سمفونیک اثری بیر چوخ اؤلکه‌نین محتشم کونسرت سارایلاریندا اوغورلا سسلندیریلیر. هابیل علی‌یف حاقیندا بیر نئچه سندلی فیلم و اوچرکلر ده چکیلمیشدیر.

هابیل علی‌یف ۱۹۵۴-جو ایلده شرقیه خانیم ایله موتلو بیر عایله حیاتی قورموش، اوچ قیز و بیر اوغول بؤیودوب تربیه ائتمیشلر ■

• دوکتور پروانه ممدلی

پروفسور دوکتور طلعت تکین حیاتا گؤزلرینی یومدو.

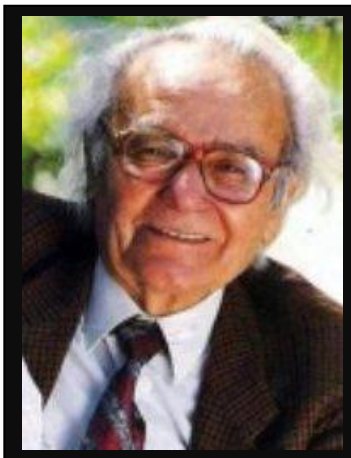

پروفسور دوکتور طلعت تکین
(۱۹۲۷-۲۰۱۵)

تورکولوژی‌نین اؤنده گلن شخصیتلریندن، بؤیوک بیلیم آدامی پروفسور دوکتور طلعت تکین اوزون سورن خسته‌لیگین آردیندان ۱۶ نوامبر ۲۰۱۵ تاریخینده ۸۸ یاشیندا حیاتا وداع ائتدی.

پارکینسون خسته‌لیگی ندنی ایله حیاتی‌نین سون ایللرینی بودروما باغلی گون‌دوغان محله‌سینده‌کی ائوینده گئچیرن اونلو تورکولوق، محله‌سینده‌کی مزارلیقدا تورپاغا وئریلدی.

پروفسور دوکتور طلعت تکین ۱۶ نوامبر ۱۹۲۷ ایلینده تورکیه‌نین گبزه‌یه باغلی تاوشانجیل ناحیه‌سینده دوغولدو. ایلک اؤیرنیمینی اورادا تاماملادیقدان سونرا اوسکودار پاشاقاپیسی اورتا مکتبی و حیدرپاشا لیسه‌سینده اگیتیمینی سوردوردو. داها سونرا یوکسک اؤیرتمن مکتبی گیریش سیناوینی قازاناراق ایستانبول اونیورسیته‌سی ادبیات فاکولته‌سی تورک دیلی و ادبیاتی بؤلومونده یوکسک اؤیرنیمینی تاماملادی (۱۹۵۱-۱۹۴۶). ۱۴ ایل سونرا «اورخون تورکجه‌سی‌نین قرامری» (*A Grammar of Orkhon Turkic*) آدلی تئزینی ساووناراق کالیفورنیا اونیورسیته‌سیندن دوکتور عنوانینی آلدی. برکلئی‌ده‌کی کالیفورنیا اونیورسیته‌سینده ۱۹۷۲-۱۹۶۵ ایللری آراسیندا تورک دیلی و ادبیاتی اوستادی اولاراق چالیشدی. ۱۹۶۹-دا اونیورسیته‌دن ایذین آلاراق بیر ایل بویونجا حاجت‌تپه اونیورسیته‌سینده گنل دیل‌بیلیمی درسلری وئردی. ۱۹۷۰-ده کسین اولاراق تورکیه‌یه دؤنمگه قرار وئرن طلعت تکین ایستانبول‌دا «آنا تورکجه‌ده اصلی اوزون اونلولر» آدلی تئزی ایله دوچنتلیک عنوانینی قازاندی و ۱۹۷۲ ایلینده حاجت‌تپه اونیورسیته‌سینده گؤره‌وه باشلادی. ۱۹۷۶-دا «وولقا بولغار کیتابه‌لری و وولقا بولغارجاسی» آدلی تئزی ایله پروفسور اولدو. ۱۹۸۲-ده عینی اونیورسیته‌ده تورک دیلی و ادبیاتی بؤلومو باشقانی اولدو. ۱۹۹۷-ده ایستانبول یئدی‌تپه اونیورسیته‌سینده یئنی قورولان بؤلومه قاتقیدا بولونماق آماجی ایله ایستانبولا داشیندی و ۲۰۰۲ ایلینه قدر اورادا چالیشدی.

بیر چوخ اؤیرنجی و بیلیم آدامی یئتیشدیرن و اؤنملی اثرلرین مولیفی اولان پروفسور دوکتور طلعت تکین، دونیادا ان چوخ تانینان تورکولوقلاردان بیری‌دیر.

یئری اوچماق اولسون ■

• محمدرضا هیئت

بؤیوک حکیم و یازار دکتر محمدحسین مبین وفات ائتدی.

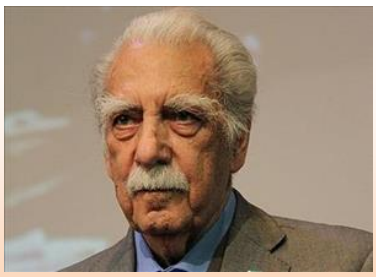

دوکتور محمدحسین مبین (۲۰۱۵-۱۹۲۷)

جذام خسته‌لیگی‌نین تداویسی و خسته‌لره گؤستردیگی یاخین ایلگیدن دولایی «ایران جذام خسته‌لری‌نین آتاسی» لقبی ایله مشهور اولان دوکتور سید محمدحسین مبین ۱۳۰۶ (۱۹۲۷) ایلینده تبریزین چرنداب محله‌سینده آنادان اولدو. ایلک مکتبی تبریزین «معرفت» مکتبینده بیتیردیکدن سونرا عایله‌سیله بیرلیکده کرمان شهرینه کؤچدو و اورتا مکتب اگیتیمینی اورادا سوردوردو. اؤیرنجی‌لیک ایللرینده بری شعره و ادبیاتا ماراق گؤسترن و تحصیلاتینی او آلاندا داوام ائتدیرمک ایسته‌ین مبین، قارداشی‌نین توصیه‌سی ایله تبریز اونیورسیته‌سینده طب بؤلومونده اؤیرنیمه (۱۳۳۴-۱۳۲۸) و حکیم اولدوقدان سونرا جذام خسته‌لیگی اوزرینده جیدّی فعالیته باشلادی. ۱۳۳۸ ایلینده «باباباغی جذام خسته‌لری مرکزی»نین کفیلی اولاراق چالیشدی و ۱۳۳۹-دا نشاط وثوقی ایله ائولندی. ۲۰ ایل بویونجا ائشی ایله بیرلیکده جذام خسته‌لری‌نین تداویسی اوچون چالیشان نشاط وثوقی ده «ایران جذام خسته‌لری‌نین آناسی» لقبی ایله مشهوردور.

۱۳۴۸ ایلینده دونیا ساغلیق مرکزی‌نین بورسو ایله اسپانیا، پرتقال، نیجریه و مالی‌ده اگیتیم گؤردوکدن سونرا ایرانا قاییدان مبین، باباباغی جذام ساغلیق مرکزی‌نین سوروملوسو اولدو. عینی زاماندا تبریز اونیورسیته‌سینده دری خسته‌لیکلری اوزرینه اورمانلیغینی آلدی.

طب ساحه‌سینده‌کی خیدمتلرینده‌ن دولایی بیر چوخ اؤدول قازانان دوکتور مبین، امکلی (بازنشسته) اولدوقدان سونرا دا فعالیتینه داوام ائتدی. آنجاق حکیملیک اونون ادبیات آلانینداکی فعالیتلرینه انگل اولمادی. شعرلرینده «شیمشک» تخلصونو ایشله‌دن دوکتور مبین، بیر چوخ شعر و نثر اثری‌نین مولیفی‌دیر. آیریجا مشهور «گذشته چراغ راه آینده است» کیتابی‌نین دا یازارلاریندان بیری اولدوغو سؤیلنمکده‌دیر.

دوکتور محمدحسین مبین ۱۳۹۴ (۲۰۱۵) ایلینده ۸۸ یاشیندا حیاتا گؤزلرینی یومدو و تبریزین *وادی رحمت* مزارلیغیندا ائشی‌نین یانیندا تورپاغا تاپشیریلدی. یئری اوچماق اولسون ■

• محمدرضا هیئت

شعرین اوستاسی زلیمخان یعقوب ابدیته قووشدو.

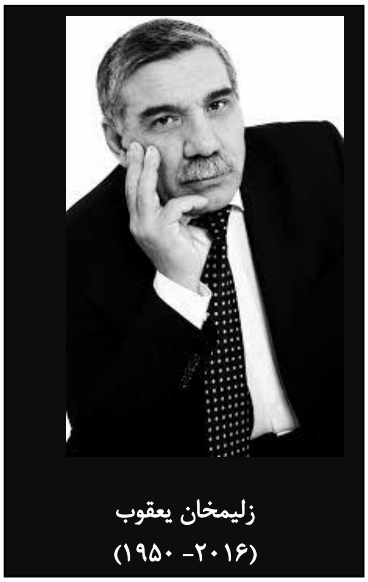
زلیمخان یعقوب
(۱۹۵۰ -۲۰۱۶)

درگیمیز باسقییا گئدرکن، تانینمیش سؤز اوستادی زلیمخان یعقوب‌ون وفات خبری ایله اوزولدوک و اونون حیاتی ایله ایلگیلی سون آندا بیزه گؤندریلن بو یازینی دا یایینلاماق ایسته‌دیک. *وارلیق*

زلیمخان یعقوب ۱۹۵۰-جی ایلده گورجستان جمهوریتی‌نین بولنیسی بؤلگه‌سی‌نین «کپنکچی» کندینده آیدین بیر عایله‌ده دونیایا گلدی. آتاسی فن معلیمی اولسا دا، داها چوخ ادبیاتلا ماراقلانیردی. آناسی گوللو خانیم تورک فولکولورونو چوخ یاخشی بیلیردی و بو ساحه‌ده تانینمیش ایدی. آیریجا آنا طرفینده دگرلی شاعیرلر ده وار ایدی. بؤیوک آتاسی «آلخاص آقا حاج علی اوغلو»نو تانیمایان یوخ ایدی. ۱۹۶۷-جی ایلده دوغما کندینده اورتا مکتبی بیتیریب آذربایجان دؤلت بیلی‌یوردونون کیتابخاناچیلیق فاکولته‌سینه گیردی. ادبی یارادیجیلیغا ۱۵ یاشیندایکن «مئشه بگ» آدلی لیریک شعرله باشلادی. ایلک شعری بولنیسی‌نین *غلبه بایراغی* قزئته‌سینده یایینلاندی.۱۹۶۸-ده باکی‌یا یئرلشدی. ادبی، اجتماعی فعالیتینی باکی‌نین ایستی قوجاغیندا آذر کیتاب تشکیلاتیندا ساتیجی، باش ساتیجی، شعبه مودورو، کؤنوللو کیتاب سئورلر جمیعتینده مرکزی یایین مودورو، یازیچی نشریاتیندا ادبی شعبه مودورو کیمی وظیفه‌لرده باشلادی؛ ۱۹۹۵ و ۲۰۰۰-جی ایللرده ایکی کره آذربایجان میلّی مجلیسینه باکی‌دان میلت وکیلی سئچیلدی. ۱۹۸۳-جو ایلدن آذربایجان یازارلار بیرلیگی‌نین عوضوو ایدی و ۲۰۰۸-جی ایل آوقوست آیی‌نین ۲۹-دا آذربایجان عاشیقلاری‌نین بئشینجی قورولتایيندا آذربایجان عاشیقلاری‌نین باشقانی سئچیلمیشدی. دگرلی شاعیر ۱۹۹۴-جو ایلدن آذربایجان جمهورباشقانلیغینا باغلی عفو کومیسیونونون عوضوو اولموشدو.

آیریلیق سسی گلیر ....

زلیمخان یعقوب اوزون مدّت بؤیرک چاتیشمازلیغیندان اذیت چکیب، تورکیه و آلمانیا کیمی اؤلکه‌لرده تداوی گؤروردو. ایکی بؤیرگی ده اولمایان شاعیر عؤمرونون سون ایللرینده دیالیزله یاشاییردی. ۲۰۱۶ ایلی ژانویه آیی‌نین ۹-دا دونیاسینی دگیشدی و بیزی ترک ائله‌دی.

شاعیرین چاپ اولونموش اثرلری:

۱) *کؤنلومون سسی*، گنجیلیک ۱۹۸۰؛ **۲)** *یولوم ائلدن باشلانیب*، یازیچی ۱۹۸۱؛ **۳)** *اود آلدیغیم اوجاقلار*، یازیچی ۱۹۸۹؛ **۴)** *بیز بیر عشقین بوتاسی‌ییق*، یازیچی ۱۹۸۹؛ **۵)** *زیارتین قبول اولسون*، گنجلیک ۱۹۹۱؛ **۶)** *شاعیر طالعی* (فرانسیزجا)، گنجیلیک ۱۹۹۱؛ **۷)** *شاعیر هارایی*؛ گنجیلیک ۱۹۹۵؛ **۸)** *بیر الی تورپاقدا، بیر الی حاقدا*؛ آذربایجان ۱۹۹۷؛ **۹)** *بو یاشیل آغاجین آلتی بیزیمدی*، آذربایجان ۲۰۰۰؛ **۱۰)** *سؤز جامی* (گورجو دیلینده)، آذربایجان ۲۰۰۰؛ **۱۱)** *زلیمخان یعقوب* (فوتو آلبومو)، آذربایجان ۲۰۰۱؛ **۱۲)** *سنی سئومک اوچون گلدیم دونیایا*، اوجاق ۲۰۰۳؛ **۱۳)** *زلیمخان یعقوب، یاشایشی و بیر نئچه شعری*؛ **۱۴)** *زلیمخان یعقوب*، نظام‌الدین اونک آنکارا ۲۰۰۳؛ **۱۵)** *من سنین قلبینه نئجه یول تاپیم*، آذربایجان ۲۰۰۴؛ **۱۶)** *قاییداق اؤلکی خاطیره‌لره*، گنجلیک ۲۰۰۵؛ **۱۷)** *گؤزلریمین نورو دوغولدوغوم بو تورپاق*، پداگوژیا ۲۰۰۵؛ **۱۸)** *من بیر داغچی‌یام*، پداگوژیا ۲۰۰۶؛ **۱۹)** *ابدیت داستانی* ۲۰۰۸؛ **۲۰)** *سازین ناغیللاری* ۲۰۰۸؛ **۲۱)** پیغمبر، ۲۰۰۹؛ **۲۲)** *اؤزون باسدیردیغین آغاجا سؤیکن*، ۲ جیلد ۲۰۱۰؛ **۲۳)** *مولانا*، ۲۰۱۰؛ **۲۴)** *سئچیلمیش اثرلری*؛ **۲۵)** *منی صاباحیما قووشدور*، ۲۰۱۵. ■

• سئوین رحیمی

من زامانی زامانیندا یاشادیم....

منیم عؤمروم طبیعتین عؤمرودو
داملاسیندا عمّانیندا یاشادیم
زیروه‌لرین چیسکینینده، چنینده
یاغیشیندا دومانیندا یاشادیم.

سولار کیمی هئی تؤکولدوم چارخا من
بوش گلمه‌دیم اوتوزا من، قیرخا من
اللی یاشدا اولدوم ائله آرخا من
اومیدینده، گومانیندا یاشادیم.

درد اورکده عصرین یوکو چیگینده
آغری باشدا قاسیرقالار بئییینده
آها دؤندوم اورکلرین هئییینده
کدر اولدوم کامانیندا یاشادیم.

اورگینده بوز یاشاماق فاجعه
یاراسیندا دوز یاشاماق فاجعه
چوخ یاشاماق، آز یاشاماق فاجعه
من زامانی زامانیندا یاشادیم.

VARLIQ

Abone Formu

İllik/Yıllık Abone Bedeli	
Türkiye:	**60 TL**
Azerbaycan:	**45 Manat**
İran:	**30,000 Tümen**
Başqa Ölkeler:	**45 ABD Doları / 40 Euro**

- İllik aboneliyiniz 4 sayını qapsayacaqdır.
- Dergi, yayınlandıqdan sonra en gec 10 iş günü içinde adresinize teslim edilecekdir.
- Adres ya da abonelik bilgilerinizi güncellemek üçün "varliqdergisi@gmail.com" adresine mail atabiler veya +90-538 281 13 09 No'lu telefonu arayabilersiniz.

Ad ve Soyadı: …….

Adres: …….

Telefon: ……. Peşe/Meslek: …….

Meqbuz No: ……. Meqbuz Tarixi: …….

Abone Süresi: 1 il □ 2 il □ 3 il □

Banka Hesap No:

TL Hesabı (IBAN): TR830006400000142220998444

Euro Hesabı (IBAN): TR510006400000242310274711

Dolar Hesabı (IBAN): TR500006400000242220570002

VARLIQ

Türk Dili, Edebiyatı ve Kültürü Dergisi

İkinci Dönem, Sayı 2, Güz 2015

İçindekiler

Sunuş – M. Rıza HEYET 3

İran'da Türk Dilinin Yayım Dairesi- Hasan RAŞİDİ 5

Dilimiz ve Onun Çeşidli Lehceleri- H. Muhammedxani GÜNEYLİ 15

Sarı Uyğuz-Şıra Yoğur Dil İlişkisi (1)- Musa RAHİMİ 21

Qaşqay Şairi Mezun'un "Üz Dağa" Şéirinin Anlam Yönü- Veli YAQUBİ 31

Nizami Gencevi'nin Dilinde İşlenen Musiqi Térimleri- M. H. MEMMEDOVA 55

Soyçu Söylem- Teun A. Van DİJK; Çév. Nasir ŞAHGÖLÜ 57

Usuli'l-Fiqh Biliminin Tarixi, Önemi ve Qonumu- Seyid Heyder BAYAT 69

İstiqlal Mücadilesi Véren "Aq Munguş Buyan Badırgı- Mustafa Can TEZİÇ 81

Başsağlığı 90

Milad ve Miladdan Önceki Türklerim Mémarlığına Bir Baxış- Areş KAZEMİVEND 91

Şeher Yéri- Azerbaycan Torpaqlarında İlk Üstüaçıq Tapınaq- Elirıza QOÇİ 101

Prof. Dr. Cavad Heyet ve "Varlıq Mektebi"- Dr. Şehram PENAHİ 109

Teşekkür 116

Genc Dr. Cavad Heyet İstanbul Yolunda- Dr. Tohid MELİKZADE 117

Risale-yi Hüsn-i Xet- Mustafa El-Xivi; Haz. Abdulqaffar ARSLAN 125

Hikaye: Tepegöz Olsaydım Béle!- Şerif MERDİ 131

Şéir- Babür Şah, Seher Barani, Hadi Qaraçay, Said Muğanlı 133

Kitab ve Téz Tanıtımı- Said Muğanlı, M. Rıza Heyet 137

İtirdiklerimiz: T. Hacıyev, Aşıq Qurbani, H. Eliyev, T. Tekin, *M. H. Mübeyyin, Z. Yaqub* 147

Abone Formu 159

İçindekiler 160

VARLIQ

Üç Aylıq Türk Dili, Edebiyatı ve Kültürü Dergisi
Quarterly Journal of Turkish Language, Literature and Culture

İkinci Dönem, Sayı 2, Güz 2015 Second Period, Issue 2 Autumn 2015

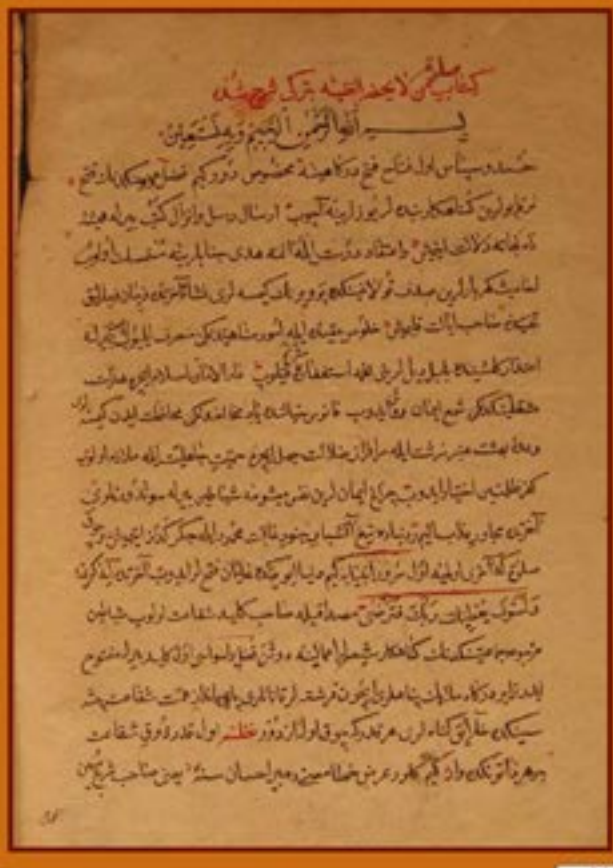

ISSN 2149-7257

10 ₺